



TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIHİK 110 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ ■ 1893 г.

PAUL VIHALEM

VALGE TERROR
EESTIS AASTAIL 1918—1919



TARTU 1961

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ALUSTATUD 1893. a. VIHK 110 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893 г

PAUL VIHALEM

VALGE TERROR
EESTIS AASTAIL 1918—1919

TARTU 1961

Redaktsioonikolleegium:

J. Ananjeva, J. Jegorov (vast. toimetaja), E. Laasik, J. Mäll ja K. Püss.

Редакционная коллегия:

Ж. Ананьева, Ю. Егоров (отв. редактор), Э. Лаазик, И. Мялл и К. Пюсс

EESSONA

Käesolevas teoses avaldatakse mõningaid andmeid töörahva revolutsioonilise liikumise mahasurumise kohta eesti kodanluse poolt 1918. aasta lõpul ja 1919. aasta välismaise sõjalise interventsiiooni ja kodusõja ajal. Autor ei ole käesolevas teoses käsitletud neid valge terrori akte, mille kohta meie nõukogude autorite poolt on avaldatud juba ulatuslikumaid töid, nagu Saaremaa töörahva ülestõusu mahasurumise kohta. Osa valge terrori akte, eriti septembri algul 1919 toimunud Izborski massimõrva, Narva lahingus 28. novembril 1918 haavatud eesti punaarmeeleaste tapmist, streikide mahasurumisi 1919. aastal, Scouts-pataljoni ülema Reissari kuritegusid, töörahva mahasurumist Saksa okupatsiooni ajal, on autor käsitletud teises teoses.*

Käesolevas töös on mõnevõrra võetud vaatluse alla ka töörahva revolutsioonilise võitluse mahasurumine Riias ja Loode-Venemaal nende reaktsiooniliste sõjavägede poolt, kes ühiselt tegutsesid koos eesti kodanlusega.

Tutvudes revolutsioonilise võitluse mahasurumisega Eestis 1905.—1906. aastal, Saksa okupatsiooni ajal, käesolevas teoses käsitletud 1918.—1919. aastal, 1924. aasta 1. detsembri töörahva ülestõusu verise mahasurumisega ja saksa fašistide poolt eesti rahva eesrindliku osa hävitamisega 1941.—1944. aastal, näeme kujukalt kodanliku ühiskonna mandumise süvenemist, valge terrori teravnemist.

* Vt. P. Vihalem, Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917—1920), Tallinn 1960. Nõukogude perioodi kohta vt. lk. 68—70, 384. Saksa okupatsiooni kohta vt. lk. 96—97, 112—123, 126, 129—130, 144—145, 147—153. Novembri-detsembri perioodi kohta vt. lk. 163—165, 176—178, 205—206, 208, 211, 215, 219—221, 224, 226, 232—235, 237—240, 334, 336. Nõukogude-vastase sõja ajal teostatud valge terrori kohta vt. lk. 408, 430—431, 449, 455, 461, 467—482 (H. C. Reissari kuritegevus), 536—538, 540—543, 548—550, 619—620 (streikide mahasurumine), 565—579 (Izborski massimõrv), 546—547 (valgekaartlaste kohta), 550, 561, 653. Izborski massimõrva kohta vt. ka «Klassivõitlus» 1925, nr. 63—64, lk. 3—4; 1926. nr. 76—77, lk. 45—58; 1931, nr. 135—136, lk. 23—27; 1934, nr. 9, lk. 1—3.

I. TÖÖRAHVA REVOLUTSIOONILISE VÕITLUSE MAHASURUMINE EESTIS 1918. AASTA LÖPUL

Ekspluataatorlikul riigil on kaks põhilist tegevusala, riigi põhi-funktsiooni, millega kindlustatakse ekspluateerijatele kasumite saamist: esiteks töörahva ohjeldamine siseriigis ja teiseks agressioonipoliitika teostamine. Niisugusel korral aga, kui üks ekspluataatorlik riik on teistega võrreldes nõrk, on ta sunnitud ennast teiste eest kaitsma.

Töörahva ohjeldamiseks kasutab ekspluataatorlik riik ühe meetodina füüsilist vägivalda, teise, nn. liberaalse meetodina järeleandmiste tegemist, ideoloogilise pettuse levitamist.¹

Töörahva füüsilist mahasurumist on ekspluataatorid teostanud sageli suure metsikusega. Nii hävitasid näiteks Ameerika kolonisaatorid massiliselt indiaanlasi, orjastasid neegreid ja määrasid oma asumaades olevad rahvad väljasuremisele. XVIII sajandi lõpul Havai saarel elanud 300 000—400 000 havailasest oli 1866. aastaks järele jäänud ainult 57 000, 1940. aastaks aga ainult 14 000 havailast.

Imperialismi perioodil, eriti aga kapitalismi üldkriisi ajajärgul, hakkasid imperialistid kasutama üha jõhkramaid vahendeid revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks, töörahva ohjeldamiseks. Imperialistlike sõdade ajal kasvas agressorite poolt rakendatav terror tohutute mõõtmeteni. Samal ajal suurendati pettuse levitamist töötajate hulgas, likvideerides kodanlik-demokraatlike vabaduste jäänuseid. Verist arveteõiendamist töörahva eesrindliku osaga teostati nii kodanlike seaduste alusel kui ka neid rikkudes. Terrorit rakendati tihti ka nende töötajate vastu, kes polnud kodanliku seadusandluse seisukohalt toime pannud «kuritegusid», kes polnud isegi eriti aktiivselt osa võtnud võitlusest reaktsiooni vastu. Niisuguse terroriga taheti kogu töörahvast ära hirmutada, manitseda alistumisele. Maades, kus imperialistid võimutsesid, eriti asumaades ja sõltuvates maades, kiusati rahupooldajaid taga, vangistati kommuniste ning teisi eesrindlikke inimesi, kes võitlesid töörahva huvide eest, ja lasti fašistlikel lurjustel progressiivseid inimesi karistamatult taga kiusata ning tappa.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., Tallinn 1953, lk. 418 jj-d; 16. kd., Tallinn 1953, lk. 324—325.

Eriti teravnes imperialismi perioodil valge terror Ameerika Ühendriikides. Filipiinide vallutamisel põletasid Ameerika ekspeditsiooniväed külade kaupa kohalike elanike maju ja hävitasid massiliselt elanikkonda. Nad surusid veriselt maha Kuuba, Puertoriiko ja Panama rahvaste vabadusvõitluse, saatsid oma karistussalgad Peipingisse bokserite ülestõusu lämmatama.

V. I. Lenin, paljastades ameerika imperialistide metsikusi, näitas, et ameerika kodanlus püüdis «teha kõike võimalikku ja võimatut neegrite kõige häbitumaks ja alatumaks rõhumiseks»². «Häbi Ameerika neegrite olukorra pärast!...»³

Esimese maailmasõja aegse olukorra iseloomustamiseks toob V. I. Lenin Ameerika Ühendriikide kohta järgmise fakti: «Sellel maal laseb šovinistide jõuk tänavail inimesi maha ainsa rahule üleskuutsuva sõna eest. Üks vaimulik, kes pole kunagi olnud revolutsionäär, toodi tänavale ja peksti veriseks ainult selle eest, et ta jutlustas rahu.»⁴ Kui see õnnetu, kes sai lugematul hulgal lööke, läks president Wilsoni juurde kaebama, anti ta veel kohtu alla.

Eriti teravnes töörahva mahasurumine Ameerika Ühendriikides pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni. V. I. Lenin näitas, et «ameerika kodanlus, kes on täiesti pea kaotanud, vangistab paljusid tuhandeid inimesi, keda ta kahtlustab bolševismis, ja loob paanika-õhkkonna, levitades kõikjal teateid bolševistlikest vandenõudest»⁵.

Ainuüksi ühe ajaleheteate järgi New Yorgist arreteriti seal tuhat inimest, kuna tuhanded inimesed saadeti Ameerikast välja põhjusel, et nad tegelevad kommunistliku agitatsiooniga.⁶ Nii näiteks jõudsid 17. jaanuaril 1920 Hangösse (Soome) 249 väljasaadetud Ameerika kommunisti sõjaväeosa valve all. Väljasaadetute laeva ««Bufordi» saatis miinilaev, mis äärmisel juhtumisel vastuhakkajad ühes laevaga põhja oleks lasknud». Teatati, et Ameerika Ühendriikidel on kavatsus välja saata 60 000 inimest, kes võimude arvates on hädaohtlikud,⁷ 2500 revolutsioonilise meelsusega inimest pandi vangi⁸, kuna 46 000 kommunistlike vaadetega inimest ähvardati karistada surmanuhtluse või kuni 20-aastase sunnitööga.⁹

Imperialistid ei organiseerinud valget terrorit mitte ainult oma riigis, vaid võtsid valge terrori teostamisest osa igal pool, kus töörahvas asus võitlema oma vabaduse eest. Antandi riigid kasutasid laiaulatuslikult valget terrorit revolutsioonilise liikumise maha-

² V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., Tallinn 1953, lk. 12—13.

³ V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., Tallinn 1953, lk. 508.

⁴ V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., Tallinn 1955, lk. 331.

⁵ V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., Tallinn 1955, lk. 79; vt. ka 25. kd., Tallinn 1954, lk. 432; 28. kd., lk. 189. Vt. ka Документы внешней политики СССР, т. II, Москва, 1958, lk. 380.

⁶ «Päevaleht» nr. 256, 22. XI 1919 (Reuteri teade 9. XI).

⁷ «Meie Maa» nr. 8, 28. I 1920.

⁸ «Postimees» nr. 253, 18. XI 1919.

⁹ «Postimees» nr. 30, 4. II 1920.

surumiseks Lääne-Euroopas.¹⁰ Nad teostasid seda kas oma või Saksa vägede abil, keda sunniti Ida-Euroopas okupatsiooni jätkama. Saksamaale saadeti aga valge terrori teostamiseks antandi vägesid, et ära hoida revolutsioonilise liikumise laienemist, et lämmatada 13. aprillil 1919 moodustatud Baieri Nõukogude Vabariiki. Saksamaale esitati ähvardusi, et niisuguse revolutsioonilise Saksa valitsusega rahu ei sõlmita, vaid alustatakse selle vastu sõjategevust. Ameerika imperialistid õhutasid saksa reaktionääre ja võtsid ise oma okupatsioonivägedega aktiivselt osa valge terrori teostamisest Saksamaal.¹¹

Laiaulatuslikku valget terrorit teostasid Ameerika ja teised antandi riigid ning nende käsualused Rumeenia väed Ungaris, eriti pärast 21. märtsi 1919, millal moodustati Ungari Nõukogude Vabariik.¹² Ameerika Ühendriikide esindajad nõudsid Ungari okupeerimist ja kommunistide arreteerimist juba 1919. a. algul.¹³ Pärast nõukogude võimu kehtestamist Ungaris organiseerisid antandi imperialistid sõjalise interventsiooni Ungari vastu, mis lõppes 1. augustil 1919 nõukogude korra purustamisega. Algas metsik valge terror, mille ohvriks langesid tuhanded ungari töötajad. Valget terrorit viis läbi peamiselt Ungari politsei, kelle eesotsas oli Ameerika Ühendriikide kolonel.¹⁴

Soome valge terrori kohta¹⁵ pärast töörahva riigi lämmatamist von der Goltzi vägede poolt märgib isegi Ameerika Ühendriikide esindaja Pariisi rahukonverentsi Balti komisjonis S. Morison: «Valge terror kestis. Üle 15 000 mehe, naise ja lapse on juba maha tapetud ja üle 90 000 vaevlevad vangilaagrites.»¹⁶ Inglise ajalehtedes märgiti, et kodanliku Eesti valitsus «avalikult sõbrustab Soome valge terrori valitsusega»¹⁷.

¹⁰ Vt. lähemalt: A. E. Кунина, Провал американских планов завоевания мирового господства в 1917—1920, Москва, 1954, lk. 136, 169—205. Vt. ka «Looming» 1952, nr. 8, lk. 920—940.

¹¹ V. I. Lenin, Teosed, 30. kd., Tallinn 1954, lk. 363; Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. United States. Publications of the Department of State. United States Government Printing Office, 1919. The Paris Peace Conference (edaspidi lühendatult: FR US PPC 1919), vol. II, Washington 1942, lk. 104, 139, 134, 135; vol. XII, Washington 1947, lk. 46.

¹² V. I. Lenin, Teosed, 30. kd., lk. 363.

¹³ FR US PPC 1919 XII, lk. 233, 385.

¹⁴ Sealsamas, lk. 690; The Hungarian White Terror and the Allies, «Contemporary Review» nr. 653, mai 1920, lk. 709—718; Asutava Kogu II istungjärk, Tallinn [1926], veerg 1806: «Ungarist räägitakse, et 1000 inimest peetakse vangis ja saavad maha tapetud»; «Rohutute Hää!» nr. 4, 9. XII 1920, lk. 70—72; nr. 10, 12. I 1921, lk. 166—167.

¹⁵ V. I. Lenin, Teosed, 30. kd., lk. 190, 363.

¹⁶ S. Morison, The Eastern Baltic (V), Finland, «New Europe», vol. XII, nr. 155, 2. X 1919, lk. 270. Soomes teostatud valge terrori kohta oli isegi W. Churchill, (The World Crisis. The Aftermath. London 1929, lk. 99) sunnitud omaks võtma, et see oli punasest verisem.

¹⁷ Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv, Tallinn (edaspidi lühendatult: ORKA, kusjuures sellele lühendile, samuti teiste arhiivide nimetustele järgnev esimene number tähendab fondi, teine nimistut, kolmas toimikut ja neljas lehe numbrit), 1622, 1, 114, 42

Kui kodanliku Eesti Maapäeva koosolekul otsustati Soome valitsust telegrammiga tervitada, siis toodi ette, et tervitus tahetakse saata sellele «Soome valitsusele, kes valge terrori maal toime pani, kes 30 000 Soome töolist ära hukkas ja 40—50 tuhat töolist praegu vangikodades hoiab»¹⁸. Kodanliku Eesti haridusminister P. Põld teatas, et Soomes on «vange tuhandete viisi nälgasurnud»¹⁹.

Ameerika Ühendriikide hilisem president H. Hoover kiitis heaks Soomes teostatud kohutava valge terrori, öeldes Pariisis 26. aprillil 1919, et Soome valgete «valitsus on liberaalse iseloomuga» ja seda tuleb sellepärast tunnustada.²⁰ Ameerika Ühendriikide esindaja Ungaris seadis Mannerheimi poolt teostatud valge terrori eeskujuks Ungari reaktioonilisele valitsusele.²¹

Antandi imperialistid organiseerisid noore Nõukogude riigi vastu, kes oli sotsialismi tuletorniks kogu maailmas, 1918. a. alates sõjalise interventsiooni, saates Nõukogudemaale oma sõjaväed, ja käsutasid ning varustasid kõiki kontrrevolutsioonilisi jõuke. Antandi imperialistid teadsid väga hästi, et Venemaa rahvad ei taha vana režiimi taastamist ehk, nagu antandi agitaatorid ütlesid, «vabastamist». W. C. Bulliti poolt aprillis 1919. a. Ameerika Ühendriikide senatile esitatud aruande kokkuvõttes märgiti: «Venemaal ei ole tänapäeval võimalik muu kui ainult sotsialistlik valitsus, välja arvatud juhul, kui see muu valitsus pannakse välismaa täakide abil ametisse, ja iga niisugune valitsus langeb sel momendil, kui selline abi ära langeb.»²² Sellele vaatamata jätkasid antandi imperialistid, nende seas ka Ameerika omad, sõjalist interventsiooni Nõukogude Venemaa vastu.

Imperialistid lootsid avantüristlikult, et laialdase valge terroriga neil õnnestub siiski Venemaad oma rahvavastaste valitsuste võimu alla painutada.

V. I. Lenin, iseloomustades seda perioodi, ütleb: «Just nüüd avasid ameerika miljardärid, need kaasaegsed orjapidajad, eriti traagilise lehekülje verise imperialismi verises ajaloos...»²³

Inglise interventide metsikustest räägivad ajalehes «Izvestija»

¹⁸ Maanõukogu protokollid 1917—1919, Tallinn 1935, lk. 332 (26. XI 1918).

¹⁹ Kodanliku Eesti Ajutise Valitsuse 25. XI 1918 koosoleku protokoll, ORKA, 31. 1. 9. 38.

²⁰ FR US PPC 1919 IV, Washington 1943, lk. 667.

²¹ FR US PPC 1919 XII, lk. 624.

²² The Bullitt Mission to Russia. Testimony before the Committee on Foreign Relations United States Senate of William C. Bullitt, New York 1919, lk. 54. Ka Ameerika Ühendriikide interventsiooniarmee komandör Siberis kindral W. Graves oma teoses «Americas Siberian Adventure», lk. 157 väidab, et «Kogu aeg, mil ma olin Siberis, ei olnud Koltšakil ega teda toetavatel isikutel Ida-Siberis rahva poolt küllaldast toetust. Ta võim oleks kestnud ühe kuu, kui antant oleks abistamise lõpetanud». — W. P. Coates and Zeld K. Coates, Armed Intervention in Russia 1918—1922, London 1935, lk. 244. Vt. ka Вильям Грэвз, Колчак, Америка и Япония, Москва, 1932, lk. 33.

²³ V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 44.

23. aprillil 1919 avaldatud kaks dokumenti, millest üks jutustab Bakuu linna nõukogude 26 töötaja (Šaumjani, Džaparidze, Fioletovi, Malõgini jt.) barbaarsest mahalaskmisest inglise kapteni Tighe-Johnsi poolt ilma kohtuta ja juurdluseta 1918. aasta 20. septembri õöl teel Krasnovodskist Ašhabadi, kuhu nad saadeti Tighe-Johnsi korraldusel sõjavangidena.²⁴

Antandi intervendid olid ka Baltimaadel valge terrori organiseerijad ning õhutajad. Et neile allus kõigi kohapealsete kontrrevolutsiooniliste jõukude ülemjuhatus ja varustamine, siis kasutasid nad Baltimaadel veretööde ja metsikuste tegelike teostajatena oma käsilasi ja liitlasi — balti paruneid, valgekaartlasi, kohalikke kodanlikke natsionaliste ja mitmesuguseid palgasõdurite üksusi.

Imperialistidel ja nende agentidel — kodanlikel natsionalistidel — on alati kombeks valetada «kommunistlikust terrorist», kujutades imperialiste kui terrori vastaseid, kui «lääne demokraatia ja humaansuse» esindajaid. Tegelik elu näitab aga täiesti vastupidist.

Sotsialistlik riik, proletariaadi diktatuur, teostades algul kukutatud klasside mahasurumist, erineb ekspluataatorlikest riikidest selle poolest, et viimased suruvad maha ekspluateeritavat enamikku ekspluataatorliku vähemiku huvides, kuna sotsialistlik riik surub maha ekspluataatorlikku vähemikku töötava enamiku huvides.²⁵

Kui ekspluataatorlikes riikides on töörahva mahasurumine peamiseks riigi tegevuseks, siis ei saa seda öelda sotsialistliku riigi poolt teostatava kukutatud klasside mahasurumise kohta, mis oma tähtsusest ja ulatuselt pole suurem sotsialistliku isamaa kaitsmisest ja majanduslikust ning kultuurilisest ülesehitustööst.

See tuleneb sellest, et sotsialistlikku riiki toetab rahva määratu enamik, mispärast kukutatud klasside mahasurumine on palju kergem kui ekspluataatorlikes riikides töörahva mahasurumine. Sotsialistlik riik teostab ekspluataatorlike klasside vastupanu mahasurumist ainult oma riigi arengu esimeses peamises etapis. Iga kodanlik riik teostab töörahva mahasurumist aga pidevalt — oma tekkimisest kuni lõpuni.

Sel ajal kui sotsialistlikus riigis selle arengu teises peamises etapis kadus vajadus vaenulike klasside mahasurumise järele, sest need likvideeriti, teravnes ja omandas imperialismi ajal järjest suurema ulatuse töörahva mahasurumine kodanliku riigi poolt. Kodanliku riigi aparati ja selle relvastust suurendatakse järjest. Kui kodanlus ei suuda töörahvast muidu maha suruda, siis läheb ta üle fašismile, laiaulatuslikule avalikule terrorile.

Üldiselt võime seega öelda, et sotsialistliku ülesehitustöö edusammud vähendavad vajadust nõukogude riigil rakendada teravaid surveabinõusid oma klassivaenlaste ja distsipliinirikkujate

²⁴ Документы внешней политики СССР, т. II, lk. 141—142, vt. ka lk. 284—286.

²⁵ Vt. V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., Tallinn 1955, lk. 239—240.

vastu. Ühenduses sellega tuleb märkida J. Stalini seisukoha ekslikkust, mille järgi vastavalt sellele, mida lähemale Nõukogude Liit jõuab sotsialismile, muutub klassivõitlus üha teravamaks. See vormel oli õige üksnes üleminekuperioodi teatud etappidel, millal lahendati küsimust «kes keda?»²⁶ Sotsialistliku ülesehitustöö pidev kasv vähendab küll klassivaenlaste mahasurumise osatähtsust riigi tegevuses, kuid siin tuleb arvestada ka välist tegurit — kapitalistliku ümbruse, kapitalistliku süsteemi olemasolu fakti, seda, et imperialistlikud riigid organiseerivad kallaletunge Nõukogude riigi vastu või valmistavad neid ette. Omakorda avaldavad need tegurid mõju ka sotsialistliku ülesehitustöö arengu tempole, sõja korral aga vähendavad koguni produktsiooni. Imperialistide kallaletung või selle ettevalmistamine annab sotsialistlikus riigis veel elavatele ekspluataatoritele hoogu vastuhakkamiseks. Sõjaaja olukord nõuab ka tõrähvalt raudset distsipliini ja ühenduses sellega rangemaid karistusi distsipliini rikkujatele. Sõda võib ajutiselt katkestada kuritegevuse langemise tendentsi ja kaasa tuua isegi kuritegude arvu kasvu.

Sündmused tõendavad eespool öeldut. Kõigepealt lükkavad nad ümber kodanluse laimu, et nõukogude võim olevat alustanud terrorit süütute kodanlaste vastu.

V. I. Lenin näitab, et nõukogude võim asus ekspluataatoreid seepärast maha suruma, et need tegid katset oma võimu taastada, töörahvast uuesti ikestada ja Venemaad välismaa monopolidele maha kaubelda. V. I. Lenin märgib: «Pärast 1917. aasta 25. oktoobri (7. novembri) revolutsiooni ei sulgenud me isegi kodanlikke ajalehti, terrorist aga ei olnud juttugi. Me lasime vabaks mitte ainult paljud Kerenski ministrid, vaid isegi meie vastu sõdinud Krasnovi. Alles pärast seda, kui ekspluataatorid, s. o. kapitalistid, hakkasid arendama oma vastupanu, hakkasime meie seda süstemaatiliselt maha suruma, kaasa arvatud terror. See oli proletariaadi vastus kodanluse sellistele tegudele, nagu vandenõu, mille kodanlus koos Saksamaa, Inglismaa, Jaapani, Ameerika ja Prantsusmaa kapitalistidega organiseeris selleks, et taastada ekspluataatorite võim Venemaal, inglise-prantsuse rahaga teostatud tšehhoslovakkide äraostmine, saksa ja prantsuse rahadega teostatud Mannerheimi, Denikini äraostmine jne. Üks viimaseid vandenõusid, mis kutsusid esile «muudatuse», — nimelt kodanluse vastu suunatud terrori tugevdamise Petrogradis, — oli kodanluse poolt koos esseeride ja menševikega Petrogradi loovutamiseks organiseeritud vandenõu, Krasnaja Gorki vallutamine ohvitseride-vandeseltslaste poolt, inglise ja prantsuse kapitalistide poolt läbi viidud Šveitsi saatkonna teenistujate äraostmine, kõrvuti paljude venelastest teenistujate äraostmisega, jm.»²⁷

²⁶ Isikukultusest ja selle tagajärgedest ülesaamise kohta. NLKP Keskkomitee otsus, Tallinn 1956, lk. 12.

²⁷ V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., Tallinn 1954, lk. 478—479; vt. ka 30. kd., lk. 198—199. Vt. aga J. V. Stalin, Teosed, 13. kd., Tallinn 1952, lk. 104—105.

Ka sündmused Eestis tõestavad neid V. I. Lenini sõnu. Kõigepealt tuleks tähelepanu juhtida sellele, et nõukogude kord kehtestati Eestis Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni päevil, ilma et keegi oleks sellejuures surma saanud või ilma et kedagi oleks sel perioodil nõukogude organite poolt arreteeritud või maha lastud. Ka hiljem, kuni nõukogude korra kukutamiseni Saksa vägede poolt veebruari lõpus 1918 käitus nõukogude võim oma vastaste suhtes väga leebelt. Isegi kodanlikud teosed teavad tuua vaid mõne üksiku fakti surveabinõudest kodanlike tegelaste suhtes. Nii istus K. Päts kuu aega tema poolt kordasaadetud riigivaranaduste ning asjaajamismaterjalide kõrvaldamise, varjamise ja muude seaduserikkumiste eest arestikaristust. J. Tõnisson oli ainult paar päeva vahi all. Tartu tagavarapataljoni ohvitseri Julius Kuperjanovit (Kuprianov) karistati Tartu Revolutsioonilise Tribunali otsusel 11. jaanuarist 1918. a. selle eest, et ta polnud oma mündrit kõrvaldanud tsaariaegseid eraldusmärke, kohustusega avaldada ajakirjanduses avalik kahetsus.

Narvas vahistati paar kodanlikku natsionalisti, kes organiseerisid relvastatud jõuku Eestisse oodatavate saksa okupantide abistamiseks. 1917. a. lõpul ja 1918. a. algul karistati ka neid kodanlike eesti sõjaväelasi, kes olid abistanud paruneid töörahva esindajate tapmiste organiseerimisel Püssis ja Tähtvere vallas.²⁸

Pärast seda kui sotsiaaldemokraat Karl Luts nimetati novembri lõpul 1918 kodanliku Eesti Ajutise Valitsuse haridusministriks, võeti ta küll nõukogude võimu poolt Petrogradis vahi alla, kuid vabastati 1919. a. detsembris väljavahetamise korras. Nähtavasti ei tehtud ministrihärrale ka vangis liiga, sest oma intervjuus kodanliku Eesti ajakirjanikele «tähen das hra Luts kiitvalt enamlaste haridusolude peale. Maksuta õpetuse andmine on kõigis koolides läbi viidud. Üliõpilased saavad kindlat elamisraha»²⁹.

Vaatamata nõukogude võimu poolt äärmiselt pehmete karistuseabinõude kasutamisele klassivaenlaste suhtes asusid sissetunginud saksa ja hiljem antandi imperialistid ning nende agendid. kodanliku eesti natsionalistid, ekspluataatorliku korra taastamise, Eestimaa oma asumaaks muutmise eesmärgil tapma sadu inimesi, teostama väga julma valget terrorit.

²⁸ «Kommunist» nr. 2, 5. VII 1920; Nõukogude võimu eest. Veebruari- ja Oktoobrirevolutsioonist Eestis aktiivselt osavõtnute mälestuste kogu, Tallinn 1957, lk. 466—467, 471, 476—478 andmetel tapeti Püssis 3 ja Tähtvere vallas Tartu ligidal 7 nõukogude töötajat, lk. 468 ja 471 andmetel karistati Püssi mõrtsukaid 10-aastase vanglakaristusega. Vt. ka A. Kuperjanov, Julius Kuperjanovi kaaslasena Saksa okupatsioonist Paju lahinguni, Tartu 1937, lk. 20—22. Vt. ka parun W. Wrangelli artiklit ajakirjas «Baltische Monatsschrift» 1928, Heft 4, lk. 217, kus ta väidab, et nõukogude korra algul polevat vägivaldakte rohkem olnud kui enne seda, verd polevat Tallinnas voolanud. Vt. ka «The American-Slavic and East European Review» 1948, vol. VII, lk. 21. Vt. ka «Proletaarne revolutsioon Eestis» 1929, nr. 8, lk. 8, 16, 17.

²⁹ «Estonia» 1920, nr. 2, lk. 9; Eesti biograafiline leksikon, Tartu 1926—1929, lk. 289; vt. ka «Kommunist» nr. 4, 13. VII 1920.

Eesti kodanlus, tutvunud imperialistide poolt varem teostatud verise terroriga, õppis seda juba Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooni eel hindama kui ainukest kodanliku korra päästmise vahendit. Kodanliku päritoluga eestlased ohvitseride kohtadel tsaariarmees, politseis ning kodanliku Vene Ajutise Valitsuse asutustes teenisid endale ülalpidamist töörahva revolutsioonilise liikumise mahasurumisega. Missugune verejanuline meeoleu valitses Oktoobrirevolutsiooni eel eesti kodanluse ladviku hulgas, seda iseloomustavad selle juhtiva ajalehe «Postimees» toimetaja A. Jürgensteini sõnad oma peremehele J. Tõnissonile, et tema «arust on ainult üks võimalus Venemaa korra päästmiseks: kui ilmub kuskilt üks Galliffet' taoline mees, kes kõik selle rämpsuga niisama kokku niidab, nagu Galliffet seda tegi 1870 Pariisi kommunistidega»³⁰. Arvestades seda, et rahvaarv Pariisis oli sel ajal sada korda vähem Venemaa omast ja et Pariisis hukati 30 000 kommunaari, tegi Jürgenstein J. Tõnissonile seega ettepaneku umbes kolm miljonit revolutsiooniliselt meelestatud inimest Venemaal ära tappa. Samuti õigustas Jürgenstein Stolõpini korraldusel teostatud poomisi.³¹

Juhtivad eesti kodanlased pooldasid Kornilovit lootuses, et see kontrrevolutsioonilise mässukatse järel töörahva organisatsioonid purustab ja terava valge terrori vallandab. Nii on Maapäeva 28. augusti 1917. aasta protokollis märgitud maavalitsuse esimehe suhtumine Kornilovi mässukatsesse: «J. Raamot arvab, et meil tuleb ettevaatuse pärast vaikida, oodata ja ainult pealtvaatajaks jääda, mis sündmused peajasjalikult Peterburis ära otsustavad.»³² 30. augustil kõneles samas vaimus J. Jaakson, kuna J. Raamot lisas: «Miks peaksime meie Kornilovi vastu seisma, tema ei olegi ju ehk nii tagurline mees, nagu kardetakse.»³³ J. Tõnisson täiendas seda sõnadega: «Kus on meie kontrrevolutsioon? See ei ole muud midagi, kui ettekujutatud veskitiivad.»³⁴

Seekord päästis Petrogradi töörahva relvastatud võitlus Venemaa, sealhulgas ka Eesti, tsaarirežiimi taastamise eest.

Valget terrorit asusid ameerika ja inglise intervendid ning nende käsilased teostama erilise jõhkusega 1918. aasta suvel algatatud Nõukogude Venemaa vastase sõjalise interventsiooni ajal. Ameerika ja inglise imperialistid seadsid oma eesmärgiks nõukogude korra kukutamise, et takistada võitlust rahu eest, jalule seada mõisnike ja kapitalistide võim ja muuta Venemaa rahvad oma koloniaalorjadeks, hakata Venemaa rahvaid rahvuslikult rõhuma. Ameerika ja inglise imperialistidele ning nende käsilastele — kodanlikele natsionalistidele — oli selge, et neid rahva-vaenulisi ülesandeid ei saa nad muidu täita, kui nad ei teosta met-

³⁰ A. Jürgenstein, Minu mälestused, II kd., Tartu 1927, lk. 170.

³¹ Sealsamas, lk. 102 jj-d.

³² ORKA, 78, 649, 131, 5.

³³ Sealsamas, lk. 27.

³⁴ Sealsamas, lk. 29. Vt. ka Maanõukogu protokollid, lk. 130, 131, 127—

sikut valget terrorit, hukates ja isoleerides vangilaagritesse töörahva parimaid poegi ja tütreid, kes ei tahtnud leppida orjastamisega. Nõukogude korda ei kaitsnud interventide kallaletungi vastu mitte ainult Nõukogude armee sõdurid, vaid seda toetas samuti ka Nõukogude tagalas ning interventide ja nende käsilaste sõjavägede tagalas elav töörahvas. Nõukogude-vastase sõja vastu astusid Eestis välja Tallinna töölised 1918. aasta 17. detsembri inglise interventide vastasel demonstratsioonil, Saaremaa töörahvas 1919. aasta veebruari ülestõusu ajal, Tartu tagavarapataljoni sõdurid juulis 1919, Eestimaa ametiühingute I kongressi delegaadid augustis 1919 jne.³⁵ Eesti töörahvas teadis, et Nõukogude riigi ja töörahva huvid on lahutamatud, et võidelda Nõukogude riigi eest tähendab ühtlasi võidelda ka eesti töörahva parema tuleviku eest. Sellepärast ei hävitanud antandi interventid ja nende käsilased mitte ainult Nõukogude armee võitlejaid, vaid ka eesti töörahvast oma tagalas. Agressoritel oli vaja füüsiliselt hävitada kõige aktiivsemad töörahva huvide eest võitlejad, oli vaja kohutava terroriga ära hirmutada töörahva mahajäänumat osa. Mida vähem edu oli interventidel oma maailmavallutamise plaanide teostamisel, seda metsikumaks ja verisemaks muutus nende poolt teostatav valge terror. Üldse tapeti kodanliku Eesti tagalas valge terrori ohvritena umbes 2000 revolutsionääri.³⁶

Antandi Nõukogude-vastane sõjaline interventsioon Baltimaadel algas 22. novembril 1918 sõjategevusega Narva all. Ameerika ja inglise imperialistid, kes oma maailmavallutamise plaane tahtsid teostada võõraste kätega, andsid 11. novembril 1918 kapitulee-

³⁵ Valge terrori kohta Eestis vt. V. Kingissepp, *Iseseisvuse ikke all*, Tallinn 1953, lk. 37—84; Eesti Töörahva Kommuun. Dokumentide ja materjalide kogumik, Tallinn 1958, lk. 87—88, 126—127; Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee lendlehed: Tallinna töölisele 27. VII 1919; Seltsimehed töölisel, maataimehed ja väike maapidajad Eestis, 7. II 1919 (avaldatud: Eesti Töörahva Kommuun, lk. 104—106); Eesti töörahvale. Ristilöödud töörahva nimekiri nr. 11 Eesti Asutava Kogu valimistel (osa teksti: Eesti Töörahva Kommuun, lk. 121—124); Eesti töörahvale, 7. X 1919; Tallinna proletariaadile 29. X 1919; Tallinna proletariaadile 17. XII 1919; Kommunisti lendleht nr. 11, 17. XII 1919; KP Eesti Keskkomitee lendleht «Eesti kodanusele» (arvatavasti 9. I 1919); Seltsimehed Tallinna töölised! — 24. I 1919; Eesti töörahvale 15. II 1919; Seltsimehed Tallinna töölised — 24. II 1919; ORKA (kommunistlikud lendlehed); O. R ä s t a s, «Põrandaalused». Üks etapp Eestimaa Kommunistliku Partei põrandaalusest tööst, Leningrad 1932; O. Р я с т а с, В т и с к а х «д е м о к р а т и и». (Очерк белого террора в Эстонии), Москва 1925; A. V a r m a n, Valge terror kodanlikus Eestis, Tallinn 1958, rotaatorpaljundus; ORKA, 949, 2, 125; «Rahva Hää!» nr. 158, 7. VII 1949 (A. Kivi); «Klassivõitlus» 1920, nr. 3—5, lk. 36—40, nr. 9, lk. 16, nr. 8, lk. 18; 1921, nr. 3—4 (27—28), lk. 18—23; Eestimaa Kommunistliku Partei I kongress. Dokumente ja materjale, Tallinn 1960, lk. 25—32, 133. Izborski massimõrva kohta vt. ka «Klassivõitlus» 1925, nr. 63—64, lk. 3—4; 1926, nr. 76—77, lk. 45—58; 1931, nr. 135—136, lk. 23—27; 1934, nr. 9, lk. 1—3. Valge terrori kohta 1905.—1907. a. revolutsiooni ajal Eestis vt. H. M o o s b e r g, 1905.—1907. a. revolutsioon Eestis, Tallinn 1955, lk. 77, 84, 112—120.

³⁶ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Arhiiv 26, 2, 18, 35; V. Kingissepp, *Iseseisvuse ikke all*, lk. 43; Eesti Töörahva Kommuun, lk. 137; «Kommunist» nr. 15, 3. IX 1921.

runud Saksa armeele käsu Baltimaade okupeerimise jätkamiseks, Nõukogude-vastase sõja pidamiseks. See vastas ka saksa imperialistide ja balti parunite huvidele. Kui Saksa okupatsiooni ajal Venemaa pinnale evakueerunud eesti töölised — eesti kommunistlike kütipolkude sõjamehed — tahtsid 22. novembril 1918, pärast Saksamaa kapituleerumist Eestisse tagasi tulla, võtsid Saksa okupatsiooniväed Narva all neid antandi imperialistlike valitsuste käsul tulega vastu. Selle lahinguga algas klassisõda Eestis. Ainult antandi imperialistlike valitsuste käsul alustatud sõjalise vahelesegamise tõttu jäid Baltimaade rahvad kodanliku ikke alla.

Juba 28. novembril 1918 teises Narva lahingus said Ameerika, Inglise ja Prantsuse ülemjuhatuses käsutuses olevad Saksa okupatsioonivägede palgasõdurid esmakordselt hiilata metsikustega oma uute peremeeste meeleheaks — Punaarmee positsioone tulistati mürkgaasipommidega ja kõik Viljandi polgu eesti punaarmee-lased, kes olid jäänud haavatutena lahinguväljale, tapeti täegipistetega. Kreenholmi töölismajadesse visati käsigranaate. Saksa palgasõduritega käsikäes tegutsesid eesti kodanlikud natsionalistid. Selles lahingus, mida eesti kodanlikud natsionalistid loevad klassisõja alguseks, rikuti kõige elementaarsemaid rahvusvahelise õiguse reegleid sõjapidamise viiside kohta. Kodanlikud natsionalistid ei julgenud isegi omal ajal valetada, et punaarmeelased oleksid esimestes lahingutes kas või ühelgi korral sõjapidamise reegleid rikkunud.

Eesti kodanlusele ja ta peremeestele — Lääne imperialistidele — ei teinud muret mitte ainult võitlus Nõukogude armee vastu, vaid ka võitlus tagalas eesti töörahva mahasurumiseks. Saksa imperialistid olid Eesti kodanlikule Ajutisele Valitsusele üle andnud töörahva mahasurumiseks loodud erilise organisatsiooni — Bürgerwehr'i, mis sel puhul Kaitseliiduks ümber nimetati. Selle 11 000 relvastatud töösturit, kaupmeest, kulakut ja majaomanikku pandi tagalas vahiteenistust pidama, raudteid, sildu ning tähtsamaid asutusi valvama ning töölisi arreteerima ja tapma. Tallinna vahipataljonis oli alaliselt valvel 600 kaitseliitlast. 1. juuniks 1919 tõusis kaitseliitlaste koguarv Eestis 100 000 meheni.

Lisaks kaitseliitlastele kasutasid eesti kodanlased valge terrori teostamisel palgasõdureid. Nii väitis J. Tõnisson 17. novembril 1918 peetud nõupidamise kohta: «Oli kavatsatud 900 mehelist palgatud sõjaväge asutada. Need mehed taheti üksikute maakonnalinnade peale ära jagada. Palka mõeldi rikkalikumalt maksta, et siis mehed korrapärast oma ülesannet täidaksid.»³⁷ Need palgasõdurid pidid minema koos kaitseliitlastega igasse valda öösiti vallavanema kaasabil mobilisatsioonikohustuslikke mehi üles otsima ja kinni püüdma. Ilma selleta ei lootnud kodanlus mobilisatsiooni õnnestumisele, eriti pärast Tartu langemist, kus näiteks

³⁷ «Postimees» nr. 62, 28. III 1919.

ühest 130-mehelisest roodust 100 meest laiali jooksid ja ülejäänud 30 meest 75 kilomeetrit ilma peatumata edasi põgenesid.³⁸

Mõnigi kord ebaõnnestusid kaitseliitlaste aktsioonid. Nii ajasid sisekaitse ülema Põdderi andmetel sel ajajärgul töölisel Tallinnas ühe 60-mehelise relvastatud kaitseliitlaste salga laiali.³⁹

Kohe järgmisel päeval pärast Narva vabastamist Punaarmee poolt, nimelt 29. novembril, kuulutas kodanlik valitsus välja üldmobilisatsiooni ja pani kogu riigis sõjaseaduse maksma. Valitsus otsustas «kõige valjemad abinõud siseriigis tegutsevate enamlaste vastu tarvitusele võtta»⁴⁰. Seni kehtivaks tunnistatud tsaariaegsete seaduste karmusest oli veel vähe. 3. detsembril 1918 andis kodanlik valitsus välja määruse, mille põhjal «kõik, kes mobilisatsiooni kutse täitmata jätnud, antakse kui väejooksikud sõjakohtu alla ja nuheldakse kuni 15 aasta sunnitööga. See määrus astub kohe jõusse»⁴¹.

Viru maakonnavalitsus teatas 28. novembril Ajutisele Valitsusele, et ta «nõuab sõjaväljakohutute sisseseadmist, et piiri panna vastuhakkamistele sõjaväeosades, telefoni- ja telegraafiliinide purustamisele ja teistele korratustele»⁴².

5. detsembril 1918 andiski kodanlik valitsus välja määruse, mis samal päeval kehtima hakkas. Selle määruse järgi tuleb «iga jalaväe polgu juures väljakohus asutada». See klassikohus saab õiguse surmanuhtlusega karistada igaühte, «kes kuidagiviisi Eesti Vabariigi vastu või riigi vaenlaste kasuks töötavad ehk nendega läbikäimises ja ühenduses seistes mõnesugusel kombel abiks on ... kes sõjaväelisele tegevusele, nagu edasiliikumisele, sidemete pidamisele jne. kuidagi viisi püüavad takistust teha». Surmanuhtlusega võidi karistada samuti väejooksikuid, vastuhakkajaid ja kõiki sõjaväelasi «käsu täitmata jätmise pärast vaenlase silmapiiril»⁴³. See määrus omas tagasiulatuvat jõudu. Selles ettenähtud karistusi kohaldati ka nende süütegude kohta, mis olid toime pandud juba alates 29. novembrist.⁴⁴

Järelikult ei piiranud see määrus väljakohut peaaegu millegagi, sest selle alusel võidi surma mõista igaüht, kes «kuidagiviisi» kodanliku riigi vastu töötas või «mõnesugusel kombel» töörahva võimule abiks oli. Selle kohaselt märgitakse ühe hilisema surmaotsuse puhul, et sõjaväljakohus leidis kohtualuse «süüdi olevat ajutise valitsuse vastu kihutustöö tegemises ja vaenlase kasuks

³⁸ «Postimees» nr. 62, 28. III 1919. Vt. ka sealsamas nr. 281, 19. XII 1919. Eesti Vabadussõda, II kd., Tallinn 1939, lk. 12, 14.

³⁹ «Kaitse Kodu» nr. 6, 9. II 1920, lk. 137.

⁴⁰ Ajutise Valitsuse koosolekute protokollid 1918/19. a. a., Tallinn [1919], 29. XI 1918, protokoll 22, VI, VII, X (märgitud on protokollid osad); «Riigi Teataja» 1918, nr. 3.

⁴¹ «Riigi Teataja» 1919, nr. 5.

⁴² «Maaomavalitsus» 1928, nr. 4, lk. 65.

⁴³ Ajutise Valitsuse määrus väljakohutute asutamise kohta. «Riigi Teataja» 1918, nr. 6; Siseministeriumi 24. XII 1918 ringkiri. ORKA, 2000, 1, 248, 58.

⁴⁴ «Riigi Teataja» 1918, nr. 8.

töötamises ja mõistis teda surma»⁴⁵. Viru rinde juhataja A. Tõnisson hooples surmanuhtluse kehtestamise tähtsuse kohta: «Panime tööle erakorralise abinõu: väljakohtud. Mõju oli silmaga näha.»⁴⁶

Olgu märgitud, et ülalnimetatud määruse, mille alusel kümneid ja sadu proletaarlasti surma mõisteti, töötas välja eesti menševike ninamees August Rei.⁴⁷

Kuidas Rei poolt väljatöötatud seadust kuni veebruarini 1919 ellu viidi, sellest jutustas Rei kui peaministri asetäitja ülemus Päts Maapäeval järgmist: «Ma ütlen otsekohelelt, ma ei kahtle, et väljakohtute tegevuses eksitusi on olnud, hirmsaid eksitusi ... niisuguse seadusvastase sammu tegin mina» et «Ajutine Valitsus enamlaste sõjamehi ja agente käseb maha lasta.»⁴⁸

Ka sõjaväe distsiplinaarmäärustik töötati välja Rei aktiivsel osavõtul.⁴⁹

Eesti menševikud ei võtnud juhtivalt osa mitte ainult valget terrorit korraldava seadusandluse väljatöötamisest, vaid nad võtsid ka isiklikult osa selle teostamise juhtimisest. Sotsiaaldemokraat Hellati andmetel 1918. aasta «novembris-detsembris Ajutine Valitsus tegi ülesandeks Strandmannile ja Reile kaitsesalk korraldada. Komitee käsutas temale tuntud isikud kasiinosse. Need olid peasjalikult haritlased ja jõukam kiht, nagu majaomanikud jne.»⁵⁰

Novembris 1918, s. o. umbes samal ajal, astusid sotsiaaldemokraatide tuusad kodanliku Eesti Ajutise Valitsuse koosseisu. Olles kodanlike valitsuste koosseisus kogu kodusõja perioodil, välja arvatud vaheaeg veebruarist 9. maini 1919, vastutavad sotsiaaldemokraadid üldiselt kogu valge terrori teostamise eest kodusõja perioodil. Peaminister K. Päts märkis seda 3. veebruaril 1919 Maanõukogule esitatud valitsuse tegevuse aruandes sõnadega: «Kui sõjavõimud milleski eksinud, selle eest vastutab ainult Ajutine Valitsus.»⁵¹

Juba 12. novembril 1918 otsustas Maanõukogu Vanematekogu, kindlaks määrates Ajutise Valitsuse koosseisu, jätta töö- ja tööstus-kaubandusministri kohad vakantseks Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei kandidaatide jaoks. Valitsuse esimesele deklaratsioonile, mis avaldati 16. novembril, kirjutas juba alla samal päeval töö- ja hoolekandeministri kohusetäitjaks määratud sotsiaaldemokraat Aleksander Tulp.⁵² 27. novembril määrati valitsuse

⁴⁵ «Tallinna Teataja» nr. 57, 10. III 1919.

⁴⁶ Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt (edaspidi lühendatult: Mälestused), II kd., Tallinn 1930, lk. 34.

⁴⁷ A. Peet, Siseministriks Ajutises Valitsuses. Teoses: Mälestused, II kd., lk. 222.

⁴⁸ «Sotsiaaldemokraat» nr. 28, 4. II 1919.

⁴⁹ Ajutise Valitsuse 2. XII 1918 koosoleku protokoll — ORKA, 31, 1, 9, 49 ja 50.

⁵⁰ Mälestused II, lk. 234.

⁵¹ Maanõukogu protokollid, lk. 367.

⁵² «Riigi Teataja» 1918, nr. 1.

koosseisu sotsiaaldemokraatidest peaministri asetäitjaks ning töö- ja hoolekandeministriks August Rei, kes ühtlasi täitis Venemaal viibiva sotsiaaldemokraadi Karl Lutsu eest haridusministri kohuseid, tööstus-kaubandusministriks Nikolai Köstner, kes ministri kohustetäitjaks määrati juba 16. novembril.⁵³ Detsembri lõpupäeval 1918 lahkus Rei ja teda asendas alates 23. detsembrist 1918 töö- ja hoolekandeministri kohustetäitjaks määratud sotsiaaldemokraat K. Ast.⁵⁴ Asutava Kogu valimisteks tahtsid sotsiaaldemokraadid teha endale vabamaid käsi agitatsiooniks ja nad kutsusid oma esindajad 5. veebruaril 1919 valitsusest ära. Senise üksmeele kohta valitsuses kirjutas «Postimees» järgmist: «... kõik otsused tehti harilikult ilma hääletamiseta, üksikute rühmade vahel oli täiesti leplik, mingisuguseid hõõrumisi ega kokkupõrkeid ei olnud.»⁵⁵ N. Köstner, kes viibis välismaal kodanlusele sõjavarustust hankimas, jäi kuni 28. veebruarini ministriks ja siis valitsuse esindajaks.⁵⁶ Alates 3. jaanuarist 1919 tegutses Ajutise Valitsuse Lõuna-Eesti peavoliniku asetäitjana sotsiaaldemokraat Johannes Lehmann.⁵⁷ Kuigi sotsiaaldemokraadid valitsusest lahkusid, jäi nende esindaja Aleksander Oinas, kes 6. jaanuaril 1919 oli valitud riigikontrolöriks, oma kohale edasi kuni siseministriks valimiseni. Saksa okupatsiooni algul ja kuni riigikontrolöriks valimiseni töötas ta juhtival kohtadel tootlusalal, viimati mõisnik J. Raamoti poolt juhitava Toitlusministeeriumi asjadevalitsejana.⁵⁸

Asutava Kogu kokkuastumisel 23. aprillil 1919 valiti A. Rei selle esimeheks, kellenä ta tegutses kogu kodusõjaperioodi kestel. Asutava Kogu esimees loeti vabariigi seaduslikuks esindajaks, s. o. ta täitis teatavaid presidendi ülesandeid.⁵⁹ 9. mail moodustati uus valitsus eesotsas peaministri tööerakondlase O. Strandmanniga, kes oli ametis kuni 18. novembrini 1919. Sotsiaaldemokraatidest kuulusid sinna kõigepealt siseministrina A. Oinas, 29. juulist aga Aleksander Hellat. Viimane oli 1918. a. lõpul Tallinna politseiülemaks ja 3. juunist 1919 kuni ministriks määramiseni vabariigi kõrgeimaks prokuröriks. Töö- ja hoolekandeministriks oli Anton Palvadre, kaubandus-tööstusministriks ja teedeministriks N. Köstner ja haridusministriks J. Kartau.⁶⁰ Seega oli 9-st valitsuse liikmest neli sotsiaaldemokraati. Just selle valitsuse peaülesandeks oli kodanliku Eesti armee saatmine kahel korral Petrogradi vallutama. Senise Ajutise Valitsuse peaülesandeks oli kodanluse diktatuuri laiendamine kogu Eesti territooriumile.

⁵³ «Riigi Teataja» 1918, nr. 3; Maanõukogu protokollid, lk. XIV.

⁵⁴ «Riigi Teataja» 1918, nr. 10 ja 1919, nr. 1, (nimetused) 3 ja 6; Maanõukogu protokollid, lk. XIV.

⁵⁵ «Postimees» nr. 21, 7. II 1919.

⁵⁶ Maanõukogu protokollid, lk. 385, 395; «Riigi Teataja» 1919, nr. 15.

⁵⁷ «Riigi Teataja» 1919, nr. 3.

⁵⁸ Sealsamas, nr. 2; Eesti biograafiline leksikon, lk. 351; «Sotsiaaldemokraat» nr. 24, 30. I 1919.

⁵⁹ «Riigi Teataja» 1919, nr. 44, I osa, akt nr. 91, § 9.

⁶⁰ Sealsamas, nr. 30/31, Hellati osas nr. 37 ja 52.

Ka järgmisest J. Tõnissoni valitsusest, mis ametis oli 18. novembrist 1919 kuni 28. juulini 1920, võtsid sotsiaaldemokraadid A. Hellat, A. Palvadre ja N. Kõstner oma senistel ministrikohtadel osa.⁶¹ Hellatile kui siseministrile allus 28. jaanuarist 1920 kaitsepolitsei (poliitiline politsei).⁶² 3. augustil 1920 määrati Hellat riigikohtu prokuröriks.⁶³

Võttes arvesse, et sotsiaaldemokraadid ei olnud mitte ainult peaaegu kogu kodusõja ajal valitsuse koosseisus, vaid et nende käes oli ka siseministri koht, et sotsiaaldemokraaf Mihkel Ostrat oli alates 16. juunist 1919 politsei peavalitsuse juhatajaks⁶⁴, O. Sternbeck aga Tallinna kaitsepataljoni ülemaks, võime öelda, et sotsiaaldemokraatide ladvik vastutab valge terrori läbiviimise eest kodusõjaperioodil. Sel ajal aga oli valge terror, arvestades sõjaolukorda, kõige metsikum kogu kodanliku korra kehtivuse ajal.

Sotsiaaldemokraatlikud siseministrid ja Asutava Kogu liikmed teadsid seda ise väga hästi, et nende ülesandeks on koos kodanlusega revolutsioonilise liikumise vastu võitlemine. Nii ütles Oinas 21. juulil oma partei Asutava Kogu rühma kinnisel koosolekul: «Siseministri kohal on tähtsust ainult selles mõttes, et sisemises elus ei saaks revolutsiooni ette võtta. Sotsialistlikku poliitikat ei saa seal iseäranis ajada.»⁶⁵

Juba oma kodusõjajärgse tegevuse algul ei leppinud sotsiaaldemokraat Hellat ainult seaduslike vahenditega valge terrori teostamisel, vaid hakkas järjest enam kasutama ka ebaseaduslikke võtteid, mille tipuks oli Izborski massimõrva organiseerimine. 1919. a. jaanuaris laskis ta ühe majaperemehe seadusvastaseit trellide taha panna ja seejärel isiklikes huvides oma venna omavoliliselt sama mehe majasse paigutada, ilma et oleks tasutud üüri.⁶⁶

Hellati enda jutu järgi siis, kui ta oli vabariigi prokuröriks, «tegi politsei otsuseks, et kui Porst tabatakse, lastakse ta maha. Nii see umbes ka sündis»⁶⁷. Siin võtab Hellat ise omaks, et kuigi politseil polnud õigust kedagi surmanuhtlusega karistada, seda ometigi juhtus ja seejuures tema enda teadmisel. Hellat võttis oma kaitse alla ka paruneid, kes olid Ukrainas veretöid organiseerinud. Nii kirjutas ta Läti parunite esindaja Neidhardi kohta:

⁶¹ «Riigi Teataja» 1919, nr. 93/94.

⁶² Sealsamas, 1920, nr. 16/17. Alates 6. VIII 1919 oli see allunud Kohtuministeeriumile (sealsamas, 1919, nr. 54).

⁶³ Sealsamas, 1920, nr. 113/114.

⁶⁴ Sealsamas, 1919, nr. 45. Vt. ka «Sotsiaaldemokraat» nr. 130, 28. VI 1919 (Ostrati artikkel «Eesti Vabariigi tulevane politsei», kus ta nõuab kohaliku miilitsa ümbernimetamist politseiks, kõigi politseinike vallandamise õiguse andmist politseivalitsusele jne.).

⁶⁵ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Arhiiv 135, 131 — 1, 9, 61 (rühma protokoll).

⁶⁶ ORKA, 78, 649, 139, 77—78 (7. II 1919).

⁶⁷ Mälestused II, lk. 242.

«... ta avaldas arvamist, et meie teda taga kiusavat tema tegude eest Odessa linnapealikuna... Ei tulnud minul mõttesegi teda Eestis Odessa pogrommide eest süüdistama hakata.»⁶⁸ Väike pahandus, mis eesti kodanlastel Neidhardiga oli, seisis selles, et see tahtis koos teiste valgekaartlastega kodanliku Eesti valitsust kukutada. Riigikukutamise eest aga Neidharti vastutusele ei võetud. Hellat talitas nii nagu reaktionäärid kõigis maades: ühtedel juhtudel nõuavad nad, kui see kapitalistidele kasulik on, kodanlikest seadustest täpset kinnipidamist, teistel juhtudel rikuvad nad ise kodanliku riigi seadusi ja nõuavad seda ka teistelt, sellepärast et see antud juhul kapitalistidele kasulik on. Hellat ise kirjutas oma poliitilise pale kohta: «Tõnisson tähendas, et mina ei olevat mingi sotsialist, vaid ennem juba junkur. Ega see siis väga vale polegi.»⁶⁹

Sotsiaaldemokraatide ladvik võttis ka kaudsemal teel valge terrori juhtimisest osa. Nii näiteks Mihkel Martna ei korraldanud Saksamaal kodanliku Eesti Ajutise Valitsuse välisdelegatsiooni liikmena ja selle esindajana Saksamaal mitte ainult sõjamaterjali hankimist, et organiseerida Venemaa proletariaadi hävitamist, vaid ka eestlastest sõjavangide sunni viisilist kodanliku Eesti armeesse toimetamist.⁷⁰

Vastava ülesande tegi Martnale kodanliku Eesti välisdelegatsioon 1919. aasta 12. aprillil. 18. mail 1919 teatas Prantsuse Välisministeerium, et antandi kõrgema nõukogu otsuse kohaselt saadetakse Saksa laevadega 8000 Balti provintsidest pärinevat vana Vene armee sõdurit Nõukogude-vastaste vägede täienduseks. Meeste käest muidugi ei küsitudki, kas nad uude sõtta tahavad minna või mitte.⁷¹ Kuidas nendega kodumaal käituti, selle kohta märgib sotsiaaldemokraatliku partei Asutava Kogu rühma 7. juuli 1919. aasta protokoll, et «Saksamaalt tulnud sõjavangid püsside vahel kasarmutesse» olevat viidud.⁷²

Töörahvast ei suruta maha mitte ainult füüsilise vägivallaga, vaid ka ideoloogilise pimestamisega, pettusega, kodanlike vaadete propageerimisega, ähvardustega. Selles osas osutasid sotsiaaldemokraadid eesti kodanlusele ja rahvusvahelisele imperialismile veelgi suuremaid teeneid. Töörahma vaimse mahasurumise tähtsust ei saa sugugi alahinnata. Ühe Saaremaa ülestõusu teisejärgulise põhjusena toodi kodanlike tegelaste poolt ette seda, et valitsus ei olevat ideoloogilisele tööle saarlaste hulgas pühendanud vajalikku tähelepanu, et pealinna ajaleht jäi viletsate postiolude tõttu nädalate kaupa tulemata.⁷³ Samuti väitis J. Tõnisson, et

⁶⁸ Mälestused II, lk. 243.

⁶⁹ Sealsamas, lk. 247.

⁷⁰ «Sõdur» 1934, nr. 21/22, lk. 583; «Rahva Sõna» nr. 40, 26. V 1934, nr. 43, 6. VI 1934.

⁷¹ ORKA, 31, 1, 152, 18—19.

⁷² Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Arhiiv 135, 131—1, 9, 55.

⁷³ «Maaliit» nr. 45, 26. II 1919.

üheks mobilisatsiooni nurjumise põhjuseks oli klassisõja algul see, et ajalehed jäid trükitööliste streigi tõttu ilmumata.⁷⁴

Kuna eesti menševike häälkandja teenis ustavalt eesti kodanlust, siis on täiesti arusaadav, et kodanlik Ajutine Valitsus otsustas 8. jaanuaril 1919 kogu «Sotsiaaldemokraadi» toimetuse ja trükikoja töötajad sõjaväeteenistusest vabastada. Seda ettepanekut toetasid kodanlikud ajakirjanikud.⁷⁵

Vaatleme alljärgnevalt neid propagandavõtteid, mida sotsiaaldemokraadid kasutasid töörahva petmiseks. Käimasolevas sõjas oli kõigepealt vaja võltsivalt käsitleda sõja eesmärke ja neid ülesandeid, mida valitsus sise poliitikas endale püstitas. Kuigi tegelikult oli eesti sotsiaaldemokraatide ladvik kodanluse agentuuriks töötava rahva hulgas, väitsid nad valelikult, et nende eesmärgiks olevat sotsialismi ja demokraatia teostamine, mõisnike maa andmine töötava talurahva kätte ja rahu kättevõitmine. Ainult sellega on seletatav, et Asutava Kogu valimistel 1919. aasta aprilli algul saavutasid sotsiaaldemokraadid, kes sel ajal olid «opositsioonis», 33,3 protsenti äraantud häältest. Eestimaa Kommunistlik Partei oli siis keelatud ega võinud oma kandidaate esitada. Vene Asutava Kogu valimistel 1917. aasta novembris said bolševikud 39,9 protsenti äraantud häältest, menševikud umbes 2 protsenti ehk umbes kakskümmend korda vähem hääli. Eesti Asutava Kogu valimistel oli suuruselt teiseks parteiks Tööerakond, kes sai 25,1 protsenti äraantud häältest. Viimase programmis öeldi: «Seega seab Eesti Tööerakond oma lõpusihiks sotsialismi ideaali ja püüab tema poole.» Sotsialismile jõutavat ilma vägivaldala. Samuti nõuti maa üleandmist nende kätte, kes teda ise harivad, ja tööstuse järkjärgulist natsionaliseerimist.⁷⁶

Kolmas partei — esseerid, kes sotsialistlike loosungite all valimistel esines, sai 5,8 protsenti häältest. Seega sotsialistlike loosungite all esinenud parteid said kokku 64,2 protsenti äraantud häältest. Siin tuleb arvestada ka kommunistide poolt hääletuskastidesse pandud tuhandeid lendlehti nimetusega «ristilöödud töörahva nimekiri». See oli Eestimaa Kommunistliku Partei lendleht, kus toodi ära kodanluse valge terrori 119 ohvri nimed. Suur osa kommunistide poolehoidjaid aga ei võtnud valimistest ka sel viisil osa. Kristlik Rahvaerakond, kes sai 4,4 protsenti, ja vähemusrahvuste nimekirjad, kes said 3,8 protsenti häältest, esinesid töö ja kapitali vahekorra küsimustes «erapooletutena». Ainult Maaliit, kes sai 6,5 protsenti häältest, ja Rahvaerakond, kes sai 20,7 protsenti häältest, ei esinenud sotsialistlike loosungite all, kuigi ka nemad petlikult töötingimuste parandamist nõudsid.⁷⁷

⁷⁴ «Postimees» nr. 62, 28. III 1919. Vt. ka ORKA, 2315, 1, 20, 15.

⁷⁵ ORKA, 31, 1, 13, 15 või 31, 1, 12, 8 (Ajutise Valitsuse 8. I 1919 koosoleku protokoll); Ajutise Valitsuse koosolekute protokollid 1918/19. a. a., 8. I 1919 prot. VIII; «Sotsiaaldemokraat» nr. 8, 11. I 1919.

⁷⁶ «Vaba Maa» nr. 56, 8. III; nr. 58, 11. III 1919.

⁷⁷ Eesti entsüklopeedia, II kd., Tartu 1933, veerud 665—666.

Sotsiaaldemokraadid ja teised eesti kodanluse agendid petsid töörahvast ka teiste loosungitega. Nii väitis sotsiaaldemokraatide üks liidreid M. Martna, et eesti kodanliku valitsuse ja tema poolt peetava Nõukogude-vastase sõja eesmärgiks olevat demokraatia ja Eesti iseseisvuse kättevõitmine. Balti kodanlike vabariikide toetamist Nõukogude-vastases sõjas ei tulevat lugeda intervent-siooniks. Ta väitis laimavalt, et töölisklass pole veel vaimselt küps otsekohekses sotsialismi teostamiseks, et Venemaal sotsialismi teostamisest ei tulevat midagi välja.⁷⁸ Martna süüdistas nõukogude võimu alusetult selles, et see mõisnike käest maa võtmise ja muude mõisnikevastaste sammudega olevat ise Saksa okupatsiooni välja kutsunud, Saksa vägede maaletuleku kergeks teinud ja okupeerimise kindlaks muutnud. Nende väidete kohta tuleb kõigepealt öelda, et noort Nõukogude armeed süüdistada selles, et see küllalt energiliselt vaenlasele vastu ei hakanud, pole mingit moraalset õigust isikul, kes ise sel ajal nende eesti kodanlaste teenistusse astus, kes okupandid maale kutsusid ja relvastatud võitlust alustasid mitte okupantide vastu, vaid koos nendega eesti rahva vastu. Niisama naiivne on Martna väide, et nõukogude võimu puhul 1919. aastal Eestis oleks von der Goltz Eestimaa okupeerinud ja et suur osa rahvast oleks teda seda teha palunud.⁷⁹ Tegelik elu näitas, et ka võimu üleminek eesti kodanlusele ei takistanud von der Goltzi katset tegemast Eestisse tungida. Aga ka sellest sõltumatult ei tule von der goltside ees kummardama hakata ja neile meelepärast valitsust toetada. Eesti töörahvas ei järgnenud Martna kapitulatsioonipoliitikale.

Taolisi valesid levitas M. Martna eriti välismaa töörahva hulgas. Esinedes Eesti sotsiaaldemokraatliku partei nimel ja kodanliku Eesti valitsuse ülesandel ning kulul II Internatsionaali Luzerni kongressil veebruaris 1919 ja Amsterdami konverentsil augustis, palus Martna ka sellelt organisatsioonilt abi Nõukogude-vastaseks võitluseks.⁸⁰ Samuti palus ta prantsuse sotsiaaldemokraatide üht parempoolset juhti Albert Thomas'd, et see abistaks Eesti valitsust mitte üksnes sõjamaterjalidega, eriti kahuritega, vaid püüaks ka lüüa Pariisi töölisajakirjanduses avaldatavaid süüdistusi eesti kodanluse vastu. Ajalehed paljastasid nimelt kodanlikku Eesti Vabariiki selles, et see Venemaa proletariaadi vastu imperialistide huvides sõdib. «Päevaleht» seadis kodanliku propaganda ülesandeks «eneste riigilt tagurluse varju ära heita

⁷⁸ M. Martna, Revolutsioon, Eesti iseseisvus ja tööliste klass, Tallinn 1920, lk. 4—11, 21; «Sotsiaaldemokraat» nr. 36, 13. II 1919; Mälestused II. Tallinn 1927, lk. 39.

⁷⁹ M. Martna, Revolutsioon, Eesti iseseisvus ja tööliste klass, lk. 13—15. Eespool toodud väited veel teravamal kujul esinevad teoses: M. Martna, Estland, Die Esten und die ethnische Frage, Olten [1919].

⁸⁰ «Sotsiaaldemokraat» nr. 185, 31. VIII 1919; ORKA, 1622, 1, 150, 1—10; 1622, 1, 101, 26 (2. VIII 1919); Mälestused II, lk. 334—335. Martna kohta vt. ka O. Rästas, Põrandaalused, lk. 98—99.

kuna praegu tööliste ajakirjandus Eesti vabariigi valitsuse enamusel kui purutagurlaste peale vaatab, kes talitab suurriikide imperialistide näpunäidete järele»⁸¹. Martna ise pooldas pealetungi Petrogradile.⁸²

Martna kirjutas ka ulatusliku teose eesti kodanluse poolt peetava Nõukogude-vastase sõja õigustamiseks. See anti välja koguni kolmes keeles ja levitati valitsuse esindajate poolt välismaal. Valitsus otsustas «maksta M. Martnale raamatu «Estland» käsikirja eest honorari, mille suuruse kohta välisminister autoriga kokku lepib»⁸³. 21. veebruaril 1920 võlgnes valitsus Martnale 22 217, 60 Prantsuse franki ehk umbes 300 000 Eesti marka.⁸⁴ Võrdluseks võiks märkida, et töö- ja hoolekandeminister A. Palvadre määras 21. jaanuaril 1920 äriteenijate kuupalgaks 300—500 marka. Eesti kodanlus hindas seega Martna teened küllalt kõrgelt.⁸⁵

Kuigi Martna rääkis sõnades küll parunite ja saksa okupantide vastu, ei võetud kogu selle aja jooksul, mil sotsiaaldemokraadid olid valitsuse liikmeteks, siseministriteks ja vabariigi prokurörideks, ühtegi parunit ega nende abistajat Saksa okupatsiooni ajal teostatud kuritegude eest vastutusele. Oma tegudega näitasid nad, et nad saksa okupantidega ja parunitega koos eesti töörahvast rõhuvad. Martna enese andmetel nimetas Šveitsi sotsialistide ajaleht «Berner Tagwacht» teda veebruaris 1919 Balti parunite ostedu tööriistaks ja valge terrori pooldajaks.⁸⁶

Rei ja ta kaaslased püüdsid ka töölisi ära hirmutada relvastatud võitlusest kodanluse vastu. 1918. aasta lõpul esitasid nad oma häälekandja selles numbris, kus nad teatasid soome valgete palgasõdurite üksuste päralejõudmisest Tallinna, ka teateid Soomest, mille järgi seal paarkümmend tuhat töölisi tagalas oli tapetud ja kümned tuhanded koonduslaagris nälga olid surnud.⁸⁷ Menševikud tahtsid sellega näidata, et eesti proletariaat on jõuetu imperialistide vastu, et võitlus nõukogude võimu eest toob kaasa ainult ülisuuri ohvreid. Juba oma esimesest numbrist peale, mis ilmus 12. novembril 1918, tõi menševike häälekandja korduvalt valeteadeteid Inglise sõjalaevastiku peatse kohalejõudmise kohta. Just samal päeval, s. o. 1. detsembril 1918, mil menševike ajalehes teatati võitluse algamisest Narva rindel, kuulutati järjekordselt,

⁸¹ «Päevaleht» nr. 252, 18. XI 1919; Martna esildise kohta 4. II 1919, et Saksa sotsiaaldemokraadid aitaksid kaasa kodanlikule Eesti valitsusele Nõukogude-vastaseks võitluseks sõjariistade andmisele vt. Mälestused II, lk. 336; samuti ORKA, 1622, 1, 120, 3—6 ja 7—9.

⁸² ORKA, 1622, 1, 120, 2; 1622, 1, 120, 3—6 ja 7—9.

⁸³ Vabariigi Valitsuse koosolekute protokollid 1919. a., Tallinn 1920, 5. XII 1919, prot. 99, XIII; ORKA, 1622, 1, 167, 37.

⁸⁴ ORKA, 66, 16, 35, 618; 1622, 1, 162, 6; V. Kingissepp, Võitlus ameerika-inglise imperialistide ja nende käsilaste vastu, Tallinn 1953, lk. 75.

⁸⁵ «Riigi Teataja» 1920, nr. 14/15.

⁸⁶ Mälestused II, lk. 340; «Sotsiaaldemokraat» nr. 188, 4. IX 1919 räägib küll, et olevat koostatud 216 isiku kohta nimekiri nende varanduse sekvestreerimiseks, kuid ka see tagasihoidlik ajutine abinou jäi kalevi alla.

⁸⁷ «Sotsiaaldemokraat» nr. 37, 31. XII 1918.

et «oodatakse täna Inglise laevastikku Tallinna jõudvat»⁸⁸. Nagu me teame, jõudis Inglise laevastik Tallinna reidile alles 12. detsembril. Neid valeteadeteid oli vaja avaldada ainult tööliste hirmutamiseks, et nad ei haaraks võimu enda kätte. Samal eesmärgil avaldas menševike häälekandja teate, et lähemal ajal on oodata Inglise okupatsiooni — eriti siis, kui esineb «sisemisi korratusi» — ja tõi ära andmeid surmaotsuste täideviimisest.⁸⁹

Ka Laidoner kuulutas 1918. aasta vana-aasta õhtul Inglise maavägede tulekut Eestisse.⁹⁰

4. ja 11. jaanuaril 1919 püüdis menševike häälekandja rahvast manitseda alistumisele valeteadetega, et Rootsist tulevat 10 000 palgasõdurit, kuna Taanist mitu tuhat.⁹¹ Tegelikult jõudsid need palgasõdurite üksused mitu kuud hiljem kohale, Taanist kuni 225-, Rootsist kuni 178-mehelises koosseisus, kes peagi Eestist lahkusid. 26. juunil avaldas ajaleht liialdatud andmetega teate, väites, et Balti merre jõudvat pea 60 Inglise, Prantsuse ja Ameerika Ühendriikide laeva.⁹²

4. jaanuaril avaldati J. Jansi pikk juhtkiri, mis oli vastuseks ühe tööliste kirjale, kus küsiti: «Miks on meie partei juhatus niisuguse tee peale läinud, et ta ise sulab kodanlusega ühte patta ja töölistele tellib lihunikud kallale?» Jans, väites, et «töölised on kari ja juhid täidavad karjase kohuseid», pidi «karjasena» kõigepealt omaks võtma, et kirja kirjutaja «seltsimees sõimab soomlasi lihunikudeks. Võibolla on nad selle nimetuse oma ülalpidamisega Soomes ära teeninud... kuid kuidas saab nende maale tuleku vastu protestida... kuna Soome abiväelased meile väga kasulikud võivad olla»⁹³. Kasulikud meile, s. o. kodanluse agentidele!

Sotsiaaldemokraadid püüdsid valget terrorit ka otseselt õigustada.

Martna ülistas otse avalikult valge terrori teostajat kindral Tõnissoni ja lisas, et «kustumata jääb ka mälestus kindral Põdderist»⁹⁴. Viimane oli sisekaitse ülemana ja Kaitseliidu komandöriina peamisi valge terrori organiseerijaid. Eesti kodanlasi ega oma parteikaaslasi Martna ei süüdistanud, vaid põhjendas valge terrori teostamist sellega, et «kättemaksmise viha on igatahes hingeeluliselt arusaadav ja selle süü langeb kahtlemata enamlaste ja nende sõprade peale»⁹⁵. Martnal, nagu teistelgi eesti

⁸⁸ «Sotsiaaldemokraat», nr. 15. 1. XII 1918.

⁸⁹ Sealsamas, nr. 1, 12. XI 1918 (Kõstneri sõnavõttus); nr. 29, 18. XII 1918.

⁹⁰ «Riigi Teataja» 1918, nr. 10.

⁹¹ «Sotsiaaldemokraat» nr. 8, 11. I 1919.

⁹² Sealsamas, nr. 128, 26. VI 1919.

⁹³ Sealsamas, nr. 2, 4. I 1919.

⁹⁴ M. Martna, Revolutsioon, Eesti iseseisvus ja tööliste klass, lk. 15.

⁹⁵ M. Martna, 1917—1920. Eesti s.-d. tööliste partei poliitika, Tallinn 1920, lk. 20; vt. ka M. Martna, Estland, die Esten und die estnische Frage, lk. 192—193, kus vihjatakse koguni sellele, et valge terrori vähendamine on kaudseks bolševismi soodustamiseks.

kodanluse propagandatöötajatel, ei ole võimalust faktidega ümber lükata seda tõsiasja, et nõukogude võim ei karistanud enne kodanluse poolt jaanuaris 1919 alustatud massilist töörahva mahatapmist ühtegi eesti kodanlast ega tema agenti surmanuhtlusega. Põhjendada aga valge terrori vallapäästmist ainult sellega, et K. Päts istus kuu aega arestimajas ja J. Kuperjanov pidi karistusega ise pagunid maha võtma ja kahetsuse avaldama, oleks liiga naiivne. Seejuures Martna ise kirjutas kodusõja aja kohta: «Mina isiklikult ei suuda mitte uskuda, et need mehed, kelle nimesid ma nimetasin (Anvelt, Pöögelmann, Vallner, Käspert, Kingissepp, liiati Lenin) enamlaste poolt Eestis toimepandud tapmisi toimepanna käskinud oleks.»⁹⁶

Martna ei vaikinud mitte ainult ise eesti kodanluse poolt teostatud valge terrori faktidest, vaid tahtis ka teisi nendes vaikima panna. Süüdistades Gustav Suitsu selles, et see olevat eesti kodanluse poolt teostatavast terrorist välismaa avalikku arvamust informeerinud, kirjutas ta: «Soomes ja Rootsis, kus hr. G. S. iseäralise reisusellina neid teateid ajalehtedesse juhtis, kuna mees ennast selsamal ajal vabariigi toetusrahast elatas ja ennast «teaduslikuks õppejõuks ette peab valmistama.»⁹⁷

Sotsiaaldemokraatide ladvik teostas ka oma parteiopositsiooniliste elementide mahasurumist. Rahu pooldaja Villem Maasik vallandati 4. juulil 1919 Töö- ja Hoolekandeministeriumi hoolekandeosakonna juhataja kohalt ja tapeti Hellati poolt organiseeritud Izborski veretöös.⁹⁸

M. Martna asetaski endale kümme aastat hiljem küsimuse ja vastas sellele järgmiselt: «Kui minult täna küsitakse, kas ma põhimõtteliselt kümne aasta eest ja nende kestel astunud sammud õigeks tunnistatan, siis vastaksin: ja h!»⁹⁹

Kuigi esseerid ei võtnud kodanlikust valitsusest osa ja juhtisid mõningatel juhtudel tähelepanu kodanluse poolt teostatud valge terrori aktidele, toetasid nad üldiselt Ajutist Valitsust.¹⁰⁰

Oma riigivõimu äärmist nõrkust tundes ei julgenud eesti kodanlus esimestel päevadel, kui okupandid ja parunid olid novembri lõpus 1918 neile riigivõimu üle andnud, tagalas töölisi massiliselt tapma hakata. Töörahva massiline füüsiline hävitamine kodanluse poolt kutsus alati rahva hulgas esile suure viha ja tahte kapitalistlikku korda purustada, timukaid karistada. Eesti kodanlus kartis, et antud olukorras eesti töörahvas ei jää tapmiste puhul enam ootama vabastava Punaarmee kohalejõudmist, vaid asub ülestõusu organiseerima, mille mahasurumiseks nõrk kodanlik riigiparaat pole võimeline. Sellisest olukorrast annab tunnistust

⁹⁶ M. Martna, 1917—1920, lk. 20.

⁹⁷ M. Martna, Revolutsioon, Eesti iseseisvus ja tööliste klass, lk. 17. Vt. ka ORKA, 495, 10, 51, 308—313.

⁹⁸ «Riigi Teataja» 1919, nr. 49. Vt. ka «Sõdur» nr. 3, 9. IV ja nr. 5, 19. IV 1919.

⁹⁹ Kümme aastat Eesti riiklikku iseseisvust, Tallinn 1928, lk. 30.

¹⁰⁰ Vt. «Võitlus» nr. 2, 16. XI 1918; Maanõukogu protokollid, lk. 374.

teade, et «20. novembril aeti raudteevabrikus üldine tööliste koosolek püssitikkudega laiali. Raudteelased astusid selle vägivald vastu kindla protestiga üles ja nõudsid, et sõjakas ülem tagandatud saaks, vastasel korral üldise streigiga ähvardades. 25. novembril teatati töölistele, et nõudmine täidetud on ...»¹⁰¹. «Ei olnud isegi mehi, kes mahalaskmisi isegi äraandmise süü eest oleks toimetanud. Sõjakohtu otsuseid ei saadud täide saata. Ei juletud isegi kohut mõista.»¹⁰² 4. detsembril 1918, kui Punaarmee väeosad liginesid Tallinnale, ütles kodanliku valitsuse koosolekul Tööerakonna liider Strandmann tööliste majanduslike nõudmiste kohta: «... praegune poliitiline moment on niisugune, et meie peame (need) vastu võtma. Streik ei tohi lahti pääseda. Kui asjaolud selginevad, kord kõvenenud, võib pärast ka mõni vabrik kinni jääda.»¹⁰³ See seisukoht võetigi vastu.

Valge terrori kõrval kasutas eesti kodanlus ka meelituste meetodit. Sõjast osavõtjatele lubati maad¹⁰⁴ ja eesõigust riigi- ja omavalitsuste teenistusse pääsemiseks.¹⁰⁵ Mobiliseeritud allohvitseridele ja teatavates väeosades ka sõduritele maksti palka.¹⁰⁶

Tööliste petmiseks ja meelitamiseks deklareeris Ajutine Valitsus ja ta töominister, et kõik nõukogudeaegsed töökaitse seadused, kaasa arvatud 8-tunniline tööpäev, loetakse jälle kehtivateks. Nii teatas juba 16. novembril 1918 tööministri kohustetäitja sotsiaaldemokraat A. Tulp oma päevakäsus nr. 1, et «Eesti Maanõukogu Vanematekogu ja Ajutine Valitsus tunnistasid 8-tunnilise tööpäeva ja 1917. a. töökaitse seadused maksvaks»¹⁰⁷. Samal päeval Ajutise Valitsuse poolt väljaantud deklaratsioon «Eesti Vabariigi kodanikele» kinnitas samuti, et «töökaitse seadused, tööliste kindlustamine õnnetuste ja haiguste vastu, ühinemise- ja streigiõigus astuvad jälle jõusse. 8-tunnine tööpäev tööstuses ja kaubanduses hakkab uuesti maksuma»¹⁰⁸. Ka Ajutise Valitsuse poolt hiljem vastuvõetud deklaratsioonis kinnitatakse 8-tunnilise tööpäeva kehtivust ja lubatakse, et peale teiste töökaitse seaduste kehtestamist ka «enne Saksa okupatsiooni kindlaksmääratud palganormide maksmapanemiseks tahab Ajutine Valitsus kohe tegelikke sammu- sid astuda»¹⁰⁹. Kõigi nende petlike deklaratsioonidega taheti poliitiliselt mahajäänumates töölistes muljet tekitada, et Ajutine Valitsus kindlustab eesti tööliklassile samad õigused ja samasuguse palga nagu nõukogude riik.

Pärast Inglise sõjalaevastiku ja soome palgasõdurite kohale- jõudmist ning pealetungile asumist unustas Ajutine Valitsus

¹⁰¹ «Sotsiaaldemokraat» nr. 11, 27. XI 1918.

¹⁰² Sealsamas, nr. 8, 11. I 1919.

¹⁰³ Ajutise Valitsuse 4. XII 1918 koosoleku protokoll — ORKA, 31, 1, 9, 56.

¹⁰⁴ «Riigi Teataja» 1918, nr. 9.

¹⁰⁵ Sealsamas, 1919, nr. 42, akt nr. 89.

¹⁰⁶ Sealsamas, 1918, nr. 1.

¹⁰⁷ Sealsamas, nr. 1 (Tööpäevast ja töökaitse seadustest).

¹⁰⁸ Sealsamas.

¹⁰⁹ Sealsamas, nr. 3.

need normatiivaktid ja lubadused, ta ei mõelnudki neid täita. Kodanliku seaduslikkuse seisukohalt oli see kuriteo sooritamine, sest nimetatud akte ju ei tühistatud.¹¹⁰

Samuti tuleb lugeda järeleandmiseks ka seda asjaolu, et kodanlik valitsus ei julgenud algul juhtivatele ametnikele kõrget palka maksta või, nagu K. Pätsi eluloos öeldi: «Ajavaim nõudis, et kõrgemate ja madalamate ametnike palkade vahed ei oleks suured.»¹¹¹ 1919. aasta kevadel, kui kodanluse diktatuur oli kogu Eestis kehtestatud, tõsteti ministrite palgad kahekordseks.

Algul ei julgenud kodanlased ka bolševike Maanõukogu mandaate tühistada, sest selleks polnud seaduslikku alust. 5. veebruaril 1919 heideti aga bolševikud Maanõukogu koosseisust välja. Ettepaneku poolt hääletasid ka sotsiaaldemokraadid ja eseerid.¹¹²

Kodanliku poliitilise politsei juhtivaid jõude Veem põhjendas oma valitsuse järeleandmispoliitikat novembris-detsembris 1918 sõnadega: «Selleks, et aega võita võimu korraldamiseks, tuli teha niivõrd suuri järeleandmisi . . . teadete kogumise osakond (poliitiline politsei — P. V.) oma areteerimistega oleks kohe töölisi mäsama pannud.»¹¹³ Ühe surmanuhtluse täidesaatmise viivitamist motiveerib žandarmeeria kapten Veem just kartusega tööliste väljaastumise eest. Detsembri algul «Muuga anti väljakohtu alla. Kuigi surmaotsus oli tehtud, poldud veel esialgu kindlad, et otsus täidetakse, sest oodati tööliste streiki ehk muud vaheleastumist»¹¹⁴. Ühtlasi lohutas see sandarm oma klassikaaslasi: «kannatust, küll aeg tuleb»¹¹⁵. Algul meelitati seega töölisi väikeste majanduslike järeleandmistega, hiljem aga tõmmati ohjad pingule — siis oli «aeg tulnud», sõjakohtud pandi massiliselt surmanuhtlust rakendada. Seda tehti siis, kui ameerika ja inglise imperialistide poolt saadetud sõjalaevastik oli jõudnud Eesti vetesse, millele järgnesid välismaiste palgasõdurite jõugud. Inglise laevad tõid eesti kodanlastele, valgekaartlastele ja balti parunitele moodsat relvastust, laskemoona ja varustust. Inglise imperialistid pidid olema need, kes Tallinnas oma ristlejate kahuritulega pidid tööliste iga võimaliku ülestõusu maha suruma. Nii teatas Inglise eskaadri ülem Sinclair 23. detsembril oma ülemustele Inglismaale, et ta laevastiku ülesandeks on Eestis «sisemiste korratuste ärahoidmine»¹¹⁶. Selleks otstarbeks hoiti Tallinna all ühte sõjalaeva, sel ajal kui teised võtsid osa sõjategevusest rinde lähedal.¹¹⁷ Need koloniaalrahvaste kogunud verised mahasurujad õpetasid eesti kodanlusele,

¹¹⁰ A. K l i i m a n n, Tööajakaitseõigus, Tartu 1931, lk. 3, 6—11.

¹¹¹ Eesti Vabariigi President Konstantin Päts, Tallinn 1938, lk. 43.

¹¹² Maanõukogu protokollid, lk. 381.

¹¹³ Mälestused II, lk. 292 (Veem).

¹¹⁴ Sealsamas, lk. 293.

¹¹⁵ Sealsamas, lk. 292. Vt. ka «Riigi Teataja» 1918, nr. 10 (sõjaväljakohtute otsused).

¹¹⁶ «Морской сборник» 1929, nr. 1, lk. 100.

¹¹⁷ Sealsamas, lk. 101.

et tsaariajast pärit olevad meetodid töörahva mahasurumiseks pole käesolevates tingimustes küllaldased.

Seda asjaolu, et kodanliku valitsuse pea K. Päts omistas just terrorile esmajärgulist tähtsust, ei salga isegi tema elulugu, mis anti välja kodanliku Eesti riigi rahadega. Seal on öeldud valitsusevastaste meeleolude kohta: Päts «ei mõtelnud nüüd, et neid mõtlemisviise muuta, see osutus võimatuks, kuid ta oli valmis käsutama ja sundima kõiki . . . tegevusse astuma . . . Ta teadis, et suured massid sellest midagi ei mõistnud, talle polnud nende skeptilisus ja pessimism rahvuslike (natsionalistlike, imperialismi teenivate — P. V.) sihtide suhtes mingi saladus. Sõjaväega, kui sellele omatakse mõju, võis kui vaja, veenda ka neid, kes kahtlesid»¹¹⁸. Sama teos märgib, et «kommunistlik infektsioon oli väga tugev, muudes ringkondades oli laostumine»¹¹⁹. Edasi märgitakse, et bolševike ähvardava ülestõusu puhul «Pätsi ja siseminister Peedi kava kardetud rahutuste mahasurumiseks oli nii halastamatult vali, et Ajutine Valitsus loobus selle suhtes seisukohta võtmast, kuid lubas pea- ja siseministril talitada enese äranägemist mööda»¹²⁰.

Kodanliku Eesti valitsus ei julgenud rahutuste mahasurumise kava kinnitada, sest see oleks võinud rahvale teatavaks saada, ta läks oma arguses «julgemat teed», andes kahele ministrile vabad käed. Sisuliselt ei ole mingist seaduslikkusest juttugi, kuna kogu valitsuse võim koondati seadusvastaselt kahe ministri kätte.

Missuguste meetoditega kodanliku Eesti sõjaväes pärast Inglise sõjalaevastiku kohalejõudmist «oma äranägemise järele» «korda» alal hoiti, seda iseloomustab kodanliku Eesti armee 4. polgu ülema ettekanne 15. detsembrist 1918: «Eskadroni ülemal oli piitsa abil võimalik sundida mehi kuulipildujat kaasa võtma.»¹²¹

Oma tagalas asusid kodanlikud eesti natsionalistid füüsiliselt hävitama aktiivseid töölisi-revolutsionääre. Novembri lõpul lasti Illukal (Jõhvi ja Peipsi vahel) kohalike kaitseliitlaste poolt maha aktiivsed töölisliikumise tegelased Aleksander ja Adolf Kipparid.¹²² Rakveres lasti Pitka salga poolt detsembri keskel kaks sõjavangi maha.¹²³ Rägavere külas tapeti valgete poolt pärast piinamist kaks vangilangenud eesti punaarmeelest-ratsaluurajat.¹²⁴ 27. detsembril lasti sõjakohtu otsusel maha üks soomusrongi sõdur.¹²⁵ Mõisniku poja poolt ülesantuna Tapa—Rakvere rongis

¹¹⁸ F. Toomus, Konstantin Päts ja riigireformi aastad, Tartu—Tallinn 1938, lk. 68.

¹¹⁹ Sealsamas, lk. 70.

¹²⁰ Sealsamas, lk. 75—76.

¹²¹ «Päevaleht» nr. 246, 29. X 1920.

¹²² «Klassivõitlus» 1920, nr. 3—5, lk. 38; «Tööline» nr. 112, 18. XII; nr. 115, 21. XII 1918; «Eesti Kütiväe Teataja» nr. 9, 17. XII 1918; nr. 15, 31. XII 1918.

¹²³ «Päevaleht» nr. 190, 22. VII 1921.

¹²⁴ K. Kanger, Mälestusi võitluspäevilt, Tallinn 1958, lk. 60.

¹²⁵ Mälestused II, lk. 115.

arreteeriti detsembri algul Rakvere täitevkomitee liige, endine Kunda tööline Leopold Linder, kes surma mõisteti ja hukati.¹²⁶

Saanud teada, et Tallinna töölised, järgnedes Kommunistliku Partei 13. detsembri koosoleku otsusele, tahavad 17. detsembril demonstratsiooni korraldada, otsustas kodanlik Eesti Ajutine Valitsus, et siseministril tuleb «tööliste väljaastumise korral abinõud tarvitusele võtta»¹²⁷.

Tallinna töölised korraldasid 17. detsembril 1918 rahuliku demonstratsiooni loosungi all «Välja inglise intervendid». «Liikuisid kõikide vabrikute töölised Peetri platsile (praegune Võidu väljak — P. V.), peale Kopli vabrikute omade, sest sealt ei jõudnud kauguse tõttu nii ruttu kohale.» Peetri platsilt suundusid demonstrandid Harju tänavat kaudu Raekoja platsile. Kodanlastel oli kavatsus visata käsigranaate tööliste rongkäigu peale.¹²⁸ Enne Raekoja platsile jõudmist hakati demonstrante tulistama. Inglise interventide kaitsel ja õhutusel tapsid ning veristasid eesti kodanlikud natsionalistid tagalas «iseseisvalt» inglise interventide silmade all rahulikke demonstrante — eesti töölisi. Üks tööline tapeti, teine suri haavadesse, kaks said raskesti haavata. Üks mõrvatu oli Krulli valaja Eduard Arbon, teine Rotermani tööline Ed. Mölder.¹²⁹ Ka selle tööliste veristamise kiitsid eesti menševikud täiesti heaks. Menševikust kodanliku vabariigi prokurör Hellet kirjutas oma seisukohana tööliste rahuliku demonstratsiooni verise mahasurumise kohta hiljem: «... kostavad paugud, paar meest langeb ja lasti nii kaua kuni Raekoja plats oli rahvast tühi... Ma soovisin ainult ühte, et nad laskmist ei lõpetaks enne, kui kõik on kadunud platsilt, ja rahvas kuhugi ei koguneks. Nii-sugusel silmapilgul halemeelne olla, tähendab oma hukkamist».¹³⁰ Samal päeval piirati «Valvajas» peetav tööliste nõukogu koosolek ümber ja aeti laiali.¹³¹ Pärast Tallinna tööliste rahuliku demonstratsiooni verist mahasurumist otsustas kodanlik Ajutine Valitsus, tundes oma selja taga Inglise sõjalaevastikku, anda ülemjuhataja õigused Tallinna linnas, Harju, Lääne ja Järva maakonnas ja linnades sisekaitse ülemale kindral Põdderile, «kelle võimuses seisab korra ja julgeoleku alalhoidmiseks kõiksugu abinõusid oma äranägemise järele tarvitada»¹³². Laiemaid volitusi on vaevalt

¹²⁶ Mälestused II, lk. 297, 298; «Eesti Kütiväe Teataja» nr. 9, 17. XII 1918.

¹²⁷ Ajutise Valitsuse koosolekute protokollid 1918/19. a. a., 17. XII 1918 prot. 36, V.

¹²⁸ Mälestused II, lk. 295.

¹²⁹ V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, lk. 27, 31—32; «Kommunist» nr. 27, 10. XII 1921; «Proletaarne revolutsioon Eestis» 1927, nr. 1(2), lk. 26; «Klassivõitlus» 1920, nr. 3—5, lk. 39; «Eesti Kütiväe Teataja» nr. 14, 28. XII 1918; ORKA, 2000, 1, 1005, 24; lendleht Eesti töörahvale, 17. XII 1919 — ORKA (kommunistlikud lendlehed); «Sotsialdemokraat» nr. 29, 18. XII 1918; Noored Narva lahinglased, Narva 1933, lk. 82—84; «Vaba Maa» nr. 12, 18. XII 1918; «Päevaleht» nr. 51, 18. XII 1918.

¹³⁰ Mälestused II, lk. 240.

¹³¹ Sealsamas, lk. 296.

¹³² «Riigi Teataja» 1918, nr. 8.

võimalik veel välja mõelda. Sobivamat meest kui Saksa okupantide politseiorganisatsiooni Bürgerwehri (Omakaitse) komandör Pödder polnud eesti kodanlusel töörahva mahasurumiseks sel ajal leida. Kindral Sootsi andmetel nimetas rahvas Pödderit Seckendorfi, kes eesti rahvast Saksa okupatsioonivägede komandöriks 1918. aastal oli rõhunud.¹³³

Samal päeval hakkasid ilmuma Pödderi päevakäsud, mis ähvardasid iga korrarikkujat surmanuhtlusega karistada. Kuidas neid fabritseeriti, sellest jutustab K. Pätsi elulugu järgmiste sõnadega: «Et sisekaitse ülemat kindral Pödderit käepärast polnud, kirjutas K. Päts ise päevakäsu, keelates ära kõik rahvakogumised, ja avaldas selle Pödderi allkirjaga. Pödder luges enda päevakäsu esmakordselt tänavanurkadelt.»¹³⁴ See on väga iseloomustav kodanlikule juristile K. Pätsile, kes alati armastas rõhutada kodanlikust seaduslikkusest kinnipidamise momenti.

See Pätsi poolt koostatud jakindral Pödderi nime all 17. detsembril 1918 väljaantud esimene teadaanne oli järgmine: «Mina keelan ära igasugused koosolekud, ka kinnised, kokkukogumised uulitsatel ja avalikkudel kohtadel, kõnede pidamise avalikkudel kohtadel, ilma lubata sõjariistade kandmise, uulitsatel paugutamise, ilma lubata autode sõitmise. Kes korrapidajate käskusid ei täida, nende vastu käsen kohe tuld avada. Kõik selle käsu rikkujad antakse sõjavälja kohtu kätte, mis selsamal päeval peab oma otsuse tegema.»¹³⁵

Teine teadaanne märkis: «Tallinna sadama piirkonnas liikumine on kuni uue korralduseni ilma loata keelatud.»¹³⁶

Lisaks varem tehtud korraldusele, mis nägi ette, et iga kolme maja peale peab öösel vaht väljas olema, käskis kindral Pödderi sundmäärus nr. 1: «18. detsembrist peale on kella 7 õhtul kuni kella 6 hommikul igasugune liikumine Tallinnas keelatud.»¹³⁷ Pödderi teises päevakäsus on öeldud: «Mina keelan ära sõjaväejooksikute varjamise ja neile eluaseme andmise. Kes jooksikuid varjab või neile elamisvõimalust omas majas või maal annab, langeb karistuse alla kuni 10-aastase sunnitööni. Jooksikud on kohustatud pärast selle päevakäsu avaldamist kohe oma väeosasse ehk lähemasse maakonna mobilisatsiooni komisjoni ilmuma. Kes seda ei täida, antakse kui riigiäraandja sõjaväljakohtu alla, kes jooksikuid surmanuhtlusega karistab.»¹³⁸

Neljanda päevakäsu sisuks on järgmine korraldus: «Mina käsen kõiki avalikke asutusi ja ametikohti oma ametnikkudele ette kirjutada, et need sunduslikult kaitseliidust osa võtaksid. Sellest kohustusest on vabad ainult need, keda kaitseliitu vastu ei

¹³³ Mälestused II, lk. 64.

¹³⁴ Ed. L a a m a a n, Konstantin Päts, Tartu 1940, lk. 125—126.

¹³⁵ «Riigi Teataja» 1918, nr. 8.

¹³⁶ Sealsamas.

¹³⁷ Sealsamas, nr. 9. Vt. «Tallinna Teataja» nr. 78, 2. XII 1918.

¹³⁸ «Riigi Teataja» 1918, nr. 9.

võeta. Ametikohtade ja asutuste juhid on kohustatud selle järele valvama, et see käsk kohe täitmist leiaks. Käsu täitmata jätmise eest karistan ametist tagandamisega.»¹³⁹

Nähtavasti olid paljud riigiametnikud arvamusel, et neil tuleb tööliste mahasurumisest kõrvale hoiduda. Samast päevakäsust selgub ühtlasi, et kõigile riigiametnikele ei julgenud kodanlikud võimud relva kätte andagi ega kaitseliitu vastu võtta.

Samal päeval leiab Põdder vajaliku olevat välja anda viienda päevakäsu. Selles on öeldud: «Kõik kodanikud on kohustatud kaitseliidu juhatause kutsel kaitseliidu liikmeks astuma ja liidu käskusid ja korraldusi täitma. Kes selle määruse vastu eksivad, karistan rahatrahviga kuni 10 000 margani ehk vangistusega kuni 3 kuuni, ehk mõlema karistusega korraga.»¹⁴⁰

Neist 17. detsembril väljaantud käskkirjadest esialgu Pätsile ja Põdderile piisas. Nüüd oli vaja üle minna valge terrori tegelikule teostamisele. Et selleks isegi antud käskkirjadest ei kavatsetud kinni pidada, sellele osutas Põdder ise, öeldes valitsuse Järva-maa komissarile A. Veilerile: «Kui vaja, puu külge ja maha!»¹⁴¹ Siin polnud enam oluline, et isegi Põdderi enda käskkirjad iga vajaduse jaoks ei näinud ette surmanuhtlust ja et muudelgi juhtudel oli vaja igal juhul sõjakohtu otsust. Kaks päeva hiljem püüdsidki eesti kodanlased Tartus üle minna töörahva massilisemale tapmisele. Siin selgus, et kõige kindlamaks valge terrori läbiviimise teostajaks pidasid eesti kodanlased sel ajal balti paruneid. Nimelt puhkes 19. detsembril 1918, kui vabastava Punaarmee üksused olid jõudnud Tartu alla, Tartus töörahva ja kodanliku Eesti väeosade sõdurite ülestõus. Tartus asuva kodanliku Eesti armee peamise osa, 2. rügemendi ülem kandis ette: «Et Balti pataljoni rood, kes igasuguse korratuse mahasurumiseks just käsu oli saanud viimase minutini linna jääda, omavoliliselt öösel vastu 20. detsembrit linnast välja oli taganenud . . . ei olnud nüüd mässu mahasumbutamiseks enam muud jõudu, kui linna kaitseliit.» Edasi teatab rügemendiülem, et ülestõusu mahasurumisega ka «nõrgad kaitseliidu salgad enam hakkama ei saanud, sest et ka nendest väga paljud lihtsalt laiali jooksid».¹⁴² Balti pataljoni ajaloo kirjutaja parun Wrangell vabandab oma kaaslaste plehkupistmist sellega, et saksa Heimatschutz'i üksus polevat allunud 2. rügemendi ülemale, vaid ülemjuhatausele¹⁴³, et poliitilistel põhjustel polnud sobiv ülestõusnud eestlasi balti-saksa parunite väeosaga maha suruda. Sellise argumentiga oleks tulnud siis esineda, kui Tartu Heimatschutz'i rood sai selle ülesande. Edaspidi ei keeldunud Balti pataljon, kelle koosseisu Tartu Heimatschutz arvati, sellel motiivil võitlemast Eesti kommunistlike kütipolkude vastu! Tagalas, eriti Tallinnas, tegut-

¹³⁹ «Riigi Teataja» 1918, nr. 9.

¹⁴⁰ Sealsamas.

¹⁴¹ «Vaba Maa» nr. 292, 11. XII 1932 (A. Veileri mälestusi).

¹⁴² «Tallinna Teataja» nr. 299, 24. XII 1921. Vt. ka ORKA, 541, 1, 16, 7–8.

¹⁴³ W. W r a n g e l l, Geschichte des Baltenregiments, Reval 1928, lk. 32.

ses klassisõja algusest kuni 10. juunini 1919 balti-saksa omakaitse, teostades Tallinnas valveteenistust, vangide konvoeerimist ja täites kriminaalpolitsei ülesandeid. Omakaitse komandöri abiks oli mõisnik Hans von Beckendorff-Jendel.¹⁴⁴

See, et 1918. aasta lõpul olid balti parunid peamised tagala rahustajad, tõendavad ka sündmused Riias. Mõni päev pärast Tartu sündmusi surusid parunid Inglise sõjalaeva kahuritule abil veriselt maha ülestõusnuid Riias. Läti kodanlik armee koosnes 1918. aasta lõpul kolmest roodust. Esimeses roodus puhkes 29. detsembril ülestõus. Läti kodanliku valitsuse peaminister Ulman ruttas ülestõusu mahasurumiseks abi otsima Saksa riigi peaesindaja A. Winnigu juurde. Ulman oli nii kokkunud, et ei saanud Winnigu juures peaaegu sõnagi suust. Ulmanil endal polnud mingit jõudu ülestõusu mahasurumiseks, sest kahte ülejäänud roodu polnud enam tegelikult olemas. Inglise sõjalaeva komandör, kes äreva meeoleu pärast oma madruste hulgas ja Inglismaal ei julgenud enam teist oma madruste sõjariistus marssimistki linnas korraldada, nagu see oli toimunud 28. detsembril, jättis timukatöö parunite landesveerile, lubades omalt poolt ülestõusnuid Inglise sõjalaeva kahuritega tulistama hakata.¹⁴⁵ Teistel andmetel aga «nimeetatud mässu ööl tulid mõned Inglise patrullid laevadelt maale, kus nad Saksa väeosadega seltsis linna uulitsatel korra ja julgeoleku kaitseks vahikorra teenistust täitsid»¹⁴⁶.

Ulmani valitsus teatas 29. detsembril Riia elanikele, et «neid linna rajoone, kus tekivad rahutused, tulistatakse Inglise laevade kahuritest»¹⁴⁷. Ülestõusnud keeldusid alistumast. 30. detsembril 1918 kell 7 hommikul alustasid Inglise sõjalaeva «Princess Margareth» kahurid ülestõusnute käsarmute tulistamist. Siis alustasid parunite landesveeri kaks kompaniid saksa ohvitseride juhatusel käsarmute ründamist. Inglise komandör organiseeris Riias politseid. Pärast ülestõusu verist mahasurumist lasti veel 10 meest maha.¹⁴⁸ Paar päeva hiljem teatati, et «inglased võtsid vastu otsuse senisest suuremal määral hakata osa võtma Riias teostatavast valvest ja selle välisest kaitsest. Seda teostatakse nii relvadega kui ka elavjõuga»¹⁴⁹.

¹⁴⁴ W. Wrangell, Geschichte des Baltenregiments, lk. 80; «Vaba Maa» nr. 92, 24. IV 1919.

¹⁴⁵ A. Winnig, Heimkehr, Zweite Auflage, Hamburg 1935, lk. 74–76; A. Winnig, Am Ausgang der deutschen Ostpolitik, Berlin 1921, lk. 77–78; Baltische Lande, 4. Bd. Weltkriegs und Nachkriegszeit, 1. Lieferung: Der Bolschewismus und die baltische Front, Leipzig 1939, lk. 32, 75.

¹⁴⁶ «Maaliit» nr. 7, 11. I 1919.

¹⁴⁷ A. Лейт, Агрессия империалистических держав в Латвии (1917–1920 гг.), Рига, 1952, lk. 62.

¹⁴⁸ A. Winnig, Heimkehr, lk. 74–75, 80; A. Winnig, Am Ausgang der deutschen Ostpolitik, lk. 74 jj., 77 jj.; Baron A. Heyking, Bolshevism and Pusillanimity. The Baltic Problem, London 1919, lk. 45; «Maaliit» nr. 114, 13. VI 1919.

¹⁴⁹ «Jaunakas Zinas» nr. 1, 1. I 1919 — tsiteeritud A. Лейт, Агрессия империалистических держав в Латвии (1917–1920), lk. 62 järgi.

Mõni päev pärast parunite poolt läbiviidud veretööd ilmus Briti sõjalaevastiku komandör Sinclair balti-saksa löögipataljoni kasarmutesse ja pidas seal tänukõne. «Inglise sõjalaevastik,» nii lõpetas admiral oma kõne, «on uhke oma balti-saksa onupoegadele, Inglismaa ei unusta iial balti-sakslasi ega seda, millise bravuuri ja ohvrimeelsusega nad algasid võitlust bolševismi vastu.»¹⁵⁰

Parunid jätkasid ka Eestis töörahva verist mahasurumist. 4. märtsil märgiti kodanliku Eesti Ajutise Valitsuse koosolekul Balti pataljoni kohta, et «selle väeosa hulka kuuluvad Balti aadlisoo võsukesed lubavad endile maaelanike kulul toorest ajaviidet valmistada, lastes inimesi maha ja jagades ihunuhtlust. Muuseas on nad Muuga mõisas 15 inimesele mõisavalitseja ning teiste sarnaste endise aja käsilaste kaebuse peale vitsahirmu annud»¹⁵¹.

Balti parunid olid kõige eelistatumad terrori läbiviijad sellepärast, et nad ameerika imperialistide sõnade järgi olid Baltimaade kõige kogenum klass, kes 1905.—1907. a. revolutsiooni ajal väljakohtute ja lintšimismeetodit kasutades oli tapnud sadu proletaarlast ja talupoegi.

Just Riia vastamise eel Läti Punaarmee osade poolt tapsid Saksa okupatsioonivõimud Riias 16 töötajat, kes püüdsid takistada toiduainete hävitamist.¹⁵²

Samal ajal eesti kodanlased, kes Tartus 19. detsembril ei suutnud töörahva verisele mahasurumisele asuda, jätkasid käskkirjade fabritseerimist, ähvardades neile vastuhakkavat rahvast surmanuhtluse ja teiste kõige valjemate karistuste rakendamisega.

20. detsembril andis sõjaväe ülemjuhatajana allakirjutanud Põdder rea uusi päevakäske. Seitsmes neist ütleb: «Keelan ära Tallinna uulitsatel igasugused kiriklised rongkäigud, matustest osavõtjatel peab linna komandandi poolt selleks kirjalik luba kaasas olema. Igasugused lubamata rahvakogumised matuste või muude kirikliste talituste näol käsen valjumate abinõudega laiailajada ja osavõtjaid sõjavälja kohtu kätte anda, kes otsused seltsamal päeval peab tegema. Hoiatan veel kord linna elanikke, et igauks õnnetuste ärahoidmiseks seda käsku täidaks.»¹⁵³

Uheksandas käskkirjas, välja antud 20. detsembril, on öeldud: «Käsen, et igas peastaabi jaoskonnas peavad olema öösel vahikorral pooled nendes jaoskondades teenivatest ohvitseridest ja ametnikkudest. Peale määratud päevatoidu normide tuleb neile

¹⁵⁰ «Dorpater Zeitung» nr. 4, 21. I 1919 («Libauer Zeitung» 6. I 1919 järgi).

¹⁵¹ ORKA, 31, 12, 53; kirja lõpp — sealsamas, leht 54; Ajutise Valitsuse koosolekute protokollid 1918/19. a. a., 4. III 1919 prot. 83, V; sõjavägede ülemjuhataja 4. IV 1919 päevakäsk — ORKA, 2124, 1, 10, 29. Paasveres toimunud tööliste peksmise kohta vt. ORKA, 2315, 1, 64, 443.

¹⁵² Н. Кондратьев, Ян Фабрициус, Рига, 1954, lk. 112.

¹⁵³ «Riigi Teataja» 1918, nr. 9.

välja anda iga inimese peale $\frac{3}{4}$ naela leiba, $\frac{1}{4}$ naela vorsti. Nime-
tatud toiduaineid varustus-valitsuselt välja nõuda.»¹⁵⁴

Samal ajal anti lubadusi, et «linnaelanikkudele tahetakse minis-
teeriumi poolt vähemalt pool naela leiba päevas anda»¹⁵⁵. Näh-
tavasti arvas Põdder, et töörahva füüsilise mahasurumise teosta-
jaid — kodanlikke sõjaväelasi — on vaja toita, aga linnaelanikke
võib endiselt väheste lubadustega petta.

Kümnes käskkiri iseloomustab ilmekalt olukorda Tallinnas, kus
kodanlus otse paaniliselt kartis rahvast. Selles käskkirjas, mis on
antud 20. ja 22. detsembril vahel, öeldakse: «1) Erasikutel on kee-
latud üle kolme-liikmelistes salkades linna uulitsatel ja platsidel
liikuda ehk seista. 2) Kõik salgad peavad patrullide esimese nõud-
mise peale laiali minema. 3) Keelatud on patrullidega juttu ajada
ehk mingisuguseid läbirääkimisi pidada, seljatagant ehk jalgteelt
kesk uulitsaid liikuvatele patrullidele läheneda, kesk uulitsat
kokku puutudes patrulliga, viibimata jalgteele astuda. 4) Lahtistel
platsidel on keelatud patrullidele kuni 50 sammuni läheneda.
5) Isikud, kes kogu patrulli ehk tema üksikuid liikmeid oma ameti-
kohuste täitmise juures sõnadega laimavad ehk haavavad, saavad
väljakohtu alla antud. 6) Vägivalla tarvitajad patrullide vastu saa-
vad väljakohtu poolt sunnitööga ehk surmanuhtlusega karista-
tud.»¹⁵⁶

Et raudteelasi sõjaseaduse ähvardusel endale allutada ja karis-
tada neid võrdselt sõduritega, otsustas kodanlik valitsus 20. det-
sembril kõik raudteelased sõjaväelasteks lugeda.¹⁵⁷

23. detsembril päevakäsuga ähvardas Põdder kõiki, kes öösel
liikumiseks keelatud ajal võõrastele oma korteris peavarju anna-
vad, väljakohtu kätte anda.¹⁵⁸

Samal kuupäeval nimetati Laidoner kodanliku valitsuse otsu-
sel sõjavägede ülemjuhatajaks, kellele peale sõjaväe allutati ka
Kaitseliit.¹⁵⁹

24. detsembril avaldati määrus Ajutise Valitsuse komissaride
kohta. See akt andis valitsuse poolt määratud komissaridele pea-
aegu piiramatud volitused kõigi kohalike riigiasutuste käsutami-
seks, ametnike tagandamiseks ja nende kohtu alla andmiseks sõja-
seaduste alusel.¹⁶⁰

27. detsembril, s. o. samal ajal kui kodanlik Maanõukogu
(Maapäev) otsustas paluda Inglise valitsust Eestimaa okupeerida,
tegi menševik-sots K. Grau, hilisem fašist ja saksa okupantide tee-

¹⁵⁴ «Riigi Teataja» 1918, nr. 9.

¹⁵⁵ Sealsamas, nr. 5.

¹⁵⁶ Sealsamas, nr. 9.

¹⁵⁷ Ajutise Valitsuse koosolekute protokollid 1918/19. a. a., 20. XII 1918, prot. 40, VI. 2.

¹⁵⁸ «Riigi Teataja» 1918, nr. 10.

¹⁵⁹ Ajutise Valitsuse koosolekute protokollid 1918/19. a. a., 23. XII 1918 prot. 42, I, 1; «Riigi Teataja» 1918, nr. 10.

¹⁶⁰ «Riigi Teataja» 1918, nr. 9.

ner, ettepaneku asutada kodanliku sõjaväe seljataha sandarmite salku võitluseks väejuoksikute vastu.¹⁶¹

29. detsembril otsustas kodanlik valitsus väejuoksiku mõistet kriminaalseadusandluses tunduvalt laiendada, et võidelda järjest levineva massilise deserteerimise vastu. Uue redaktsiooni järgi loeti väejuoksikuks «iga rahvaväelane, kes ülepea oma väeosast ehk lahinguliinilt lahkub ilma ülema loata». Vana Vene impeeriumi seadused osutusid, nagu näha, ameerika ja inglise imperiaalistide teenistuses seisvale eesti kodanlusele isegi liiga pehmeteks. Uus määrus pandi maksma avaldamise päevast.¹⁶² Peale selle võeti kõik raudteejaamad ja -putkad Tallinnast kuni Tapani Kaitseliidu valve alla ja jaamade komandandid pandi väejuoksikuid püüdma.¹⁶³

Pätsi ja Põdderi jälgedes käisid ka nende kohapealsed esindajad provintssides. 27. detsembril avaldas Viljandi garnisoniülem V. Puskar päevakäsu, milles ta ähvardas kõik need, kes kodanliku Ajutise Valitsuse vastu agiteerivad ja koosolekuid peavad, sõjakohtu kätte anda ja käskis nende peale lasta, kes patrulli nõude peale seisma ei jää. Viljandis suleti kõik koolid.¹⁶⁴ Detsembris lasti Märt Jaani poeg Raudsepp Viljandis maha.¹⁶⁵

Ette nähes valge terrori ulatuslikku tugevnemist, asus valitsus laiendama oma vangilaagreid ja vanglaid. 26. detsembril 1918 otsustas kodanlik Eesti Ajutine Valitsus: «Naissaare vangilaager võtta ekspluateerimisele.»¹⁶⁶ 30. juulil 1919. a. otsustas valitsus patarei kasarmud keskvanglaks muuta.¹⁶⁷ Seda asjaolu, et kodanlik Eesti riik rohkem vanglaid vajas kui tsaaririik, märkis hiljem ka Riigikohtu esimees K. Parts sõnadega: «1800 vangi jaoks ehitatud vanglad peavad vastu võtma 1925. a. algul 3286 vangi.»¹⁶⁸

¹⁶¹ Maanõukogu protokollid, lk. 344.

¹⁶² «Riigi Teataja» 1918, nr. 10; Ajutise Valitsuse koosolekute protokollid 1918/19. a. a., 29. XII 1918 prot. 45, II, 2; Asutava Kogu I istungjärk, Tallinn [1924], veerg 206, 211.

¹⁶³ Eesti Vabadussõda, I kd., Tallinn 1937, lk. 236.

¹⁶⁴ «Sakala» nr. 15, 31. XII 1918; ORKA, 509, 1, 179, 23; «Sakala» nr. 2, 7. I 1919.

¹⁶⁵ Peeter Jaani p. Raudsepa mälestused — säilitatakse Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Arhiivis (Kodusõja ajaloo komisjoni materjalid).

¹⁶⁶ ORKA, 31, 1, 9, 69; 2124, 1, 1, 131.

¹⁶⁷ Vabariigi Valitsuse koosolekute protokollid 1919. a., 30. VII 1919 prot. 43, V.

¹⁶⁸ Eesti. Maa, rahvas, kultuur, Tartu 1926, lk. 1219.

II. TÖÖRAHVA REVOLUTSIOONILISE VÕITLUSE MAHA- SURUMINE EESTI KODANLUSE POOLT 1919. AASTA JUULINI EESTIS

1919. aasta algul jätkasid kodanlikud võimud uute normatiivaktide andmist, milledega veelgi täiendati tsaari- ja okupatsiooniaegset kriminaalseadusandlust uute kuriteo koosseisude ja karistuste suurendamise osas.

3. jaanuaril otsustas Ajutine Valitsus kõik need endise Vene impeeriumi kodanikud, keda ta oma vabariigi kodakondsusesse automaatselt ei võtnud, maalt välja saata, kui nad valgekaartlikku monarhistide Põhja korpusele ei astu.¹⁶⁹

2. jaanuaril tegi Viljandis asuva II diviisi ülem Puskar korralduse «kahtlased isikud kinni võtta ja kõva kord maksuma panna»¹⁷⁰. Samal päeval teatas Viljandi linna komandandi Karl Riigovi poolt antud käskkiri, et «paljud kohalikud meie riigi vastastest kinnivõetud on ja kui linnas peaks mingisugust korrarikumist ette tulema, lastakse kõik kinnivõetud isikud ilma kohtuta viibimata maha»¹⁷¹.

Kodanliku Eesti sõjavägede ülemjuhataja kiitis Riigovi metsiku tegevuse täielikult heaks.¹⁷² Kui valgete väed hiljem ajutiselt Pihkva vallutasid, määrati Riigov selle linna komandandiks.

Kui Viljandi maakonnaavalitsuse teenistujad otsustasid 3. veebruaril streikima hakata, siis kuulutas Viljandi komandant Vares 30. jaanuaril, et kõik need, kes töölt puuduvad, antakse sõjakohtu alla.¹⁷³

11. jaanuaril teatas diviisiülem Puskar, et kõik, kes sundmobilisatsioonist kõrvale hoiavad, loetakse väejuoksikuteks ja antakse väljakohtu alla. Kodanlikud ajalehed põhjendasid terrori kehtestamist sellega, et sundmobilisatsiooniga «vastuvõetud meestest on, nagu juba varemgi lehtedes kirjutatud, paljud koju jäänud, või seisavad redus, kas lihtsalt oma «naha» hoidmise huvides või jälle enamlaste ligijõudmist oodates»¹⁷⁴. Kuigi K. Päts oli sunnitud

¹⁶⁹ «Riigi Teataja» 1919, nr. 3.

¹⁷⁰ A. V ö t i n g, Scouts rügement Vabadussõjas, Tallinn 1936, lk. 39.

¹⁷¹ Maanõukogu vanematekogu 6. I 1919 protokoll nr. 69 — ORKA. 78, 649, 195; Maanõukogu protokollid, lk. 359; «Sakala» nr. 1, 3. I 1919.

¹⁷² ORKA, 2124, 1, 3, lehed 252, 310, 464.

¹⁷³ «Sotsialdemokraat» nr. 26, 1. II 1919.

¹⁷⁴ «Vaba Maa» nr. 9, 13. I 1919.

omaks võtma, et Puskari poolt antud käsud olid seadusvastased, kiitis ta viimase tegevuse siiski heaks.¹⁷⁵

6. jaanuaril andis kodanliku Eesti armee ülemjuhataja käskkirja, mille põhjal kõiki ametnikke, kes töölt rinde läheduses lahkuvad, karistatakse kui väejooksikuid, s. o. surmanuhtlusega.¹⁷⁶

Ajutise Valitsuse poolt 14. jaanuaril vastuvõetud määrus muutis eelmise aasta 5. detsembril vastuvõetud väljakohtute asutamise määruse ja nägi ette, et väljakohtu alla langevad nüüd ka need sõjaväelased, kes tagalas käsu täitmata jätavad.¹⁷⁷ Eesti kodanlased olid 1918. aasta lõpul, kui nende armee pidevalt taandus, julgenud ja suutnud tappa vaid tööraha üksikuid esindajaid. Kodanlik riigiparaat oli siis veel liialt nõrk ja eesti kodanlus ei julgenud ega suutnud kuigi suures ulatuses valget terrorit teostada. Olukord muutus aga põhjalikult, kui valged armeed asusid 1919. aasta algul Eestis pealetungile. Nüüd oli vaja valge terrori abil kindlustada umbes saja tuhande mehelise armee mobiliseerimine Petrogradi vallutamiseks mõeldud sõjakäigu jaoks.

Sotsiaaldemokraatide häälekandja asus isegi avalikult valget terrorit õigustama ja propageerima, ühtlasi aga ka kodanlust õpetama, kuidas seda tuleb läbi viia. Nii püstitas mainitud ajalehe peatoimetaja Johan Jans põhimõtte, et «maha lastakse reeglilikult ainult sõjakohtu otsuse peale», kusjuures «poliitiliselt ei ole üleaarne tapmine lubatud». Tappa tuleb seega ainult vajaduse korral. Maha tuleb Jansi ettepanekute kohaselt lasta kõik, kes oma kohustusi riigi vastu ei täida või kes riigivastast agitatsiooni teevad. Jans õigustab sõjavangide mahalaskmist kui vasturive abinõu ning soome palgasõdurite poolt vastaste pussitamist. Vangilaagrise ei tule kodanluse vastaseid saata mitte üksnes kriminaalseaduses ettenähtud süütegude toimepanemise korral, vaid ka «poliitilise meelsuse pärast võib isik interneeritud saada, kui karta on, et ta riigivastasele tegevusele võib asuda»¹⁷⁸.

«Sotsiaaldemokraadi» retsepti järgi saatiski Rakvere linna komandant 21. veebruaril 1919 salajase kirja kõigile Virumaa võimudele, käskides neid punaste poolehoidjaid arvele võtta «kelle kohta küll mingisugust süüdistust tõsta võimata, kuid kelle siin viibimine agitatsiooni mõttes kahjulik ja kardetav on»¹⁷⁹.

J. Kärner ütles Maanõukogu koosolekul 5. veebruaril 1919: «Tallinnas on inimesed sellepärast vangis istumas, et neil õnn või õnnetus oli enamlaste vend ehk õde olla.»¹⁸⁰

20. märtsil anti korraldus kõiki haiguspuhkusel viibivaid sõja-

¹⁷⁵ Asutav Kogu. I istungjärk, veerg 211.

¹⁷⁶ ORKA, 2124, 1, 3, 195.

¹⁷⁷ «Riigi Teataja» 1919, nr. 3, akt nr. 5. Sõjaväe ringkonnakohtute tegevuse kohta vt. «Sõdur» 1919, nr. 23 ja mujal avaldatud materjale.

¹⁷⁸ «Sotsiaaldemokraat» nr. 8, 11. I; nr. 16, 21. I; nr. 44, 22. II 1919; V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, lk. 44–45, 51; «Kommunist» nr. 1, 1. V 1919; «Päevaleht» nr. 32, 8. II; nr. 35, 12. II; nr. 36, 13. II 1919.

¹⁷⁹ «Sotsiaaldemokraat» nr. 56, 8. III 1919.

¹⁸⁰ Maanõukogu protokollid, lk. 386.

väelasi ja ajapikenduse saanud kodanikke otsekohe arreteerida, kui nad tähtajaks pole sõjaväkke ilmunud.¹⁸¹

Antandi intervendid kui väikerahvaste vilunud rõhujad õpetasid eesti kodanlastele, et ilma massiliste valitsuse poolt organiseeritud mõrvadeta ei ole võimalik eesti töörahvast imperialistide koloniaalorjadeks muuta. Inglise interventidelt, kes varem olid Eestisse jõudnud, sai eesti kodanlus esimese õppetunni. Nad andsid 29. detsembril nende poolt 26. ja 27. detsembril 1918 vangistatud miiniristlejate «Spartak» ja «Avtroil» 233 madrust oma vanale agendile, Liverpooli laevaäri peremehele, kodanliku Eesti sõjalaevastiku ülemale J. Pitkale üle. Inglise imperialistid tahtsid sellega oma käed puhtaks pesta. Samuti ei julgenud nad oma mobiliseeritud madruseid tapatööl kasutada. Truult oma pere-meeste, Inglise sõjalaevastiku komandöride soove täites, laskis endine saksa okupantide Bürgerwehri juhataja Pitka Naissaarel 3. ja 5. veebruaril 1919. aastal 36 revolutsioonilist madrust metsikult ära tappa.

Naissaare mõrva puhul kasutasid inglise intervendid võtet, mida fašistlikud saksa agressorid Eestis 1941. a. suvel laialdaselt praktiseerisid — nad lasksid oma ohvreid kohalike natsionalistide poolt tappa. «Spartaki» madruse I. Mihhalkoyi andmetel taheti veel rohkem nõukogude madruseid hävitada, kuid inglise madrused olevat nõudnud oma juhtkonnalt tapmise lõpetamist. Teistest rahvustest mobiliseeritud mehi sel ajal Naissaarel ega Tallinna lahes laevastikuüksustes ei olnud. Madrused, kelle seas oli mitu eestlast, nagu Johann (Juhan) Peedo, Johannes Plooman, Aleksander Lensment, Friedrich Hansmeier, Paul Kantsmeier (nimi ebatäpne?) mõrvati tagantjärele vormistatud surmaotsuse alusel. Madrus Johan Pärn tapeti juba varem.¹⁸²

Ülejäänud nõukogude madrused määrati samuti surmale, kuigi ilma ametliku kohtuotsuseta. Nad näljutati Naissaarel ja Pääsküla vangilaagrites surnuks või, paigutatuna nakkushaigetega ühte ruumi, surid haigustesse. Ainult väike rühm jäi rahu sölmimise ajaks elusse ja pääses tagasi Nõukogude Venemaale.¹⁸³ Laagri komandant, keegi Petrogradist põgenenud mereväehvitser-valgekaartlane, oli madruseid kohe ähvardanud: «Küll ma teid surnuks näljutan. Keegi ei lahku siit elavana.» Samades vangilaagrites piinati surnuks sadu eesti revolutsioonilisi töölisi ja Nõukogude armee vangilangenud võitlejaid.

¹⁸¹ «Riigi Teataja» 1919, nr. 18 ja 21.

¹⁸² J. S e n t š e n k o, Rahvas ei unusta, Tallinn 1959; «Советская Эстония» nr. 28, 3. II 1959; nr. 35, 12. XII 1940; «Молодежь Эстонии» nr. 27 ja 28, 9. ja 10. II 1960; «Kommunist» nr. 1 (18), 1. V 1919; «Rahva Hää!» nr. 159, 13. XII; nr. 166, 21. XII, nr. 167, 23. XII 1940; nr. 37, 13. II 1958; nr. 29, 4. II 1959; A. Gronski ja O. Rissi artikkel — nr. 29, 4. II 1953; ORKA, 509, 1, 179, 488—500; 509, 1, 141, 2, 3—6 (vangistatute nimekiri).

¹⁸³ «Kommunist» nr. 1 (18), 1. V 1919; «Rahva Hää!» nr. 37, 13. II 1958. Vt. ka Documents on British Foreign Policy 1919—1939. First Series, vol. III, 1919, London 1949, lk. 401.

Isegi ühest kodanliku valitsuse komisjoni poolt 2. ja 3. juulil teostatud inspekteerimise aruandest selgub, et Pääsküla vangilaagris peeti kinni 2834 vang, kellest 100 olid tähnilises tüüfuses, 500 vang, aga skorbuis ja muudes haigustes¹⁸⁴; Rahumäe vangilaagris oli 300 vang, kellest «suurem osa eestlasi, kes poliitilistel põhjustel kinni istuvad»¹⁸⁵. «Paljud ei teagi, milles neid süüdistatakse. Ladu järele vaadates leidis komisjon umbes 10 puuda söögiks täiesti kõlbmatut leiba.»¹⁸⁶ Ka vangide nimestikus on märgitud paljude vangide kohta, et arreteerimise põhjus on teadmata.¹⁸⁷ Rahumäe vangilaagris oli mais 200 vang, tähnilises tüüfuses.¹⁸⁸ Pääsküla laagris peeti kinni 37 pantvangi.¹⁸⁹ Tallinna eeluurimisvanglas peeti sõjaväevõimude korraldusel kinni 210 inimest, kelle kohta valdaval osal juhtumitest kinnipidamise põhjused olid teadmata.¹⁹⁰ Pääsküla ligidal olid veel Harku ja Alliku vangilaagrid, kus valitses analoogiline olukord. Alliku vangilaagri parimate tingimustega toas oli 30—40 naist umbes 7-ruutmeetri sel pinnal. Umbes pooled haigetest surid. Kohapeal ilma kohtuta mahalastutest on teada sõjavang Nikolajev. Märtsis 1920 oli veel Alliku laagris tuhande vang, ümber.¹⁹¹ 6. detsembril 1919 määrati ülemjuhataja käskkirjaga vangilaagri koosseisud järgmiselt: Tartu 1000, Rahumäe 1000, Alliku 400.¹⁹²

Üks vangilaagris käinud Asutava Kogu liige jutustab, et Pääsküla ja Rahumäe vangilaagris «Petseri ümbruskonnast kinniolejad kaebasid kõige rohkem selle üle, et neile mitmekuulise kinnistumise ajal ühtegi süüdistust ette ei ole pandud. Väga võimalik, et nende hulgas palju süüta istuvad . . . Leib oli osalt hallitama läinud». Ka teistest «paljud ütlesid, et neil kohtuotsust teada ei ole. Istuvad ainult kuude kaupa ülekuulamise all»¹⁹³. Sõjavange ei vabastanud Pääsküla vangilaagri administratsioon isegi veel pärast rahu sõlmimist 2. veebruaril 1920, rikkudes sellega rahulepingu eeskirju. Alles augusti lõpul 1920 paigutas vangilaagri administratsioon kuulutuse ajalehte, paludes eraisikuid ja asutusi, kelle juurde sõjavangid on tööle paigutatud, neid laagrisse

¹⁸⁴ Asutava Kogu II istungjärk, veerg 245. Vt. ka Vabariigi Valitsuse koosolekute protokollid 1919. a., 18. VII 1919 prot. 37, V; «Kommunist» nr. 2 (16), 11. V 1919; «Postimees» nr. 136, 4. VII 1919; ORKA, 509, 1, 179, 940—960 ja 919—923; 2315, 1, 48, 51; «Советская Эстония» nr. 28, 3. II 1959.

¹⁸⁵ Asutava Kogu II istungjärk, veerg 286; ORKA, 2315, 1, 48, 51. Vt. ka «Kommunist» nr. 2, 11. V 1919.

¹⁸⁶ «Postimees» nr. 136, 4. VII 1919.

¹⁸⁷ ORKA, 509, 1, 179, 222—224.

¹⁸⁸ Eesti Vabaduse sõda XI 1918 — II 1920. Tervishoidline osa, Tallinn 1921, lk. 202.

¹⁸⁹ ORKA, 509, 1, 179, 860—861.

¹⁹⁰ ORKA, 509, 1, 179, 910-b—918.

¹⁹¹ «Päevaleht» nr. 41, 19. II 1920; «Klassivõitlus» 1920, nr. 6/11, lk. 79—92; Valgest Eestist. Valge Eesti Sahalinist, Peterburi 1920, lk. 6, 16, 21, 43, 46.

¹⁹² ORKA, 73, 1, 28, 178.

¹⁹³ «Meie Maa» nr. 30, 19. VII 1919.

tagasi saata.¹⁹⁴ Seni lasti neid mõisnike ja kulakute poolt ekspluateerida. Esines sageli juhtumeid, kus neid sõjavange peksti ja poolnäljas hoiti.¹⁹⁵ Eriti kohutavad tingimused valitsesid Naissaare vangilaagris¹⁹⁶, kus vange karistati 3—30-päevase kinnipidamisega pimedas koopas ja 25—50 kepi- või vitsahoobiga¹⁹⁷.

Vangilaagris kehtis range kodukord paljude keeldudega, kusjuures oli ette nähtud, et «iga eelpool nimetatud määruse vastu eksamisel tuleb tuli avada»¹⁹⁸. 26. jaanuaril koostatud Sisekaitse ülema käskudetaítja ohvitseri aruandes öeldi, et «vangid on nii näljas, et nad söövad hea meelega kartuli koori ja teisi väljavisatud kõlbmatuid toiduaineid. Kõik kraam on vangide käest ära võetud ja varustusvalitsusele ära saadetud. Saabaste asemel on praegu viisud ja hääde sinelite asemel on halvad». Samuti võeti vangidelt raha ära. Laagri administratsiooni kuuluv lipnik Javorsky viis endale ühe nahkjopi ja saapad.¹⁹⁹

Teine aruanne märkis, et Naissaare vangilaagrisse on jäänud järele veel 398 vangi, kes elavad «onnides, mis võimatutel tervishoidlikkudel tingimustel ehitatud»; et vangid on «pool aastat ilma saunata» ja «valitseb ihupesu puudus kõigis laagrites».²⁰⁰ «Viimasel paaril nädalal ei ole arsti kohal olnud.»²⁰¹

Olukord vangilaagrites, eriti aga Naissaarel, kus peeti kinni inglise interventide poolt kodanliku Eesti valitsusele üleantud sõjavange, oli nii kohutav, et seda ei saanud täiesti eitada isegi kodanliku valitsuse vastav komisjon ega sõnavõtjad kodanlikus Asutavas Kogus. Üks sõnavõtja ütles, et Naissaarel olevat «Ameerika ja Inglise komisjonid käinud» ja seal fotografeerinud. Sõnavõtja märgib: «Ma arvan, et ameeriklased ja inglased seda teha võisid külmavereliselt.» Mida vaatlesid intervendid siis nii külmavereliselt? Naissaare vangilaagris olevat pooled vangid olnud raskelt haiged.²⁰² Sõnavõtja jutustab, kuidas üks vangilaagri administratsiooni kuuluv isik vangidega «väga karmilt ümber käia, isegi veriseks olevat peksnud» ja «kuhugi koopasse, kus plekilise soetõbilisi isikuid peetud, sinna ka neid, kes vastu hakkasid ja õigust nõudsid, ööseks vangi pannud»²⁰³. Vangidele, kes juba 5 kuud vangis istunud, polevat mingisugust süüdistust ette toodud.²⁰⁴ Vangidel ei olevat pesu ega seepi ja nad olevat «kõik väga muldunud ja kurvatooniliste nägudega»²⁰⁵.

¹⁹⁴ «Päevaleht» nr. 192, 28. VIII 1920.

¹⁹⁵ «Viljandi Maakonna Teataja» nr. 22, 31. XII 1919, lk. 259.

¹⁹⁶ ORKA, 509, 1, 141, 26 ja 45.

¹⁹⁷ «Klassivõitlus» 1920, nr. 6—11, lk. 85; vt. ka lk. 79—92 (Valge Eesti Sahalinist).

¹⁹⁸ ORKA, 509, 1, 141, 26.

¹⁹⁹ Sealsamas, leht 45.

²⁰⁰ Asutava Kogu II istungjärk, veerg 286; ORKA, 2315, 1, 48, 51.

²⁰¹ ORKA, 2315, 1, 48, 51. Vt. ka S. Valter, Naissaarest Kalevi-Liivani. «Kodumaa» nr. 19, 10. V 1961.

²⁰² Asutava Kogu II istungjärk, veerg 288.

²⁰³ Sealsamas, veerg 289.

²⁰⁴ Sealsamas, veerg 289—290.

Teine Asutava Kogu liige jutustas, et «laagri kaevus sarnane solk on, mis näopesuks ega joogiks ei kõlba»²⁰⁶.

Ameerika ja inglise intervendid ei piirdunud seega mitte ainult sellega, et nad sõjavangid kodanliku Eesti valitsusele üle andsid, vaid nad kontrollisid ka isiklikult Naissaare vangilaagrit, kus osa vange maha tapeti ja ülejäänud piinarikkale surmale määrati. Ameerika ja inglise intervendid veendusid, et nende kohapealne agentuur oli nende poolt antud ülesande täitnud, seega oli olukord nende arvates kõigiti korras, nad võisid seda «külmavereliselt» vaadelda.

Palju parem olukord kui vangilaagrites ei valitsenud ka vanglates, kus 15. märtsil oli 2070 vangi. 4. veebruaril märgiti Maanõukogu koosolekul, et «vangimajad on täis, nagu mitte kunagi tsaarivalitsuse ajal. Inimesi peetakse kinni ilma, et neile süüdistusi ette pannakse»²⁰⁷.

On andmeid, et «Tallinna eeluurimise vangimaja kambrid, kus vaevalt 10-ne inimese jaoks ruumi leidub, on 35—40 inimesega täis tuubitud ... Vangid lamavad paljal põrandal, mis kuude kaupa pesemata on, mööda põrandaid roomavad kõiksugu pisielukad. ... Haiged lamavad põrandal maas mustuse sees abi paludes, kuid seda nad ei saa ... Ohk on kambrites väljakannatamata raske ... Siin peetakse inimesi kuude kaupa kinni, ilma et süüdlane ise teaski, milles teda süüdistatakse»²⁰⁸.

Tundes ennast enam-vähem kindlalt sadulas istuvat, alustas eesti kodanlus 1919. aasta algul ameerika ja inglise interventiidelt saadud relvadega eesti töörahva massilist tapmist.

Inglise sõjalaevastiku osavõtul 1919. a. jaanuari algul pealetungile asunud soome palgasõdurid, eesti kodanlikud natsionalistid ja balti parunid, rikkudes kõige elementaarsemaid rahvusvahelise õiguse reegleid, tapsid vangilangenud punaarmeeelasi ja rahulikke elanikke. Kodanliku Eesti armee löögirühma — soomusrongi ülem A. Irv andis ainult ühel korral käsu ühe vangi ellu jätmiseks, et sellelt piinamiste ja valelike lubadustega andmeid Punaarmee kohta välja pressida.²⁰⁹ Kõik teised vangid järelikult tapeti tema nõusolekul. Irv ise kirjutab sündmustest, mis toimusid Tamusalu ligidal veidi hiljem: «... enamlaste vabatahtlikkude salk — 20 eestlast, kes endid punasesse väkke üles andnud, langes meie kätte ja lasti maha.»²¹⁰ Irve korraldusel lasti kõik need relvadeta mehed maha, kuigi need veel Punaarmee võitlejad ei olnud ja

²⁰⁵ Asutava Kogu II istungjärk, veerg 290.

²⁰⁶ «Meie Maa» nr. 30, 19. VII 1919; ORKA, 2315, 1, 48, 52. Naissaare vangilaagri kohta vt. ka «Kommunist» nr. 1(15), 1. V 1919; nr. 2(16), 11. V 1919.

²⁰⁷ Maanõukogu protokollid, lk. 371. Vangide arvu kohta vt. kohtuministri ettekannet, Asutav Kogu, I istungjärk, veerg 151 ja «Kommunist» nr. 2, 11. V 1919 (Tartu vanglas oli 395, Pärnu vanglas 120 poliitilist vangi).

²⁰⁸ «Sotsialdemokraat» nr. 48, 27. II 1919.

²⁰⁹ P. Viilemi, Kapten Anton Irv, Tallinn 1935, lk. 160.

²¹⁰ Sealsamas, lk. 176; Mälestused II, lk. 122; V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, lk. 52—53.

neil oli puudunud igasugune võimaluski vastu hakata, sest nad olid pidanud valgete soomusrongi Punaarmee omaks. Inimesi lasti maha ka siis, kui neil ei olnudki veel konkreetset kavatsust valgete vastu relvaga käes võitlema minna. Irv kirjutab oma päevikus: «Vangisid sai ka kohalikkudest võetud mõnede ülesandmise järele, kes tuntud olid. Mitte-soldatid lasksime enamasti maha.»²¹¹ Tamsalus lasti maha mõisa nõukogu esimees Sunduk.²¹²

Mõni päev hiljem edutati Irv soomusrongide divisjoni ülema ametikohale. Endisele saksa okupantide üksuse «Estnische Division» pataljoniülemale anti ülalnimetatud teenete eest ameerika ja inglise interventidele alluvas kodanlikus Eesti armees seega diviisiülema ametikohaga võrdne koht.

Tapal ja selle ümbruskonnas lasti valgete poolt 1919. aasta jaanuari algul umbes 300 meest maha.²¹³ Tartus ja Tartu maakonnas hävitati üle 300 inimese.²¹⁴

Kuidas Narva vallutamise ajal valget terrorit teostati, sellest jutustas kaupmees Kuulberg eesti kodanluse Pariisi esindajale Pustale järgmist: «Vange meie ei võtnud, maha tapetud said kõik, kes meie kätte sattusid ... ja kes alla andis, sai ka maha tapetud.»²¹⁵

Rindel lasti valgete poolt sõjavangid maha. Üks kodanlik aja-leht, kirjeldades peamiselt seda, kuidas kodanliku Eesti armee allüksus sattus Krasnaja Gorka all eksikombel Inglise sõjalaevastiku tule alla, ütleb muuseas vangilangenud nõukogude madruse kohta: «Mehelt kooritakse sinel, saapad ja varsti teatab püssipauk, et ta hing hakkab jõudma teiste omasarnaste hulka võsaveerel.»²¹⁶ Samasuguseid andmeid on mereväe dessantüksuste poolt teostatud mahalaskmiste kohta²¹⁷ ja sõjaväelaste kohta, kes tegutsesid Viru²¹⁸ ja Võru rindel.²¹⁹

²¹¹ Irv päeviku 10. I 1919. a. sissekanne — P. Viillemi, Kaptan Anton Irv, lk. 184; Mälestused II, lk. 123. Vt. ka sealsamas, lk. 124, kus Irv kirjutab, et kogu teel Tallinnast Tartuni olevat ta lahket vastuvõtmist kohanud ainult Vägeval ühe kaupmehe poolt. Vt. ka K. Parts, Kas võit või surm, I kd., Tallinn 1931, lk. 140—141.

²¹² E. Laaman, Soomusrongide diviisi Vabadussõjas, I kd., Tallinn 1923, lk. 80.

²¹³ V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, lk. 53; «Tööline» nr. 2, 22. I 1919.

²¹⁴ V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, lk. 53; Eesti Tööraha Kommuun, lk. 104—105, 151—152; «Kommunist» nr. 2, 11. V 1919 esitab andmed üksikute kohtade järgi (Mustvees 12, Udernas, Elvas, Sarakustel igaühes 1. Elistveres 3, Hellenurmes 2, Alatskivil 13, Kärknas 2, Tartus 280). Samas esitatakse ka andmeid Võru-, Viljandi- ja Pärnumaa kohta.

²¹⁵ ORKA, 1622, 1, 117, 2. Vt. ka «Tööline» nr. 2, 22. I 1919; nr. 30. IV 1919. Rakvere kohta vt. «Kommunist» nr. 2, 11. V 1919.

²¹⁶ «Postimees» nr. 188, 17. VII 1939.

²¹⁷ A. Varma, Merevägi Vabadussõjas, Tallinn 1926, lk. 39.

²¹⁸ Neljakümne aasta eest, Tallinn 1957, lk. 72—73.

²¹⁹ «Proletaarne revolutsioon Eestis» 1927, nr. 3(4), lk-le 48 järgneva kaane siseküljel. «Maaliit» nr. 127, 29. VI 1919 teatab erandjuhtumist, kus üks vangilangenud punaarmeelane olevat ühe eesti sõduri eestkostmisel ellu jäetud.

Tartu saksa ajaleht teatas Vassili Bogomassovi mahalaskmisest, kes oli 22. detsembril Tartu suunas tegutseva Punaarmee osade eelväe juhataja ja 23.—27. detsembril Tartu linna komandandiks, millisel ametikohal tegutsedes «ta hoidis ranget distsipliini ega sallinud halbade elementide olemasolu oma sõdurite keskel». Punaarmee sõdurite poolt polevat esinenud mingisuguseid röövimisi ega muid kuritegusid.²²⁰

Ainult vähesed tööliste hukkamised vormistati väljakohtu otsustena. 28. jaanuaril 1919 lasti valgete sõjakohtu otsusel maha Dvigateli töölisel-kommunistid Johannes Kuppar ja Julius Schüts. Esimene vangistati 7., teine 1. jaanuaril.²²¹ 10. jaanuaril 1919 lasti maha Puurmannis kinnivõetud Johannes ja Eduard Birkenbaumid mobilisatsioonist kõrvalehoidmise pärast.²²² Töörahva hirmutamiseks avaldati kord teade, et ratsapolgu reamees Karl Mihkli p. Normann mõisteti väljakohtu poolt surma «sõjariistus salga organiseerimisest osavõtmise pärast, missugune salk pidi vaenlase kasuks välja astuma»²²³. Teiste otsuste puhul märgitakse lihtsalt, et surmamõistetud oli kodanliku riigi vastu töötanud.²²⁴

Kodanlikes ajalehtedes esitati rida teateid surmaotsustest, mille ohvriks langesid aktiivsemad töölised ja talupojad, kes nõukogudevastase sõja vastu välja astusid. 31. detsembril 1918 lasti sõjakohtu otsusel maha Gustav Karu,²²⁵ 7. jaanuaril 1919 lasti maha sõjakohtu otsusel Rudolf Mihkel, Johannes Pärn ja August Kuusik.²²⁶ 8. jaanuaril lasti eelmisel päeval tehtud väljakohtu otsusel Viljandimaal maha Richard Kadak, Elmar Pärn, Johannes Pulles, Martin Kikas, Jakob Eek, Karl Tunn,²²⁷ 9. jaanuaril Tarvastu fotograaf Martinson²²⁸. 7. jaanuaril teatati, et väljakohus mõistis Pärnus surma Petrogradis asuva Eesti rahvasajade komissariaadi agitatsiooniosakonna juhataja Ludvig Töldsepa (Võrust), Johannes Muuga, Henrik Kaarli p. Noormetsa (Kundast).²²⁹ 18. jaanuaril mõisteti surma Eugen Strikmann, Eduard Jürgens, Karl Pokka ja Heinrich Punger.²³⁰ 1919. aasta algul tapeti sõjavälja-

²²⁰ «Unterhaltungs-Beilage der Dorpater Zeitung» nr. 7, 30. IV 1919.

²²¹ «Klassivõitlus» 1920, nr. 1—2, lk. 24—26; nr. 3—5, lk. 39; Tallinna Ühise Haigekassa 15-aastase tegevuse ülevaade ja 1932. a. aruanne, Tartu 1933, lk. 4.

²²² «Edasi» nr. 16, 28. I 1919.

²²³ «Postimees, Pärnu väljaanne» nr. 51, 1. III 1919.

²²⁴ Sealsamas, nr. 4, 7. I 1919.

²²⁵ «Sakala» nr. 1, 3. I 1919.

²²⁶ Sealsamas, nr. 7, 24. I 1919. A. Kuperjanov, Julius Kuperjanovi kaaslasena Saksa okupatsioonist Paju lahinguni, lk. 77 andmeil Pärn, kes enne hukkamist hüüdis punastele elagu, poodi üles. J. Kuperjanovi emale ei teinud nõukogude võimu esindajad aga midagi (sealsamas, lk. 96—97).

²²⁷ «Sakala» nr. 3, 10. I 1919; «Vaba Maa» nr. 8, 11. I 1919. Vt. ka A. Lombak, Leekides, Tallinn 1958, lk. 211—212. Kikase kohta vt. ka «Советская Эстония» nr. 45, 22. II 1961.

²²⁸ «Vaba Maa» nr. 9, 13. I 1919; ORKA, 2315, 1, 77, 313.

²²⁹ «Tallinna Teataja» nr. 3, 4. I 1919; «Klassivõitlus» 1920, nr. 3—5, lk. 38—39.

²³⁰ ORKA, 509, 1, 179, 862-b.

kohtu otsusel Tallinna töölised Veidenbaum, Kõks ja Juhan Kuiv.²³¹ 23. jaanuaril tapeti Vorbusel pärast metsikut piinamist Leena Kargaja ja ta isa Hans, kelle juures Nõukogude valitsuse ajal olid peatunud punaarmeealased.²³²

Johan Alliku kohta 1. märtsil tehtud surmaotsust motiveeritakse ainult kodanliku valitsuse vastase kihutustöö tegemisega ja vastaspoole kasuks töötamisega.²³³ Tõldsepa kohta tehtud surmaotsust motiveeriti: «Eesti Vabariigi vastu töötamise eest.»²³⁴

Veebruaris lasti Kuperjanovi pataljoni juhtkonna korraldusel maha 2 tütarlast.²³⁵

Märtsis mõisteti surma Juhan Samba Ambla vallast, August Kaasik Vao vallast ja Johannes Polits Oravalt.²³⁶

Aprillis tapeti kaitseliitlaste poolt ilma kohtuta Väike-Maarja ligidal Paasvere valla elanik Rudolf Miller, sõjakohtu otsusel hukati vangilangenud punaarmeealane — hiinlane,²³⁷ 29. oktoobril Mihkel Peterkop,²³⁸ Tartus 5—6 meest ja Tartu rahuläbirääkimiste ajal 11. detsembril Karl Tiitsen, kuna Võrumaal Vana-Antslas tapeti 13 ja Räpinas mõnikümmend proletaarlast.²³⁹

Kuigi isegi kodanlik Viljandi maakonna valitsus palus 21. jaanuaril 1919 kooliõpetaja Laaredei ja Tuhalaane vallavanema Sooini surmanuhtlust edasi lükata, kuna kogutud andmed võivad olla ühekülgsed, teatas sõjaministri abi, et otsus Laaredei suhtes saadeti täide.²⁴⁰ Viljandi maakonna valitsuse sekretär aga tagandati 30. jaanuaril.²⁴¹ Mis puutub arreteerimistesse, mille kohta ei tea, missuguse saatuse osalisteks said arreteeritud, siis on andmeid, et «Kavila vallast on senini 36 inimest sõjaväe võimude poolt kinni viidud»²⁴². Elistvere vallast arreteeriti 27 inimest, kellest 3 lasti maha.²⁴³

Harjumaa kohta on jaanuarikuust andmeid, et «maakonna piirides sõidab ringi mingisugune lentsalk, endise Jüri kiriku-

²³¹ «Klassivõitlus» 1920, nr. 3—5, lk. 39.

²³² «Postimees» nr. 251, 16. IX 1940.

²³³ «Vaba Maa» või «Päevaleht» nr. 57, 10. III 1919.

²³⁴ «Postimees, Pärnu väljaanne» nr. 4, 7. I 1919.

²³⁵ E. Grosschmidt, Pealuu märgi all, Tartu 1935, lk. 81—82.

²³⁶ «Vaba Maa» nr. 63, 17. III 1919. Politsei kohta vt. «Советская Эстония» nr. 85, 9. IV 1960.

²³⁷ Asutav Kogu, I istungjärk, veerg 217—223; «Vaba Maa» nr. 86, 14. IV 1919.

²³⁸ «Klassivõitlus» 1920, nr. 1—2, lk. 26—27; nr. 3—5, lk. 40.

²³⁹ «Kommunist» nr. 2, 30. VI 1920; «Klassivõitlus» 1920, nr. 3—5, lk. 40. Võrumaa kohta vt. O. Rästas, Põrandaalused, lk. 8, 11. Tiitseni kohta vt. ka «Советская Эстония» nr. 276, 23. XI 1960.

²⁴⁰ ORKA, 78, 139, 97—99. V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, lk. 46; Maanõukogu protokollid, lk. 360—361; «Tallinna Teataja» nr. 15, 20. I 1919; ORKA, 509, 1, 179, 293—294; «Sakala» nr. 8, 28. I 1919.

²⁴¹ «Sotsialdemokraat» nr. 26, 1. II 1919.

²⁴² Kavilda vallanõukogu 13. II 1919 koosoleku protokoll — ORKA, 78, 1, 139, 64. Vt. ka ORKA, 78, 1, 139, 66.

²⁴³ «Kommunist» nr. 2, 11. V 1919; «Sakala» nr. 18, 28. II 1919; ORKA, 78, 1, 139, 66.

mõisa rentniku Larka juhatusel. See lentsalk ajavat rahvast kokku, võtvat inimesi kinni, mõistvat sealsamas kinnivõetu üle kohut, tegevat surmaotsuseid, saatvat need jalamaid täide, nõudvat inimestelt rahatrahvisid ja laskvat ametnikke lahti»²⁴⁴. Harjumaal Saue vallas röövisid kodanliku Eesti sõjaväelased 23. jaanuaril 1919 «läbiotsimiste» sildi all, «seletades, et nad seda kõik Pääsküla komandant Saare käsul toime panna»²⁴⁵.

Kirjeldades olukorda Eestis, kirjutas üks Soome ajaleht: «Sõjaväljakohtud töötavad Eestis niisama kui meil kevadel, saates punaseid ja neid, kes paistavad punased olevat, «mägedele» (mahalaskmiskohale — P. V.) ... Siis sünnib veel tähendada, et sõjaväljakohtude poolt avaldatud surmatute nimekirjas kõik nimed peale vähete erandide, eestilised on — silmatorkav nähtus eesti rahva võitluses venelaste vastu.»²⁴⁶ Niisiis — väidetakse, et võideldakse venelaste vastu, aga tapetakse eestlasi.

Kogemata sattus ka menševike ajalehte sõnum Tartust, kus teatatakse, et kodanlikud võimud «avaldasid paarikümne mahalastud avaliku äraandja ja väejooksiku nime. Kuid kohalikud inimesed, erainimesed, keda sagedasti ju isiklike vaenlaste pealekaebamisel kinni võeti ja mahagi lasti, kas pole need siis tõesti väärt, et nendegi kohta mõnesugused teated ja süüdistusi avaldada? Nägi ju pool linna vaksali juures oksas kõikuvat «enne surma ära tapetut» (enne ülespoomist maha lastud) ilma püksteta ja saabasteta (need olid ära varastatud) inimest, kelle kohta aga veel keegi mingisugust kohtuotsust ega ametlikku süüdistust pole kuulnud ... vangistamised kestavad alatasa edasi ... , ja kinni istuvad mitte ainult avalikud äraandjad, vaid ka paljud need, keda ainult k a h t l u s t a t a k s e, et nad «punased» olla.»²⁴⁷ Järgmise päeva numbris õigustas menševike ajalehe toimetus Tartus teostatud valget terrorit ja avaldas kahetsust, et nimetatud sõnum lehte oli pääsenud.

Valge terrori suure ulatuse tõttu hakkavad mõned kodanlikudki asutused kartma, et see võib vastupidise tagajärje anda — tagalas revolutsioonilist meeoleolu süvendada. 4. veebruaril 1919 märgiti kodanliku Eesti Maapäeva koosolekul: «Vangimajad on täis, nagu mitte kunagi tsaarivalitsuse ajal. Inimesi peetakse kinni ilma, et neile süüdistusi ette pandaks.»²⁴⁸ 18. veebruaril hoiatab Tartu maakonnavalitsus kodanlikku Eesti valitsust, et massilised arreteerimised ... tekitavad «rahva seas laialt arvamist, et 1905. ja 1918. a. parunite poolt korraldatud sündmused korduvad, pealegi parunite otsekoheisel osavõtmisel. Laialt tekib tunne, nagu seatakse jalule mitte Eesti demokraatlikku vabariiki, vaid Balti hertsogiriiki.»²⁴⁹

²⁴⁴ ORKA, 509, 1, 179, 654.

²⁴⁵ ORKA, 78, 1, 139, 108—109.

²⁴⁶ «Sotsialdemokraat» nr. 40, 18. II 1919 (tsiteerib «Suomen Sosialdemokraatti»).

²⁴⁷ «Sotsialdemokraat» nr. 43, 21. II 1919.

²⁴⁸ Maanõukogu protokollid, lk. 371; ORKA, 78, 1, 125, 2.

²⁴⁹ ORKA, 78, 1, 139, 66.

16. veebruaril peetud Tartu maakonna vallavanemate ja sekretäride koosoleku protokollis on märgitud rahva meeleolu kohta: «Iseäranis kahtlasena paistab rahvale Saksa okupatsiooni aegsete riigiäraandjate kitsendamata tegevuse vabadus ja nende mõju kasvamine. ... rahva seas on sündmuste mõjul üldiselt tunne maad võtnud, nagu oleks kõige halvemad võõraste valitsuste ajad tagasi tulnud.»²⁵⁰

Üks kooliõpetaja kirjutas rahva suhtumisest töörahva mahasurujasse — Kaitseliidusse. Ta nimetas kaitseliitlasi sandarmiteks ja teatas: «Paljudes valdades valiti kooliõpetajaid Kaitseliidu juhatajateks. Neid vihatakse iseäranis. ... Kaitseliidu juhatajatel — kooliõpetajatel ei ole laste juures enam kõige vähematki autori-teeti.»²⁵¹

Isegi enne Asutava Kogu valimisi peetud Tööerakonna kongressil 2. märtsil vastuvõetud resolutsioonis märgiti, et Eestis valitses «lailaldane väljakohtute tarvitamine, kodanikkude mahalaskmine ilma kohtuta»²⁵².

Sel ajal kui oli vaja eesti sõdureid sundida osa võtma Petrogradi ja Pihkva vallutamise eesmärgil ettevõetavast sõjakäigust, annab kodanlik valitsus 25. märtsil välja uue määruse väljakohtute kohta. See nägi ette, et väljakohtu kätte võib iga polgu ülem anda ilma eeluurimiseta igaühe, kelle «kuritegu päevaselge on». Surmanuhtlusega võidi karistada kõiki, kes kodanliku valitsuse vastu, Nõukogude riigi kasuks töötasid, kes sõdurina väeliinilt ilma ülema loata lahkusid, samuti kõiki neid, kes nn. kuulujutte levitasid.²⁵³ Milliseid jutte loeti nn. kuulujuttudeks, mille levitamise eest võidi surmanuhtlusega karistada? Peaminister Strandman ütles Asutavas Kogus veidi aega pärast uue määruse väljandmist: «Kuulujutud on laiali laotatud, et Eesti ajutine valitsus ei hooli mitte rahva huvidest, vaid tema ülesanne olla ainult see, et maad päästa enamlaste eest, ja sellega käia tema käsikäes mõisnikkudega.»²⁵⁴ Nende tõele vastavate sõnade levitamise eest lubas Strandman rahvast rängalt nuhelda — paragrahv oli tal ju olemas!

26. märtsil tõi ajaleht «Pravda» sõnumi Narvast, kus teatatakse, et kõik arreteeritud punased hoitakse kinni Ivangorodis, kust neid Pimeaeda mahalaskmisele viiakse. Enne tapmist võetakse neilt riided ja jalanõud.²⁵⁵

Et valge terrori käest isegi õpilased ei pääsenud, seda tunnistas kodanlikel positsioonidel asuva Eesti Koolinoorsoo Keskliidu

²⁵⁰ ORKA, 78, 1, 139, 63.

²⁵¹ Sealsamas, leht 107.

²⁵² «Vaba Maa» nr. 51, 3. III 1919. Vt. ka Asutav Kogu. I istungjärk, veerg 126.

²⁵³ «Riigi Teataja» 1919, nr. 19, I osa, akt nr. 47.

²⁵⁴ Asutav Kogu. I istungjärk, veerg 102. Vt. ka «Postimees» nr. 133, 1. VII 1919, kus hoiatatakse valge terrori kohta teadete levitamise eest.

²⁵⁵ «Правда» nr. 65, 26. III 1919.

häälekandjagi, öeldes, et «Ajutine Valitsus palju õpilasi «meel-
suse» pärast türmidesse ja sunnitööle on saatnud»²⁵⁶.

Tallinnas ja teistes Eesti linnades ning maal tapeti sadu ees-
rindlikke töölisi, kes võitlesid Eesti orjastamise vastu imperialis-
tide poolt. Rahumägi Tallinna külje all muutus massiliste maha-
laskmiste kohaks, klassikohus muutus üheks tugevamaks kodan-
liku Eesti riigi alussambaks. Veel 1921. aastal ähvardas Päts riigi-
kogus kodanliku korra vastaseid Rahumäele saata.²⁵⁷

Kodanlikus sõjaväes sagesid 1919. aasta kevadel vastuhak-
kamised ja nende verised mahasurumised. Nii kirjutas näiteks
armee ülemjuhataja staabiülem J. Soots: «Ruhja all tuli sõjaväes
käsu mittetäitmine ette, ning sõjaväljakohtul tuli kord jalule
seada.»²⁵⁸ Märtsis 1919 jäeti Valga linna võimaliku ülestõusu ära-
hoidmiseks salkkond meremehi ja soomusrongi dessantpataljon.²⁵⁹
13. märtsil keelas Võru linna komandant tänavatel seismisegei.²⁶⁰

Eriti ulatuslikuks kujunes valge terror veebruaris-märtsis Saa-
remaal. Kui kodanliku Eesti valitsus tegi katset Muhemaal mehi
Nõukogude-vastasesse sõtta mobiliseerida, hakkasid need jõuga
vastu. Selle järel puhkes 1919. aasta 16. veebruaril Saare- ja Muhu-
maal töörahva üldine ülestõus. Töörahva võim hakkas kehtima üle
kogu Saaremaa, välja arvatud Kuressaare (praegune Kingissepa)
linn.²⁶¹ Et Saaremaa ülestõusu on nõukogude kirjanduses küllaltki

²⁵⁶ «Uudismaa» 1919, nr. 3—4, lk. 100.

²⁵⁷ I Riigikogu II istungjärg, Tallinn (ilmumisaasta märkimata — ilmu-
nud 1923 või varem), veerg 1889.

²⁵⁸ J. Soots, Mälestused rahutegemisest ja Tartu Eesti-Vene rahukonve-
rentsilt, Tallinn [1921], lk. 4. Vt. ka ORKA, 495, 10, 160, lehed 742, 753—754,
766, 776.

²⁵⁹ «Päevaleht» nr. 237, 7. IX 1921.

²⁶⁰ ORKA, 509, 1, 179, 65.

²⁶¹ Vt. lähemalt: V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, lk. 61—70;
A. Sunila, Saaremaa töörahva ülestõus 1919. aastal, Tallinn 1954; V. Koh, Saaremaa töörahva ülestõus 1919. aastal, «Eesti Kommunist» 1953, nr. 5, lk. 30—38 või «Коммунист Эстонии» 1953, nr. 5, lk. 33—42; «Klassivõitlus» 1924, nr. 45, lk. 10—14; 1920, nr. 3—5, lk. 39; 1925, nr. 50, lk. 11—12; 1934, nr. 2, lk. 8—11; «Proletaarne revolutsioon Eestis» 1929, nr. 7, lk. 1—13; Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee 24. II 1919 lendleht «Eesti töörahvale» (ORKA või Eesti Töörahva Kommunaal, lk. 110—111); V. Kingissepp, A. Valtin, Saare võitleja, H. Tummeltau, J. Koit, H. Pöögelmann, Saarte töörahva revolutsioon, Moskva — Leningrad 1934; «Tööline» nr. 45, 20. V 1919; «Vaba Maa» nr. 52, 4. III 1919; «Rahva Hää!» nr. 36, 12. II 1959; nr. 39, 15. II 1959; «Noorte Hää!» nr. 40, 16. II 1957 (V. Niit); nr. 40, 16. II 1958; nr. 39, 15. II 1959 (V. Niit); nr. 55, 7. III 1959; E. Kaup, Saaremaa töörahva revolutsioonilise võitluse unustamatud leheküljed, «Eesti Kommunist» 1959, nr. 2, lk. 100—107 või «Коммунист Эстонии» 1959, nr. 2, lk. 105—113; «Edasi» nr. 35, 18. II 1959; E. Теннов, Mõnda Alla Marist, «Looming» 1959, nr. 2, lk. 251—260; T. Linna ja A. Allik, Saaremaa töörahva 1919. a. ülestõus, koguteoses: Saaremaa, Kingissepp 1959, lk. 56—73, 82—95; V. Riis, Episood võitlusest nõukogude võimu eest, «Pärnu Kommunist» nr. 34, 17. II 1953. Aleksander Looring, Saaremaa töörahva ülestõus 1919. a. veebruaris, «Viisnurk» 1941, nr. 4, lk. 363—373 (lk. 372—373 esitatakse tapetute nimekirja, mis koosneb 123 + 13 nimest); «Sirp ja Vasar» 1941, nr. 7; «Saarte Hää!» 1941, nr. 25; «Советская Эстония» nr. 44, 21. II 1957. Valge terrori ohvrite kohta vt. «Kommunist» nr. 2, 11. V 1918.

ulatuslikult käsitletud, siis toome allpool vaid mõningaid täien-
davaid andmeid. Tallinnast 17. veebruaril väljasaadetud karistus-
salga abil, mille koosseisu kuulus 110 mereväelast, 110 ratsanikku,
22 kuulipildurit, kokku 242 meest, kes olid varustatud 12 kuuli-
pildujaga, surus Eesti kodanlus selle ülestõusu veriselt maha.
Karistussalgad tapsid ülestõusu mahasurumisel metsikult üle 200
inimese. Ainuüksi Upa külas tapsid karistussalga palgasõdurid
oma ülemuse andmetel 93 ülestõusnut ja vangistasid 70 inimest,
Vaivere külas tapeti 43, vangi võeti 37, Kihelkonnas hukati 15 ini-
mest, kuna «sõjakohtu poolt Kuressaares on surma mõistetud 33
meest, nende seas üks endine saksa soldat Stolz ja need otsused
on täide saadetud»²⁶².

Tegelikult mõisteti väljakohtu poolt rohkem ülestõusnuid
surma. 12. märtsil avaldas peaministri partei Maaliidu hääle-
kandja Saaremaa sõjakohtu poolt surmanuhtlusega karistatud isi-
kute nimekirja, milles oli 23 nime; 15. märtsil avaldati uus nime-
kiri, milles oli 15 nime. Ühtlasi teatati, et surmanuhtlused on täide
viidud. 18. märtsil teatas sama ajaleht, et ülestõusu üks juhte Alek-
sander Koit on maha lastud, kusjuures Tööerakonna ajaleht lisas
järgmisel päeval, et «Koit on koha peal sõjaväevõimude poolt maha
lastud, sest et keegi vastutust oma peale ei võtnud, et ta teel põge-
nemise katsed ei tee ja ometi kuulide alla langeb». Valjala kogu-
duse surmameetrikas ongi Koidu mahalaskmise päevana sisse kan-
tud 14. märts, kuna aga ametlike andmete järgi olevat ta alles järg-
misel päeval väljakohtu otsusel maha lastud. Seega vormistati
surmaotsus pärast tapmist.²⁶³

Peale surmanuhtluste määras Saaremaa sõjakohus vahetult
pärast ülestõusu mahasurumist 58 isikule pikemaajalisi vangla-
karistusi, neist 11 isikule 20 aastat sunnitööd, 13 isikule 15 aastat
sunnitööd.²⁶⁴ Ülestõusust osavõtjaid ja ka kõrvalisi isikuid tapeti
ka väljaspool lahinguvälja ja sõjakohtu tapalava. On andmeid, et
tapeti veel neli inimest Orissaares²⁶⁵ ja üks teel Hellamaale. Uue-
Lõvel tapeti 21. veebruaril telefonist Anton Vahe, keda enne pek-
seti ja paljaks rööviti, üks inimene Laimjala metsa vahel ja Põide
kirikumõisa juures Maria Ellam, keda enne hirmsasti pekseti ja
paljaks riisuti. Üks naine lasti maha «põgenemise katsel» kuna
Soonda külas Muhumaal tapeti pärast piinamist Aleksander Tihu,

²⁶² Karistussalga ülema ettekanne Ülemjuhatajale, ORKA, 2315, SM
127, 36–37; 509, 1, 180, 38–41; «Päevaleht» nr. 227, 28. VIII; nr. 229, 30. VIII;
nr. 232, 2. IX; nr. 233, 3. IX 1921; Mälestused II, lk. 276, 277. Uurimiskomis-
joni liikme Kūbarsepa andmeil mõisteti Kuressaares 39 isikut surma (sealsamas,
lk. 279).

²⁶³ «Saarte Kaja» nr. 18, 12. III; nr. 19, 15. III; nr. 20, 18. III 1919;
ORKA, 509, 1, 180, 12 ja 15; «Rahva Hääle» nr. 122, 25. V 1958; «Vaba Maa»
nr. 89, 17. VI; nr. 63, 17. III 1919; «Vaba Saaremaa» nr. 17, 19. III 1918; Viis-
nurk» 1941, nr. 4, lk. 371.

²⁶⁴ «Saarte Kaja» nr. 19, 27. ja 18, 15. III ja 3. ning 5. IV 1919 või «Vaba
Saaremaa» nr. 17, 19. III 1919 ja nr. 22, 5. IV 1919; vt. ka «Päevaleht» nr. 242 ja
259, 8. ja 25. IX 1925.

²⁶⁵ «Päevaleht» nr. 229, 30. VIII 1921.

kellel silm oli välja torgatud, reie- ja jalaluud mitmest kohast purustatud ja kehas rasked tiku-, noa- ja kuulihaavad ning põletuse jäljed. Kaks meest lasti maha teel Suuremõisa külasse²⁶⁶ ja üks inimene Kuressaare linnas,²⁶⁷ teine Kihelkonnal²⁶⁸ ja kaks inimest Nasva kõrtsi juures.²⁶⁹ Kodanlus oli niisuguses kabuhirmus, et maal keelati kõigil teedel liikumine ja ähvardati: «Kes siiski teid mööda liigub ja esimese kutse peale ei peata, lastakse maha.»²⁷⁰ Karistussalga ülem Klaar, kellele kuulus saartel kogu riigivõim, ähvardas kõiki surmanuhtlusega karistada, kes laske- moona või relvi ära ei anna, keelas igasugused koosolekud ja peod. Viimane keeld kehtis kuni 29. juunini, mil lubati juba maakonna politseiülema loal pidusid pidada.²⁷¹

Saare maakonnaavalitsuse esimees T. Grünthal avaldas Laidoneri käsu põhjal määruse, mis nägi ette, et telefonitratide rikkujad lastakse ilma kohtuta maha.²⁷²

Kuressaare vanglas anti ülestõusust osavõtjatele ihunuhtlust. Seda tehti ka mujal, peksti isegi naisi. Ühele isikule anti kuni 300 hoop.²⁷³

Ülestõusu metsik mahasurumine oli Saaremaal rahva hulgas niivõrd teada, et isegi mõned kodanlikud ajalehed, kes valimistel töörahva häáli püüdsid, ei saanud seda varjata. Nii esitab üks ajaleht üksikuid fakte ülestõusu mahasurumisest, öeldes: «18. veebruaril õhtul sattus keegi K. küla noormees... rahustussalga kätte (Muhu Soonda küla lähedal) ja sai nende poolt hirmsal kombel piinates ära tapetud. Röövimise otstarbel tapeti rahustussalga sõdurite poolt üks Hellamaa valla Mõõga küla taluperemees ära. Peale selle pandi veel paljusid kohtis rahustussalkade poolt mitmed veretööd toime, ilma et tapetavate süü sugugi selge oleks olnud.»²⁷⁴

Karistussalga poolt sunduslikult võetud küüdimees esitas järgmised faktid: «Ja mis tegi karistussalk 15 tunni jooksul Pöidel? ... Seal lasti tähendatud aja jooksul 9 inimest maha ja nimelt 1) Levala kingsepa K. poeg; 2) keegi noormees, kes maanteel ilma sõjariistata vastu juhtus tulema; nähes et temaga asi tõsi-seks ähvardab minna, palus ta omale armu, öeldes, et temal olevat noor naine ja 3 väikest last kodus, keda tema surm raskesse

²⁶⁶ Mälestused II, lk. 277—279; ORKA, 495, 10, 161, lehed 164, 166 (A. Vahe ja Laimjala metsas hukatu kohta), 180 (Anton Ellami seletus), 215—216 (Tihu).

²⁶⁷ «Vaba Maa» nr. 57, 10. III 1919.

²⁶⁸ Sealsamas, nr. 63, 17. III 1919.

²⁶⁹ «Päevaleht» nr. 232, 2. IX 1919; ORKA, 31, 1, 158, 23 või 509, 1, 180, 40a.

²⁷⁰ «Saarte Kaja» nr. 12, 19. II 1919.

²⁷¹ ORKA, 509, 1, 179, 16—18 (käskkirjad).

²⁷² «Vaba Maa» nr. 48, 27. II 1919.

²⁷³ ORKA, 813, 1, 49, 8 (Kuressaare vangimaja ülema 1. III 1919 ettekanne); Asutav Kogu. I istungjärk, veerg 1058. Vt. ka ORKA, 927, 1920, toimikud 86 ja 93; 495, 10, 161, 156—224. Viira külas Muhumaal anti 12 mehele igaühele 25 vitsahoopi — ORKA, 495, 10, 161, 219—220.

²⁷⁴ «Meie Maa» nr. 101, 22. XII 1920.

seisukorda jätab. Kuid sellest hoolimata lasti ta maha, enne aga võeti talt väärtasjad ära; 3) 25 aastane tütarlaps, kellel enne suuremad riided üle võeti siis Põide kiriku talli taha viidi ja seal maha lasti; 4—8) viis Muhu noortmeest, keda karistussalk teadmata põhjustel endaga ühes Muhust Põidele tõi ja seal maha lasi; 9) Puka külas Põide kiriku lähedal tungisid karistusväelased E. talusse, võtsid sealt kõik paremad väärtasjad ära ja sundisid peremeest enda hobust ree ette panema, et tähendatud asju ära viia. Peremees võeti küüdimehena ühes. Vaevalt olid nad mõnikümme sülda E. talust eemale jõudnud, kui peremees karistusväelaste poolt maha lasti (teadmata mil põhjusel). Teda leinama jäi vaene perekond. Kõik ümbruskonna rahvas teab tõendada, et see peremees ei ole mässi aegu väljas käinudki.»²⁷⁵

Sõjakohtu tegevuse kohta esitati ajalehes järgmine ülevaade: «Siis edasi sõjakohtu mõistmisest. Kaebealustel ei lastud paljudel juhtumistel tunnistajaidki ette kutsuda. Mõõduandvad olid aga «riigitruude» seletused, ehk see, et süüdlast sõjariistus oli nähtud. Salakaebuste põhjal võeti inimesi kinni ja peksti neid tunnistuste väljapressimiseks. Okupatsiooniaegsete tegelaste salakaebuste põhjal areteeriti mitu kodanikku ja neid mõisteti aastateks vangilaagritesse... Oleks veelgi faktisi tuua, aga sellest ehk teine kord.»²⁷⁶

Peale Tallinnast väljasaadetud karistussalga ja kohalike eesti kodanlike natsionalistide võtsid verisest arve teo iendamisest ülestõusnutega osa ka Saaremaa parunid. Ajalehe teatel olevat ülestõusnud Tallinna karistussalka kirunud, «kes siia mõisnikke kaitsma tulnud»²⁷⁷. Kirjeldades ülestõusu mahasurumist, ütleb ajaleht: «Vahepeal oli ka parunite väesalk, «parunite polk» või kuda neid kutsuti, kaitseliitlaste salgaga ühinenud. Parunid olid enamasti kõik ratsahobustega ja uhkustasid ning keksisid väga, kuigi nad Laimjala «lahingust» osa ei võtnud.»²⁷⁸

Saaremaa maavalitsuse esimees T. Grünthal oli sunnitud märkima, et «kõige kurvem on see fakt, et karistama ja rahustama tulid isikud, kes isegi eesti keelt ei osanud, vaid rääkisid saksa murrakus... Ja ma pean tunnistama, et need «shotlased» — jutumärkide vahel — ei suutnud küllalt hirvitada selle üle: et sähke võtke nüüd seda Eesti valitsust, kelle peks veel parem on kui kõigil endistel valitsustel kokku.»²⁷⁹

Paljud, keda kahtlustati ülestõusust osavõtus, areteeriti ja saadeti Tallinna ümbruskonda vangilaagritesse. Upa külas vangistati 97 inimest, Kihelkonnas 25.²⁸⁰ 1919. a. juuli esimestel päevadel oli neist vangilaagrites veel 29 meest ellu jäänud.²⁸¹

²⁷⁵ «Meie Maa» nr. 102, 29. XII 1920.

²⁷⁶ Sealsamas.

²⁷⁷ Sealsamas, nr. 15, 21. II 1920.

²⁷⁸ «Meie Maa» nr. 14, 18. II 1920.

²⁷⁹ Asutav Kogu. I istungjärg, veerg 385—386.

²⁸⁰ «Vaba Maa» nr. 57, 10. III 1919.

²⁸¹ «Meie Maa» nr. 30, 19. VIII 1919.

Rohkem kui sada inimest mõisteti sunnitööle ja vangi; vähemalt sajale inimesele, sealhulgas ka naistele, mõisteti väljakohtu otsusel 25 hoopil paljale ihule.²⁸² Saaremaa maavalitsuse esimehe seletuse järgi ülestõusu maha suruma saadetud «salga mehed käisid püsse otsimas ja esimene asi kusagile majasse sisse minnes oli virutada sellele inimesele paar korda vastu silmi kes kahtluse all oli ja siis hakati alles juttu tegema. Et kedagi peksta, seks oli ainult mõne aidamehe või paruni kaebusest küll.»²⁸³ Ka kodanliku Ajutise Valitsuse 25. märtsi 1919. a. protokollist nähtub, et kodanliku armee ülemused kasutasid ihunuhtlust peksmise näol.²⁸⁴

Ülestõusu mahasurumise puhul avaldati karistussalga ülemale ülemjuhatause poolt tänu, karistussalgast osavõtjaile korraldati pidusöök ja ühtki nendest ei võetud tapmiste, röövimiste ega valakassa omastamise eest (2287 marga suuruses) vastutusele.²⁸⁵

Alles niisuguse ulatusliku valge terrori järel julgesid kodanlikud võimud alustada saartel mobiliseerimist ja sedagi ettevaatlikult ning hilinemisega. Oli aga selge, et sellise hirmu all mobiliseeritud armeega ei suudeta edukalt sõda pidada.

Eespool toodud andmed valge terrori kohta Eestis 1918. a. lõpul ja 1919. aasta esimese kolme kuu kohta pole kaugeltki täielikud. Eestimaa Kommunistliku Partei poolt väljaantud «Ristilöödud töörahva nimekiri nr. 11 Eesti Asutava Kogu valimistel» sisaldab 119 valge terrori ohvri nime. Ka see nimekiri ei sisalda kaugeltki mitte kõiki valge terrori ohvreid.²⁸⁶

Valge terrori ulatus kujunes Eestis juba 1919. aasta kevadeks selliseks, et isegi oma Stokholmi informatsioonibüroo juhataja luuletaja Gustav Suitsu eest pidi J. Puhk (Puhk) Pustat hoiatama: «Gustav Suits tahab Pariisi sõita, nägin teda Stokholmis. Tehe kõik, et see mees Pariisi ei peaseks — nimetab meie valitsust mustasajaliseks — valge terroriliseks.»²⁸⁷

Kõigist neist tapmistest oli aga interventidele ja nende käsilastele vähe. Ameerika Ühendriikide valitsuse sõjalise missiooni ülem Balti provintssides W. Greene hoolitses ainult selle eest, et valge terror teravneks. Isegi oma ülemustele 3. mail 1919 saadetud ametlikus kirjas märgib ta oma agentuuri — kodanliku Eesti valitsuse edaspidise tegevuse kohta kahtlevalt, et rahvahulkade survele «niisugune valitsus tõenäoliselt näitab üles hädaohtlikku lõtvust revolutsiooniliste tendentside mahasurumisel. Ei miski muu kui ainult kindel poliitika (s. o. valge terror — P. V.) võib hoida

²⁸² A. Sunila, Saaremaa töörahva ülestõus 1919. aastal, lk. 60—61; Asutav Kogu. I istungjärk, veerg 385.

²⁸³ Asutav Kogu. I istungjärk, veerg 385, vt. ka veerg 1055 (karistatutele ei esitatud süüdistusi).

²⁸⁴ Ajutise Valitsuse koosolekute protokollid 1918/19. a. a., 25. III 1919 prot. 93, XI, 2.

²⁸⁵ ORKA, 31, 1, 158, 16—17, 24; 509, 1, 179, 447—451.

²⁸⁶ V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, lk. 53. Nimetatud 119 nime on ära toodud käesoleva töö isikunimedest registris.

²⁸⁷ ORKA, 1622, 1, 125, 1 (16. VI 1919).

maad koos järgneva kolme kuu jooksul»²⁸⁸. Ameerika Ühendriikide ametlikul esindajal ei tulnud mõttesegi küsima hakata, kas ta kohapealne agentuur ei näidanud mõnikord üles liigset valjust, ei tapnud liiga palju töölisi; talle tegi muret ainult see, et ta agentuur ei teostaks valget terrorit liiga pehmelt.

10.—13. juulil 1919 toimunud Tartu tagavarapataljoni sõdurite relvastatud vastuhakkamise kohta märgib Ameerika missiooni juhataja ülesannetes tegutsev kolonelleitnant Dawley ettekandes oma ülemustele: «Hiljuti oli Dorpatis Eesti sõjaväesalkade tõsine mäss, mille tulemusena 21 meest olid sõjaväekohtu all ja hukati. Olen rahuldatud, et Eesti valitsus ja sõjavägede juhatus käsitlesid seda asja väga rahuldaval viisil, kuid juhtum pole veel lõpetatud ja sel on äärmiselt tõsine poliitiline ilme. ... Ma ei suuda uskuda, et nende maade olukord heaks kiidetakse.»²⁸⁹ Kuna see Ameerika Ühendriikide valitsuse esindaja märgib, et kodanlik Eesti valitsus käsitles asja ainult «väga rahuldaval viisil», et olukorda ei saa heaks tunnistada ning et «juhtum pole veel lõpetatud», siis järelikult nõudis Ameerika interventide ninamees Tartu tagavarapataljoni sõduritele uusi surmanuhtlusi ja karistusi. Alles selle järel oleks ta siis eesti kodanlastele kiitust jaganud ja olukorra heaks tunnistanud.

Vaatleme veidi üksikasjalisemalt Tartu tagavarapataljoni sõdurite ülestõusu,²⁹⁰ mille mahasurumist Ameerika Ühendriikide valitsuse esindaja hindas rahuldavaks.

15. juulil 1919 avaldati kodanliku Eesti ajalehtedes töörahva hirmutamiseks järgmine ametlik dokument:

«Ülemjuhataja staabi teadaanded. 14. juulil 1919. 13. juulil s. a. said Tartus sõjaväljakohtu alla antud 32 teise diviisi tagavarapataljoni rahvaväelast, kes teiste pataljoni rahvaväelaste keskel kihutustööd sõjariistus väljaastumiseks õhutasid, ise sõjariistus mässu alustasid ja pataljoni sõjariistade ladu rüüstasid. Sõjaväljakohus mõistis 22 rahvaväelast surma, nendest 2 poomise, 20 mahalaskmise läbi ja 10 rahvaväelast kuni põhjaliku uurimise

²⁸⁸ Balti provintside missiooni ülem (Greene) Rahuläbirääkimiste Komisjoni peasekretärile (Grew'le) 3. 5. 1919, FR US PPC 1919 XII, lk. 160.

²⁸⁹ Kolonelleitnant E. J. Dawley Rahuläbirääkimiste Komisjonile Tallinnast 19. 7. 1919, FR US PPC 1919 XII, lk. 221.

²⁹⁰ V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, lk. 142; EKP lendleht «Kättemaksmist! — kisendab ilmsüütute veri», trükikoja nr. 44 all (sisaldab kokkuvõtte Tartu tagavarapataljoni sündmustest), avaldatud: Eesti Töörahva Kommuun, lk. 137—140; H. Saarniit, 40 aastat Tartu tagavarapataljoni ülestõusust, «Edasi» nr. 134, 10. VII 1959; O. Sepp, Roimarid juhtide osas, «Sirp ja Vasar» nr. 18, 29. IV 1960.

lõpetamiseni vahi alla. Kohtuotsus on eile kell 2 päeval terve pataljoni juuresolekul täide saadetud.»²⁹¹

Tagavarapolgu rahutuste puhkemise väliseks tõukejõuks oli tsaariaegse kasarmurežiimi tõttu tekkinud konflikt sõdurite ja ohvitseride vahel 10. juulil. Sõdurid, kes vabal ajal kasarmu platsile olid kogunenud, keeldusid täitmast ohvitseride poolt antud käsku laialiminekuks. Sõdurites oli aga juba ammu küpsenud sõjavastane meeleolu. Kodanlik klassisõja ametlik komisjoni oli sunnitud märkima, et «juba pataljoni Haapsalus viibimise ajal levis kommunistlik agitatsioon, eriti ühenduses Saaremaa mässuga»²⁹².

Sel põhjusel on arusaadav, miks pataljoni ei saadetud Saaremaa ülestõusu maha suruma, vaid ta viidi samal päeval, kui Saaremaa puhkes ülestõus, s. o. 16. veebruaril, Tartu. Juulis oli pataljoni koosseisus 3500 meest.²⁹³ Tartus olevat kommunistlik agitatsioon pataljonis jätkunud, mille tulemusel tekkis 10. juulil vastu hakkamine ohvitseridele. Pataljoni ülem ja mõned ohvitserid olid balti-saksa reaktionäärid, kes halvasti eesti keelt rääkisid. Sõdurid rebisid korrapidajalt ohvitserilt pagunid maha, võtsid mõned relvad oma käsutusse. Pataljoni juhtkonnal läks aga siiski korda mõned aktiivsemad sõdurid arreteerida. Ülejäänute mahasurumiseks kutsuti järgmisel päeval kohale kooliõpilastest sõdurite salk. Tagavarapataljoni sõdurid saatsid aga neile saadikud vastu, kes olukorda selgitasid. Seetõttu «ei täitnud kooliõpilased mitte oma ülema poolt antud käsku, vaid ühinesid tagavarapataljoni sõdurite mõtetega arreteeritud tagasi nõuda». Nähes oma jõuetust ja kartes ülestõusu laienemist, vabastasid ohvitserid arreteeritud sõdurid, kuna kooliõpilastest sõdurid, kes oma kaaslaste tulistamisest keeldusid, lahkusid.²⁹⁴ 13. juulil piirati aga tagavarapataljoni kasarmud kohalekutsutud Kuperjanovi väeosa poolt ümber. Jõudude suure ülekaalu, tagavarapataljoni sõdurite vähese relvastuse ja ülestõusu juhtimise ebajärjekindluse, otsustava väljaastumise hilinemise tõttu olid sõdurid sunnitud alistuma.²⁹⁵ Kohe asus samal päeval moodustatud sõjaväljakohus tööle. Iga sõduri «üle-

²⁹¹ «Maaliit» nr. 140, 15. VII 1919; ORKA, 2124, 1, 13, 295 ja 299; II diviisi ülema käskkiri 13. VII 1919 sõjaväljakohtu moodustamiseks ja kohtu otsus — ORKA, 509, 1, 179, 748; 73, 1, 28, 63. Kubbo juhtimisel tegutseva uurimiskomisjoni aruanne — ORKA, 2124, 1, 13, 428—433; protokoll — ORKA, 31, 1, 159, 22—24; Tartu garnisoni ülema raport 14. VII 1919 — ORKA, 31, 1, 159, 25—28; J. Panius-Semmist, Sõja tagalas, Võru 1935, lk. 134—177.

Poomissurma mõisteti Joh. Anter ja Jaan Peep; mahalaskmisele: Oskar Erm, August Ingel, Karl Koni, H. Kevai, D. Karov, J. Kolmapäev, Karl Reismann, J. Mõttus, B. Moor, Jaan Kolt, J. Järm, B. Kaur, K. Koppel, Vold. Lätt, G. Pöder, G. Koger, Oskar Kivisik, J. Kõnnik, M. Kolbanov, J. Partots — Eesti Tööraha Komm. l. 140. Neist õnnestus Mooril oma elu põgenemisega päästa.

²⁹² Eesti Vabadussõda, II kd., lk. 262.

²⁹³ Sealsamas, lk. 262, 263.

²⁹⁴ ORKA, 15, 1, 1193, 41; sealsamas, lehed 5—6, 32 ja 23; ORKA, 31, 1, 159, 22—23.

²⁹⁵ ORKA, 15, 1, 1193, lehed 41, 12.

kuulamiseks» ja «süü selgitamiseks» kulutati aega vaevalt 1—2 minutit. Osa meestele määrati surmanuhtlus ohvitseride ülesandmise järgi, kuna kuulipildujate komandost võeti iga kümne mehe pealt üks välja²⁹⁶, 8. roodust aga loosiga. Ühel surmamõistetul õnnestus põgeneda.²⁹⁷ Ohvitserid kasutasid juhust nende sõdurite likvideerimiseks, kes nende kuritegevust olid paljastanud. «Kui sa julged oma ülemate peale kaevata, siis saad ise maha lastud. Seda illustreerib väga hästi Mõttuse lugu.»²⁹⁸

«Kord enne 13. juulit on pataljoniülem Marder sõduritelt küsinud, kas kellelgi on mingisuguseid kaebusi. Seal astunud sõdur Mõttus välja ja öelnud: «Meiega käivad rühmaülemad ümber nagu seakarjaga.»²⁹⁹ Mõttus lasti Marderi näpunäitel maha, olgugi et ta 10.—12. juuli sündmustest osa ei võtnud.

Surmamõistetud käitusid väarikalt. Ühe aktiivsema ülestõusu kohta, kes poomissurma mõisteti, kirjutas üks sõdur: «Selle mehe nägu oli rahulik nagu harilikul surelikul. Ühtki kurba ilmet, oli näha, et mees läks täies teadvuses oma idee eest ja oma asja sisse (uskudes) surma.»³⁰⁰

Tagavarapataljoni sõduritele jagati ohtralt ihunuhtlust. Et sõdurite peksmine toimus samuti kogu pataljoni ees kohtumõistmise ajal, siis ei suutnud seda hiljem isegi kodanlikud tegelased päris maha vaikida. Nii ütles 30. juulil nn. Tartu sündmuste uurimise komisjoni koosolekul peaminister Strandmann sõdurite peksmise kohta: «Kuid ei saa salata, et pekstud on. Nimelt on partisanisalga mehed neid sõdureid piitsaga löönud, kes kohe kutsu-
mise peale pole reast välja tulnud.» Sama komisjoni koosolekul õigustas peaminister Strandmann sõdurite ülemuste silma all toimunud seadusvastase sõdurite peksmise karistamata jätmist, öeldes: «Kuid parata pole midagi, sest partisanid on praegu tuleliinil Pihkva all, sealt neid ärakutsuda ja karistuse alla heita on sõjaliste huvide seisukohalt võimatu.» Kui kodanlusel oli vaja hävitada kommuniste, kes kodanluse terroriseadusi olid «rikkunud», siis ei loetud ühtegi põhjust vabandata-
vaks. Siis tuli iga hinna eest rahu eest võitlejad kätte saada ja hävitada. Üks komisjoni liige ütles samal koosolekul, et tagavarapataljonis esines «koerte piitsade tarvitamine ohvitseride poolt»³⁰¹. Alampolkovnik Vahtramäe «lisis juurde, et ühte partisanisalga meest olla piinatud». Komisjon otsustas küsimust Asutavas Kogus mitte arutamisele võtta, vaid «materjal sõdurite peksmise juhtumiste üle riigikaitse komisjonile saata»³⁰² — kalevi alla panemiseks.

²⁹⁶ ORKA, 15, 1, 1193, lehed 8, 9, 11, 14, 24. Vt. ka H. P[öögelmann], Viktor Kingissepp, Peterburi 1923, lk. 36.

²⁹⁷ ORKA, 31, 1, 159, 28 ja 25—26.

²⁹⁸ ORKA, 15, 1, 1193, 9.

²⁹⁹ Asutava Kogu II istungjärk, veerg 358; ORKA. 15. 1, 1193, 10.

³⁰⁰ ORKA, 15, 1, 1193, 14.

³⁰¹ ORKA, 15, 1, 326, 4.

³⁰² Sealsamas, leht 5; 15, 1, 1193, 35.

Ka kodanliku Asutava Kogu vastava komisjoni aruandest selgub: «Ei salga aga sõjaminister ega valitsuse poolt väljasaadetud uurimiskomisjoni esimees seda, et 13. juulil tagavarapataljoni soldateid on pekstud»³⁰³, et ohvitserid on sõdureid «piitsutanud otse näkku»³⁰⁴. «Peale selle on teisi juhtumisi enne olnud, kus rühmaülemad on sõdureid peksnud, nii peksnud, et nad veriselt maha kukkusid.»³⁰⁵ Ühe sõduri kohta märgitakse, et «ohvitser temale näkku löönud, nii et see taarudes maha kukkunud, ning peale selle jalgadega teda trampinud». Samuti märgitakse, et 13. juulil «enne mahalaskmist on mehi nuutidega pekstud»,³⁰⁶ samuti püssipäradega³⁰⁷. Ühel sõduril volas ninast ja suust verd.³⁰⁸ Ühe sõduri kohta tuuakse andmed, et «alamkapten lõi ta rusikaga maha, peksis jalgadega kuni teda pool tapetult, ilma, et ise oleks jaksanud kohtu laua juurde minna, teiste abil kohtunike ette veeti»³⁰⁹. «... ei ole komisjonile kuni selle ajani teada antud, kas need ohvitserid, kes seadusevastaselt toimetasid, pekstes sõdureid, vastutusele võeti.»³¹⁰

Vastutusele ei võetud muidugi kedagi. Pärast ülestõusu verist mahasurumist viibisid kohal 14. juulil diviisiülem ja 15. juulil ülemjuhataja Laidoner. Viimane ütles: «Uurimine kestab edasi ja kui leidub veel mõni niisugune kaabakas, saab niisama karistatud kui needki.»³¹¹ Asutava Kogu esimees menševik August Rei ei andnud temale saadetud kaebustele käiku, vaid laskis need oma resolutsiooniga kausta panna.³¹² Rei teadis väga hästi, et Tartu tagavarapataljoni mahasurumisel oli kodanlikku seaduslikkust rikutud, kuid et see sündis kodanluse huvides, siis aitas ta ka ise selleks kaasa. Veretöö peaorganiseerija, Tartu tagavarapataljoni ülem balti-saksa reaktionäärade sabarakk Villem Marder ülen-dati 1919. aasta detsembris rügemendiülemaks, hiljem sõjakooli ja Tartu kaitseväeringkonna ülemaks, II diviisi ülema kohustefäitjaks ja dekoreeriti «vägitegude» eest ordeniristidega ja anti autasuks talu.³¹³

Rahva hulgas oli pahameel kodanliku Eesti armees valitseva terrori, peksmiste ja mahalaskmiste vastu nii suur, et isegi mõned kodanlikud tuusad, kes olukorda ise heaks kiitsid, olid sunnitud silmakirjalikult rahva ees näo tegema, nagu kahetseksid nad Tartu tagavarapataljoni ülestõusu liiga verist mahasurumist.

³⁰³ Asutava Kogu II istungjärk, veerg 1327.

³⁰⁵ Sealsamas, veerg 359.

³⁰⁴ Sealsamas, veerg 1329.

³⁰⁶ Sealsamas, veerg 355; ORKA, 15, 1, 1193, 13, 24, 7, 42.

³⁰⁷ ORKA 15, 1, 1193, 24.

³⁰⁸ Sealsamas, leht 13.

³⁰⁹ Sealsamas, leht 8.

³¹⁰ Asutava Kogu II istungjärk, veerg 1333.

³¹¹ ORKA, 15, 1, 1193, 15 ja 9.

³¹² Sealsamas, leht 37 (19. I 1920 resolutsiooniga arreteeritud sõdurite 30. oktoobri 1919 avaldusele — sealsamas, lehed 37—42).

³¹³ «Sõdur» 1934, nr. 12/13, lk. 376, nr. 14/15, lk. 436; ORKA, 14, 1, 298, 21.

Ameerika Ühendriikide valitsuse poolt nn. Balti provintssidesse saadetud kohalike kontrrevolutsiooniliste jõudude käsutaja võis aga oma salajases ettekandes, nagu me eespool nägime, avaldada oma rahulolu metsiku terrori kohta kodanliku Eesti armees.

Tartu tagavarapataljoni sündmused näitasid, et kodanliku Eesti armee sõdurid ei tahtnud sõjaväes teenida, et nad vihkasid oma ohvitseri. Selline suhtumine tekkis sellepärast, et armee ülesanne — ebaõiglase Nõukogude-vastase sõja pidamine — oli sõduritele vastuvõtmatu. Sel korral suudeti küll kodanluse poolt valge terrori abil ülestõus maha suruda, kuid kodanluselegi oli selge, et niisuguste sõduritega on väga raske Petrogradi vallutama minna. Mida kauem sõda edasi kestis, seda võimalikumaks kujunes kodanlusele oht, et tekivad uued ülestõusud ja nüüd juba mitte enam stiihiliselt, vaid kommunistide poolt hästi organiseerituna. Sõjas tuleb sõduril oma elu pidevalt hädaohtu asetada. Kui tekib revolutsiooniline situatsioon, siis panevad sõdurid oma elu juba selleks kaalule, et ebaõiglast sõda lõpetada. Niisugusel korral saavutatakse suhteliselt väheste ohvritega seda, et edasised inimkaotused jäävad ära.

Lõpuks tuleb veel tähelepanu juhtida sellele, et eriti väljaspool Eesti piire viibivates kodanliku Eesti löögiüksustes valitses ülemuste soosimisel laialdaselt röövimine ehk nn. soomuse tegemine. Peale Reissari tegevuse paistsid selles osas silma eriti soomusrongid ja Kuperjanovi pataljon. Kodanliku Eesti armee poolt Nõukogude Läti okupeerimise aja kohta ütles Laidoner Põdderile: «Palju kaebusi on selle üle, et meie väed Lätimaalt palju varandust ära võtavad ja välja veavad, mis mitte otsekohe sõjasaak ei ole.»³¹⁴ Omalt poolt Laidoner aga mingit korraldust röövimiste vastu ei teinud. Kuperjanovi pataljoni (polgu) ülema suhtumist röövimisesse märkis polgu tegevuse ajalooline ülevaade sõnadega: «Juurdlused ja igasuguse kirjavahetuse selliste soomuse lugude üle saatis Unt tüsedate resolutsioonidega lihtsalt tagasi, või ajas kogu paberipataka ahju, kui asjad tikkusid minema liiga keeruliseks.»³¹⁵ Samasugust röövimise soosimise poliitikat ajas ka polguülema abi Soodla — hilisem saksa fašistide käsilane.

Ülemjuhataja Laidoner ei pigistanud mitte ainult silmi kinni, kui temale alluvad reissarid ja undid seaduslikkust rikkusid, vaid tegi seda ka ise. Kui Asutavas Kogus mõne sõnavõtja poolt nõuti omavolitsejate ja seaduserikkujate vastutuselevõtmist, siis kirjutas Laidoner: «Mina olen seda kõige rohkem teinud ja mind tuleb kõige enne kohtu alla anda.»³¹⁶ Ka K. Päts võttis Asutavas Kogus 30. aprillil 1919 omaks, et sõjaväelased omakohut pidades seadustest üle astusid.³¹⁷

³¹⁴ ORKA, Ü, 40, 106; Ü, 26, lehed 153, 155, 157.

³¹⁵ E. Grossschmidt, Pealuu märgi all, lk. 61.

³¹⁶ Johan Laidoner, Tallinn 1934, lk. 124 (J. Sootsi artiklis).

³¹⁷ Asutav Kogu. I istungjärk, veerg 213—214.

Sotsiaaldemokraadid ja nende ministrid Eesti Ajutises Valitsuses varjasid samuti nagu kodanlased ise valges Eestis toimuvat majandusalast kuritegevust. Ainult oma Asutava Kogu rühma koosolekul julgesid nad vihjata Laidoneri tegevusele spekulatsiooni osas.³¹⁸

Kõige alatuma ja häbiväärsema valge terrori akti sooritasid eesti kodanlased sotsiaaldemokraadist ministri Hellati abil ametiühingu aktiivi tapmisega Izborskis. Et sellest on kirjutatud teisel pikemalt, siis käesolevas me seda valge terrori juhtumit ei käsitle. Lisame vaid siinkohal niipalju juurde, et sotsiaaldemokraatliku Asutava Kogu rühma koosolekul, mis peeti pärast mõrva, ei tehtud mingit kriitikat Hellati kohta. Ainuke soov oli, et «Hellat peab riskant sammude eel ennem rühma juhatusega läbirääkima»³¹⁹.

Sisuliselt kiideti seega mõrv heaks, jättes endale õiguse teinekord terrori läbiviimiseks head nõu anda.

³¹⁸ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Arhiiv, 135, 131—1, 9, 49 (sotsiaaldemokraatliku rühma 7. VII 1919 koosoleku protokoll); vt. ka sealsamas, leht 54.

³¹⁹ Sealsamas, 135, 1, 9, 95 (koosoleku protokoll).

III. TÖÖRAHVA REVOLUTSIOONILISE VÕITLUSE MAHASURUMINE EESTIS JA LOODE-VENEMAAL VALGEKAARTLASTE JA VÄLISMAISTE PALGASÕDURITE POOLT

Et nõukogudevastasest sõjast võtsid Eesti pinnal osa peale kohapeal formeeritud kontrrevolutsiooniliste vägede veel väljaspool Eestit värvatud palgasõdurite jõugud, siis tuleb vaadelda ka nende tegevust valge terrori teostamise alal. Esimene seesugune üksus, mis alustas terroristlikku tegevust, oli Saksa okupatsiooni vägede poolt Pihkvas formeeritud ja kodanliku Eesti ülemjuhatusesele alluv Põhja korpus. Selle üksuse tegevuse kohta novembrisdetsembris 1918 märgitakse kodanliku Eesti Ajutise Valitsuse koosolekul, et «Valgas 600 meest röövivad ja rahvast provotseerivad»³²⁰, et valgekaartlased «taganesid röövides, põletades ning vägivalda tarvitades ikka põhja poole...»³²¹. Ajaleht «Sakala» teatas, et «valgekaartlaste poolt lasti neil päevil maha Oiul 21-aastane Osvald Smidt, kelle juurest sõjariistu leiti. Edasi tulles lasti nendesamade valgekaartlaste poolt Viljandi valla piirides 5 Kolga kihelkonnast ligi toodud meest maha, nende seas laiemalt tuntud velsker Jakob Ott. Meestele antud süüks, nad olevat punased.»³²² Põhja korpuse riismete Raplas viibimisest on samuti andmeid, et nad röövisid ja arreteerisid rahulikke elanikke. Samal ajal prassis Tallinnas sisekaitse ülem Põdder valgekaardi ohvitseride banketil ja ütles orkestrantidele: «Mina käsen: Mängige Jumal keisrit kaitse Sa!» Samuti hüüdis Põdder «elagu» taastada kavatsitava Vene impeeriumile.³²³ Üks sõdur küsis kirjas: «Mispärast hulgub Balti-pataljon (mõisnikud) ja Pihkva valgekaart rinde taga ringi inimesi maha lastes, pekstes ja ähvardades.»³²⁴ Põhja korpuse osadele oli antud ametlik korraldus iga vastupanu puhul toiduainete rekvireerimisel kasutada relvajõudu.³²⁵ 4. veebruaril tehti

³²⁰ ORKA, 31, 1, 9, 46.

³²¹ Tartumaa, Tartu 1925, lk. 96.

³²² «Sakala» nr. 15, 31. XII 1918.

³²³ ORKA, 78, 649, 139, 129—130, 78, 649, 121 ning 214; «Kommunist» nr. 1, 1. V 1919.

³²⁴ ORKA, 78, 649, 139, 15 (5. IV 1919). Vt. ka «Kaja» nr. 4, 8. I 1920.

³²⁵ General Fürst Awaloff, Im Kampf gegen den Bolschewismus. Glückstadt und Hamburg 1925, lk. 532.

Maapäeva koosolekul etteheiteid Põhja armee osade kohta, et «nad talitavad meie maal nii, nagu korralik vaenlane äravõidetud maal ei julge toimetada»³²⁶. Ülemjuhataja 17. aprilli käskkirjas märgiti samuti Põhja korpuse poolt toimepandud omavolilisi rekvireerimisi.³²⁷

Kõigis valgekaartlaste poolt vallutatud rajoonides kohaldati neid tsaariaegseid seadusi, mis olid ette nähtud okupatsiooni teostamiseks vaenlase maal.³²⁸ Judenitši juures Helsingis oleva poliitilise nõupidamise liikme Kuzmin-Karavajevi kohta ütlesid ta kaaslased: «Kui austatud professor vestles kellegi siiasõitnud venelasega (valgekaartlasega — P. V.) Venemaa uuestiloomisest, siis «üles puua», «maha lasta» olid ta armastatumad sõnad.» Bulak-Balahhovitši kohta ütles ta: «Õigus, ta armastab inimesi ise üles puua, nii teha on patt, kuid ta on kangelane.»³²⁹ Selle valgekaartlase, tsaari-Venemaa «taastaja», valisid eesti kodanlased 23. septembril 1919 oma avatava Tartu ülikooli õigusteaduskonna kriminaalõiguse professoriks.³³⁰

Erilise hoo sai valge terror Pihkvas, mis 1919. aasta 25. mai õhtul kodanliku Eesti armee poolt vallutati. 4 päeva hiljem jõudis Pihkvasse ka Bulak-Balahhovitš oma salgaga. Et see allus, nagu Rodzjanko korpusti, kodanliku Eesti armee ülemjuhatusel, siis vastutab viimane nende tegevuse eest, eriti veel seefõttu, et Pihkva ja selle ümbruse valitsemine anti kodanliku Eesti armee ülemjuhatusel poolt Bulak-Balahhovitši kätte.

Pihkvas teostatud valge terrori kohta kirjutas 3. augustil üks valgekaartlaste «minister» ise: «Inimesi poodi päeva ajal linna keskuses laternapostide otsa... poodi mitukümmend inimest», kuna kõrgem komandör Bulak-Balahhovitš «laseb ohvitseridel röövida»³³¹. Teine valgekaartlaste juhtiv tegelane märgib, et «võll töötas igalpool. Röövimised ja tapmised olid valitsemise meediks. Rahva isetegevust igapäevaste elutarvete rahuldamiseks ja tsiviilelu elementaarseks organiseerimiseks vaadeldi kui mässunõu, kui bolševismi pooldamist. Talupoegadelt võeti kõik kuni niidirullini»³³². Juulis «poodi nagu endiselt — päeval, kuid mitte enam laternapostide otsa, vaid spetsiaalselt selleks ehitatud võllale heinaturul vana linna müüri äärde»³³³. Siin jätkusid need iga-

³²⁶ Maanõukogu protokollid, lk. 371; ORKA, 78, 1, 125, 2. Vt. ka «Bulletin de l'Esthonie» 1920, nr. 9, lk. 22.

³²⁷ ORKA, 73, 1, 28, 5.

³²⁸ Г. Кирдецов, У ворот Петрограда (1919—1920 гг.) Берлин, 1921, (edaspidi lühendatult: Кирдетсов), lk. 191.

³²⁹ В. Горн, Гражданская война на Северо-западе России, Берлин, 1923, (edaspidi lühendatult: Горн), lk. 77.

³³⁰ Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929, Tartu 1929, lk. 133.

³³¹ М. С. Маргулис, Год интервенции, Берлин, 1923 (edaspidi lühendatult: Margulies), II kd., lk. 160; Горн, lk. 12. Vt. ka A. Ruhl, New Masters of the Baltic, New York 1921, lk. 93.

³³² Кирдетсов, lk. 187.

³³³ Горн, lk. 88.

päevased poomised juba kahe ja poole kuu kestel. «Ühe niisuguse stseeni filmisid ameeriklased ja hiljem näitasid seda Ameerikas.»³³⁴ Paremaks käeks Bulak-Balahhovitšil valge terrori teostamisel oli vastuluure ülem polkovnik Engelhardt. Et valgekaartlased kommuniste tavaliselt kinni püüda ei saanud, poosid nad peamiselt parteituid talupoegi. Jõukamatele talupoegadele tehti ettepanek ennast välja osta või võlla minna. Kaupmehed, kes raha ei tahtnud nõutaval määral maksta, pandi vangi. Paljudelt kodanikelt võeti kuld- ja hõbeasjad, peksti neid ja siis lasti maha. Kõige selle tõttu elasid Bulak-Balahhovitši jõugu mehed priiskavalt, prassivalt.³³⁵

Eesti kodanlus ei vastuta mitte ainult Bulak-Balahhovitši kuritegude eest sel perioodil, mil viimane allus kodanliku Eesti ülemjuhatusesele, vaid ka pärast 19. juunit, mil Laidoner loobus Bulak-Balahhovitši ja Rodzjanko üle ülemjuhatuseteostamisest. Kodanliku Eesti armee aitas ju Loodearmeed selle sõjakäigul Petrogradile. Kodanliku Eesti ülemjuhatus soosis just eriliselt Bulak-Balahhovitši, võttes ta pärast augusti lõppu uuesti oma armee koosseisu. Nii ütles augustis 2. diviisi ülem Puskar: Loodearmee «komandöriks tuleb panna kindral Balahhovitš, peastaapi tuleb tema juurde panna polkovnikud Stojakin ja Ozol»³³⁶. Pärast sõja lõppu kirjutas kodanliku Eesti ülemjuhataja staabiülem Soots, et «Pihkva salga ülem Bulak-Balahhovitš... demokraatlikku, eestisõbralist poliitikat ajas»³³⁷.

Balahhovitši vahekorra kohta Kuperjanovi polgu ohvitseridega märkis polgu ajaloo kirjutaja järgmist: «Meie ohvitseridega pidas seikleja kindral liigutatavat sõprust, eriti meie polguvana kol. Undiga.»³³⁸ Sama autor koos teiste eesti kodanlike ohvitseridega oli ise pealtnägijaks, kui Balahhovitš jagas poomiskäske, ise peksis ohvreid nuudiga, laskis pooduid alasti võllas rippuda ja teisi kogupaukudega hävitada. Samuti olid nad teadlikud sellest, et röövitud kloostri varandused realiseeris Balahhovitš Varssavi spekulantidele.³³⁹ Pärast Judenitši armee kokkuvarisemist lasksid samad kodanliku Eesti armee ohvitserid oma alluvatel riisuda loodearmeelastelt paremaid riideid ja saapaid, andes närud asemele, lasksid varustusronge tühjaks teha jne.³⁴⁰ Ohvitser Udo Einsild («Abe») olevat vene külas «seganud end külarahva asjadesse, lasknud anda venelastele vitsahirmu ja teinud muidki karutempe»³⁴¹.

Balahhovitši ei soosinud mitte ainult eesti kodanlased, vaid ka inglise intervedid. Marsh pani Balahhovitši käsilase Ivanovi

³³⁴ Gorn, lk. 13, 88.

³³⁵ Sealsamas, lk. 14–17.

³³⁶ Sealsamas, lk. 134, 26.

³³⁷ Eesti. Maa, rahvas, kultuur, lk. 296.

³³⁸ E. Grossschmidt, Pealuu märgi all, lk. 181.

³³⁹ Sealsamas, lk. 120–121, 190–191, 208, 222, 259, 281.

³⁴⁰ Sealsamas, lk. 273, 275–277.

³⁴¹ Sealsamas, lk. 286.

Loode oblastite valitsusse.³⁴² Pärast seda kui Balahhovitš oli 19. augustil, püüdes vähendada valge terrori ohvrite arvu, siiski omaks võtnud, et ta «poos 10 kuu jooksul üles ainult 122 inimest»³⁴³, märgiti järgmisel päeval: «... inglaste nõudel ta saab armee õigustega üksiku korpuse komandöriks Pihkvas... ta lasi polgu inglaste juuresolekul põlvili lasta ja endale truudust vanduda.»³⁴⁴ Balahhovitš, kes ilmus 19. augustil kindral Goughi väljakutsel Tallinna, nimetatigi Pihkva rindel tegutsevate Loodearmee osade komandöriks kindral Arsenjevi asemel. Enne seda oli Rodzjanko Arsenjevi ettepanekul Balahhovitši kindralmajoriks ülendanud. Inglise esindaja väljendas oma arvamust, et Balahhovitšil peab olema suur iseseisvus Loodearmee juhtkonna suhtes.³⁴⁵ Kuigi Pirie-Gordon oli teadlik Balahhovitši kuritegudest, pidas ta teda parimaks Loodearmee kindraliks.³⁴⁶ Samuti olid valgekaartlaste kuritegudest ja mõisnike võimu taastamisest teadlikud ka Inglise konsul Bosanquet ja «Times'i» kirjasaatja Pallock, kes viibis juulis isiklikult Pihkvas. Viimane ütles, et ta ei saavat oma ajalehele kõigest sellest kirjutada, sest siis lõpetatakse Judenitši abistamine³⁴⁷ — inglise rahva nõudel muidugi.

Omavaheliste tülide tõttu laskis Judenitš Balahhovitši 22.—23. augustil arreteerida. Pääsenud põgenema, ilmus Balahhovitš Tallinna, kus ta Judenitši meeste silme all vabalt kindralipagunites ringi liikus. «Asi oli selles, et tema areteerimisega polnud rahul inglased ja kindral Laidoner.»³⁴⁸ Nende vägevate kaitsjate abil võis Pihkva veretööde korraldaja uusi koletuslikke plaane haududa.

Metsiku valge terrori teostamise poolest ei jäänud Balahhovitšist maha ka Narva rindel tegutsevad valgekaartlased. Pärast Jamburgi vallutamist mais 1919 valgete vägede poolt arreteeriti massiliselt inimesi, keda «veetakse karjadena linnaäärsesse turbarappa mahalaskmisele... Jamburgi komandant polk. Bibikov algab kohtumõistmist võllaga ja ihunuhtlusega. Muud karistusviisi see mees ei tunnusta üldse ega saada ainustki inimest vanglasse, uhkustab isegi sellega, väites, et suurt roimarit parandab ainult võllas, väiksemaid aga väga edukalt 50 või 100 kepihoopi istmikule.»³⁴⁹ Valgekaartlased poosid Jamburgi peaväljakul vangilangenud Punaarmee brigaadiülema, endise tsaariarmee kindrali Nikolajevi, kes kategooriliselt keeldus asumast valgekaartlaste poolele.³⁵⁰ Olgu tähelepanu juhitud sellele, et kõigi nende valge

³⁴² Г о р н, lk. 118.

³⁴³ Sealsamas, lk. 137.

³⁴⁴ Sealsamas.

³⁴⁵ Н. Н. Иванов, О событиях под Петроградом в 1919 году, Архив гражданской войны, I, Берлин, (aastaarv märkimata), lk. 153.

³⁴⁶ Г о р н, lk. 98.

³⁴⁷ Sealsamas, lk. 91, 92, 96.

³⁴⁸ Sealsamas, lk. 159—160; ORKA. 495, 10, 140, 159.

³⁴⁹ Ed. Grossschmidt - Suursepp, Valge rinne, Tartu 1938, lk. 277;

Г о р н, lk. 58.

³⁵⁰ Документы внешней политики СССР, т. II, lk. 285—286.

terrori teostajate kõrgemaks ülemuseks oli Laidoner ja kodanliku Eesti ülemjuhatuses kõrgemad ohvitserid, kes kõike seda sallisid.

Olukorda oktoobris kirjeldatakse järgmiselt: «Kindral Judenitši väejuhatajad poosid üles, lasksid maha ja piinasid piiri pidamata. Näiteks Lieveni polgu komandör Diderov, kes lõbustas ennast, kui ta aga viitsis, ülespoomisega kaskede otsa. Niisama tegi ratsaväe polgu ülem J. Balahhovitš. Ei olnud ühtegi kaske põhjapoolseis metsades, kus ei oleks kõlkunud aluspesus inimene: oktoobrikuu sõjakäigu ajal «likvideeriti» 800 madrust, kommunisti ja kursanti.»³⁵¹ «Times» teatas 27. oktoobril 27 punase komissari tapmisest, kuna «Daily Telegraph» teatas 17. novembril, et kõik vangilangenud nõukogude komissarid tapeti.

Loodearmees «kasutati tihti peksmist administratiiv- ja sõjaväe kohtulike võimude poolt»³⁵². Peksti ülemuse käsul sõdureid ja isegi ühte veterinaararsti.³⁵³ Juunis karistas Pihkva rinde juhatuse komandant ühte 22—23-aastast naist 30 vitsahoobiga³⁵⁴, ühele 59-aastasele isikule anti 25 hoopi.³⁵⁵ Et ihunuhtluse kasutamine juba õige laialdaseks läks, sellest annab tunnistust ka see fakt, et 1. oktoobril arutati Loode oblastite valitsuse koosolekul «ihunuhtluse kaotamise» küsimust.³⁵⁶ Ihunuhtlus jäi ka pärast võimuta «valitsuse» koosolekut normaalseks karistusviisiks valgekaartlikus armees.

Alatiste ilma kohtuta ja tunnistajateta mahalaskmiste, poomiste, arreteerimiste, röövimiste, väljapressimiste ja Balahhovitši poolt valeraha valmistamise tõttu muutus talupoegade meelevõime augustis 1919 valgete vägede vastu õige vaenulikuks.³⁵⁷ Lord Emmot'i aruandes juhiti tähelepanu sellele, et talupoegade meelevõime muudatus oli valgete kaotuse põhjuseks.³⁵⁸

Pihkvas, Jamburgis ja muudes okupeeritud Venemaa osades teostatud terror oli eelmänguks terrorile, mida kavatseti läbi viia Petrogradis. See pidi mõõtnemelt ja intensiivsusest ületama kõike eelnenut. Petrogradi loodetava vallutamise eel märkis valgekaardi «minister»: «... sõjaväelaste seas on kuulujutt, et terve kuu aja jooksul linna tsiviilvõimused ei lasta, et mitte segada linna «rahustamist» ja vabalt poomiste teostamist.»³⁵⁹

Loodearmee ülemjuhataja kohta märkisid valgekaartlased ise, et «Judenitš oli tegelikult kindralmajor Vladimirovi kätes, ta õige nimi oli Novogrebelski — sandarmeeria polkovnik tsaariajal. Tema

³⁵¹ «Tallinna Teataja» nr. 7, 10. I 1920.

³⁵² Gorn, lk. 241.

³⁵³ Sealsamas, lk. 171, 241.

³⁵⁴ Sealsamas, lk. 31.

³⁵⁵ ORKA, 495, 10, 140, 136.

³⁵⁶ Gorn, lk. 241.

³⁵⁷ Sealsamas, lk. 137—138, 151, 138, 64, 74, 243, 31, 19—20.

³⁵⁸ W. P. Coates and Z. K. Coates, *Armed Intervention in Russia 1918—1922*, lk. 188.

³⁵⁹ Margulies III, lk. 54 (18. X 1919).

ütles, kes tuleks määrata Petrogradis ametisse»³⁶⁰. Tema initsiaatiivil oktoobri teisel poolel, kui näis, et Petrograd just vallutatakse, valmistas vastuluure salaja ette erilised lend-autokolonnid, mis pidid öösel, enne Judenitši ja antandi missiooni esindjate pidulikku sisseminekut põhja pealinna, tungima Petrogradi ja seal nimestiku alusel, mis oli teada ainult vastuluurele, teostama verist kättemaksu . . . Vladimirov andis Judenitšile nõu Loode valitsus laiali ajada ja teda Petrogradi mitte sisse lasta.³⁶¹ Vladimirovi lähemateks kaastöölisteks olid sandarmeeria tegelik juht rittmeister Dick, kuna vastuluure osakonna ülemaks oli von Fitinghof.³⁶² Oma veresauna plaanidest ei olevat sandarmeeriavalitsuse ülemad ega tulevane «Petrogradi kindralkuberner» Glasenapp hiljem teiste valgekaartlaste ees mingit saladust teinud.³⁶³

Kuidas suhtusid antandi valitsuste esindajad kavatsetavasse veresauna Petrogradis? Kas nad oleksid siin vahele seganud?

Et valgekaartlased ise korduvalt olid sunnitud omaks võtma, et Judenitš alati antandi esindajate käske täitis, siis võib arvata, et antandi esindajad oleksid suutnud täielikult takistada veresauna korraldamist.

Valgekaartlaste ajalehe toimetaja Tallinnas, kes ühtlasi oli Inglise ajalehtede esindajaks, kirjutas selle kohta: «Mis puutub mingisugusesse pidurdamise võimalusesse liitlaste sõjaliste missioonide poolt — siis seda lihtsalt ei olnud.»³⁶⁴ Ka vastav palve Pariisi rahukonverentsi kui antandi kõrgeima organi esimehele Clemenceaule verevalamiste ärahoidmiseks jäi tähele panemata.³⁶⁵ Antandi võimud olid seega täiesti solidaarsed plaanidega Petrogradis veresaun organiseerida, kui see vallutatakse. Valgekaartlaste väljakohtud kedagi õigeaks ei mõistnud.³⁶⁶ Valgekaartliku Loodearmee komandöri Rodzjankot, Pihkva frondi juhatajat Bulak-Balakhovitši, von Wahli ja teisi nimetasid nende oma kaaslased kõirilõikajateks.³⁶⁷ Loodearmee olevat kubisenud bandiitidest ja riigivarastest.³⁶⁸

Loodeblastite valitsuse riigikontrolör Gorn hindab ise oma armee moraali sõnadega: «Riisumised olid kõigi valgete armeede üheks paiseks . . . ei riisunud mitte armee elementaarsete tarvete rahuldamiseks, vaid lihtsalt moraalsest lovevusest ja üksikute sõjaliste ülemuste igatsuse janust suureks rikastumiseks.» Pavlovskist viidi Danilovski polgu ohvitseride poolt 1000 koormat kokkuriisunud varandust küüdimeestega Narva, kus see maha müüdi. Intendantuuri organid kirjutasid väljaminekuna iga päev

³⁶⁰ Kirdetsov, lk. 287.

³⁶¹ Sealsamas, lk. 288; Gorn, lk. 318.

³⁶² ORKA, 14, 1, 298, 57.

³⁶³ Kirdetsov, lk. 316—319.

³⁶⁴ Sealsamas, lk. 319.

³⁶⁵ Sealsamas, lk. 320.

³⁶⁶ Sealsamas, lk. 35.

³⁶⁷ Sealsamas, lk. 128.

³⁶⁸ Sealsamas, lk. 24.

sõduri peale 3¹/₂ naela pekki, mida mehed üldse näha ei saanud.³⁶⁹ Pärast rahu sõlmimist nõudis Nõukogude valitsus kodanliku Eesti valitsuselt Gatšina lossi varanduste tagasiandmist. Kodanliku Eesti peaministri häälekandja, edasi andes valgekaartlaste enda Tallinna ajalehe sõnumit, kirjutas: «Nagu teada, — lisab leht juurde, rööviti Gatšina keiserlik palee, mille enamlased puutumatult hoidnud, sügise sõjakäigu puhul valge armee ohvitseride poolt täiesti tühjaks.»³⁷⁰ Valgekaartlaste andmetel müüdi I laskurdiviisi staabi poolt riisunud varandused Tallinnas algul salaja, siis aga päris avalikult maha.³⁷¹

Samasugust valget terrorit nagu Loode-Venemaal teostasid valgekaartlased ka teistes rindeosades ja nende tagalas. Ukraina kohta on näiteks andmeid, et «ühel siinsel rüüstamisel, mis Denikini mehed Kiievis toime panid, tapeti mõne päeva jooksul 3000 juuti, nii mehi, naisi kui ka lapsi»³⁷². Valgekaartlaste tegevusest Krimmis jutustasid sealt Eestisse tulnud isikud järgmist: «Juba mõni kuu enne valgete langemist muutus olukord Krimmis katastroofiliseks. Elukallidus tõusis kuulmata piirideni. Ostmise puhul ei tulnud enam kümnete, vaid sadade tuhandetega rehken-dada, vahel oli ka suurte summade eest võimata tarbaineid muretseda. Majanduslik lagunemine käis sõjaväe lagunemise eel. Iga sammu peal kordusid ekstsessid valgete sõjaväelaste poolt — tapmised, röövimised. Terve seltskondline õhkkond oli kopituse-lõhnaga läbi imbunud.

... Ööl vastu 13. nov. algasid suured tulekahjud, riisumised, röövimised; rüüstamine kestis veel 13. nov. kogu päev. Pilt oli kohutav. Tulekahjude kustutamiseks ei jätkunud inimesi ega hobuseid, viimased olid linnast kõik ära viidud. ... Öhtuks 13. nov. jõudsid punaste eelväe ratsasalgad linna, kes korratud pea maha surusid.»³⁷³

Kuidas suhtus kodanliku Eesti valitsus loodearmeelaste kuri-tegudesse? Laidoner, kellele valgekaartlaste armee allus, kirjutas vastavale kaebusele resolutsiooni: «Rüüstavad põhja korpuse mehed tihti, ehk küll mitte rohkem, kui meie omad.»³⁷⁴ Laidoner pidas täiesti loomulikuks, et temale alluvad palgasõdurite jõugud riisuvad talurahvast ja töölisi. Seesuguse õiguse teostamine pidi ülal hoidma nende võitlusemoraali. Mis puutub aga kodanliku valit-suse peaministri seisukohasse, siis K. Päts ütles valitsuse aruan-des 4. veebruaril 1919 Põhjaarmee valgekaartlaste kohta: «Meie peame neid austusega mäletama.»³⁷⁵ Ka valgekaartlased kirjuta-

³⁶⁹ Gorn, lk. 322—323, 342.

³⁷⁰ «Postimees» nr. 37, 11. II 1920.

³⁷¹ Gorn, lk. 323—324.

³⁷² Kodanliku Eesti telegraafiagentuuri Esturi teade, «Tallinna Teataja» nr. 3, 5. I 1920.

³⁷³ «Päevaleht» nr. 18, 21. I 1921.

³⁷⁴ ORKA, 2124, 1, 3, 37, ja 43.

³⁷⁵ Maanõukogu protokollid, lk. 373.

sid ajajärgu kohta enne 1919. a. detsembrit, et neil olnud vahekord kodanliku Eesti valitsusega hea.³⁷⁶

Eesti töörahvast kägistasid julmalt ka soome palgasõdurid. Need ei tulnud Eestisse omal algatusel, vaid antandi valitsuste, samuti oma reaktsoonilise valitsuse õhutusel ning toetusel, mis pärast nii antandi valitsused kui ka selleaegne Soome valitsus nende tegude eest vastutavad. Soome välisminister Enckell saatis 2. jaanuaril 1919 kodanliku Eesti Maapäeva esimehele isegi ametliku telegrammi: «Loodan, et Soome vabatahtlikel läheb korda eestlastele (valgetele — P. V.) mõjukalt kaasa aidata enamluse kukutamiseks.»³⁷⁷ 25. novembril 1918 otsustas Soome reaktsooniline valitsus riigihoidja P. E. Svinhufvudi ettepanekul interventsooniks Eestis kaasa aidata.³⁷⁸ Ta andis oma palgasõdurite väeosadele täieliku relvastuse, lahingumoon ja laenas kodanliku Eesti valitsusele 20 miljonit marka,³⁷⁹ millest 16 miljonit marka kulutati palgasõdurite palkamiseks.³⁸⁰

Bolševismi kukutada polnud soome palgasõduritel vaja aga mitte ainult rindel, vaid seda tuli teha ka tagalas rahulikke inimesi vangistades ja tappes.

Üks valgekaartlane iseloomustas oma soome kaaslaste tegevust sõnadega «nad terroriseerisid linna (Tallinna — P. V.), lakkusid, röövisid — landsknechtide (palgasõdurite) ordu»³⁸¹. Ameerika Ühendriikide esindaja Pariisi rahukonverentsi Balti komisjonis S. Morison ütles Nõukogude Karjalasse sissetunginud soome valgete kohta: «Valitud instrumendiks oli hiljuti Eestist tagasitulnud umbes 500-meheline palgasõdurite bande, kellel seal (s. o. Eestis — P. V.) oli olnud intensiivne treening sõjalises röövimises.»³⁸²

Soome palgasõdurite komandöridel olid kauaaegsed kogemused rahvaste verisel mahasurumisel. Rootsi major Martin Ekström, kes oli ühe soome palgasõdurite üksuse ülemaks klassisõjas Kalmi kõrval, oli neli aastat (1911—1915) olnud kaptenina sandarmiväes iraani rahvast maha surumas ja teenis Esimeses maailmasõjas Saksa keisrit. Sõja lõppedes läks ta soome töörahvast veriselt maha suruma, aidates selles töös krahv von der Goltzi ekspeditsiooniarmeed. Pärast klassisõjast osavõtmist Eestis sai ta Soomes aukõrgenduse ja määrati Vaasa kaitseliiduülema kohale.

Kohe pärast seda, kui saksa imperialistid andsid riigivõimu Hitleri valitsuse kätte, hakkas Rootsi siirdunud Ekström seal hitlerlaste eeskujul fašistlikku «natsionaalsotsialistlikku» parteid

³⁷⁶ Kirdetsov, lk. 85.

³⁷⁷ ORKA, 78, 1, 139, 145.

³⁷⁸ Vabadusmonument, II kd., Tallinn 1936, lk. 151.

³⁷⁹ ORKA, 78, 1, 139, 145.

³⁸⁰ Vabadusmonument, II kd., lk. 152.

³⁸¹ Margulies III, lk. 120. Isegi reaktsooniline pagulasajakiri «Tulimuld» 1953, nr. 1, lk. 38 märgib soome palgasõdurite kohta, et nende «distsipliin oli siiski nõrk, sest nad jõid endid juba Tallinnas esimesel päeval purju».

³⁸² S. Morison, The Eastern Baltic, (V) Finland, «New Europe» vol. XII, nr. 152, 11. IX 1919, lk. 273.

organiseerima, mille liidriks ta sai. Rootsi rahvas suhtus aga põl-gusega hitlerlaste agendisse ja kukutas tema partei 1936. aasta riigipäeva valimistel haledasti läbi.³⁸³

Ekströmist ei jäänud metsikusele maha ta kaaslane, eesti pärit-oluga alampolkovnik Kalm. Tartu ja Valga vahel tegutsevate vägede juhatajana allusid Kalmule peale tema enda üksuste veel Kuperjanovi pataljon, Tartu kaitsepataljon ja soomusrongid. Kõi-gile nendele üksustele andis Kalm 29. jaanuaril käsu: «Vange ei võeta. Juute ei hellitata.»³⁸⁴ Valga linnas keelas Kalm vene keele kasutamise. Asi sai alguse sellest, et tema Valka jõudmisel pidas kohaliku eesti kodanluse esindaja Kalmu auks tervituskõne vene keeles.³⁸⁵ Kalm siirdus 1920. aastal pärast Nõukogude-vastase sõjalise interventsiooni läbikukkumist oma pärisperemeeste juurde Inglismaale ja 1922. aastal Ameerika Ühendriikidesse, kust ta 1934. aastal pettunult Soome tagasi pöördus. Selles mõttes sarnaneb ta J. Pitkaga, kes samuti ei leidnud rahulikus töös Eestis endale enam kohta ja emigreerus Kanadasse. Ka tema pöördus sealt pankroteerunult tagasi.

Isegi kodanliku Eesti peaminister K. Päts oli sunnitud märtsis 1919 Soome oma esindajale teatama: «Soome väed hakkavad ennast nagu võidetud maal üleval pidama, tuleb juba riisumisi ette, rahvas ägab nende tooruse ja vägivalla all. Seepärast tulebki neid nii suurel arvul siit ära lasta.»³⁸⁶

13. veebruaril ilmusid Elistvere vallamajas kaks soome ohvitseri 15 kaitseleitlasega. Ohvitser öelnud kõigepealt: «Mina käsin Soome vabariigi nimel» ja asus siis tegutsema, mille kohta ametlik dokument märgib: «vallamaja juures areteeriti seal olevatest 4 isikut ... reede õhtuks oli juba 24 inimest areteeritud ... taheti seal 3 isikut ... maha lasta ... üks Soome ohvitser olevat tähendanud, et ta Soomes väga paljudele surmaotsustele olla alla kirjutatud ja ka nüüd selle juures ei kohku.» Laheperal lasti kolm Persidskyt maha.³⁸⁷

Ka hiljem leidub ametlikke ettekandeid soome palgasõdurite toore käitumise kohta.³⁸⁸ 18. märtsil anti korraldus, et soome palgasõdurid ei tohi sõjaväevarustust müüa³⁸⁹, kuna 26. märtsil teatati, et soome palgasõdurid veavad Eestist välja kallihinnalisi tarbe- ja kunstiesemeid³⁹⁰. Sellest teatas ka Sõjaministeeriumi

³⁸³ Nordisk Familjebok, 23. kd., Stockholm 1937, veerg 237, 240; 6. kd., Stockholm 1927, veerg 510.

³⁸⁴ Päevakäsu p. 10 — Vabadusmonument, II kd., lk 230 (Kodanliku Eesti Sõjaarhiiv: Soome abiväed 32—4). Kalmu poolt teostatud veretööde kohta vt. «Tööline» nr. 6, 29. I 1919.

³⁸⁵ «Postimees» nr. 62, 28. III 1919.

³⁸⁶ ORKA, 2315, SM, 127, 49b ja 50.

³⁸⁷ ORKA, 78, 1, 139, 65 (18. II 1919) ja 16.

³⁸⁸ ORKA, 495, 10, 18, 82 (6. III 1919).

³⁸⁹ Sealsamas, leht 124. Vt. ka «Tallinna Teataja» nr. 64, 19. III 1919 (Siseministri abi ringkiri nr. 24).

³⁹⁰ ORKA, 495, 10, 18, 143.

esindaja soome palgasõdurite vägede juures järgmist: «Olen teada saanud, et soomlased igal pool, kus nad liikusid, palju igasugust kraami, millel suur kunstiline väärtus, meie valitsuse eest on tahtnud ära peita, et seda pärast oma kasu pärast ära müüa.»³⁹¹

Kodanliku kindralstaabi ühes dokumendis öeldakse Ekströmi jõugu ühe juhtiva ohvitseri tegevuse kohta klassisõja ajal: «Nagu teada, oli major Hartmann üks neist, kes Eestist sel ajal riisutud varandust Soome toimetas. See tegelane elas hotell «Kempis» soomlastega, kes Eestis riisumist korraldasid.»³⁹²

1919. aasta märtsis lahkus enamik soome palgasõdureist omavoliliselt rindelt. Valga linna koondunud 300—400 palgasõduri tegevuse kohta märgib soomusrongide divisjoni ülem: «... linnas on läinud lahti rüüstamine. Soomlased riisuvat laadarahvast (Valgas oli parajasti laat) ning tirivat majadest välja kraami ja müüvat maha. Ostetakse viina, juuakse ning paugutatakse püsse. Rüüstatjad olevat tarvitanud isegi käsigranaate.»³⁹³

5. aprillil 1919 oli Valga komandant sunnitud ette kandma soome palgasõdurite rüüstamistest ja rahuliku elanikkonna tapmistest.³⁹⁴ 17. aprillil teatati, et soome palgasõdurid toimetasid Eestis arreteerimisi «ilma Eesti võimude teadmata»³⁹⁵.

Veel 9. detsembril 1919 oli kodanlik Eesti valitsus sunnitud arutama soome laevakaptenite toorest käitumist isegi kodanliku Eesti piirikontrolli esindajate suhtes.³⁹⁶ Palgasõdurite organiseerimise keskus Helsingis, nn. peakomiteegi oli sunnitud omaks võtma fakti, et soome palgasõdurid Eestis riisusid.³⁹⁷

Peakomitee 8. märtsi koosoleku protokollis on samuti öeldud: «Edasi teatas esimees, et Eesti garnisoni eluga rikutud kolonel Ekströmi salka on vallanud üldine omavolipalavik, mida sõja- asjanduse tundja arvamine järele ei saa aidata muul viisil, kui lasta kogu rügement puhkusele.»³⁹⁸ Peakomitee esimees järelikult võtab omaks, et kogu palgasõdurite rügement oli laostunud, omavolitses. Riisumise esinemist põhjendas peakomitee sellega, et palgasõdureile makstakse vähe palka.³⁹⁹ Kas see oli õige?

Soome palgasõduritele maksis kodanliku Eesti valitsus kõrget tasu: ühekordselt maksti igale mehele 2000 Soome marka. Perioodiliselt maksti reameestele 300 Soome marka kuus, s. o. rohkem kui kodanliku Eesti armee üleajateenijale veltveebliile, soome veltveeb-

³⁹¹ ORKA, 957, 11, 125, 28.

³⁹² Kindralstaabi II osakonna B jaoskond 24. XII 1920. a. Välisministee- riumile — ORKA, 957, 11, 244, 161. Vabariigi Valitsuse koosolekute protokollid 1919. a. 13. XII 1919 prot. 102, 11.

³⁹³ K. Parts, Kas võit või surm, I kd., lk. 104.

³⁹⁴ ORKA, 495, 10, 18, 150 ja 171—181.

³⁹⁵ «Vaba Maa» nr. 89, 17. IV 1919.

³⁹⁶ Vabariigi Valitsuse koosolekute protokollid 1919. a. 9. XII 1919 prot. 100, XII.

³⁹⁷ ORKA, 495, SM, 127, 109 (24. III 1919).

³⁹⁸ Vabadusmonument, II kd., lk. 204.

³⁹⁹ ORKA, 495, SM, 127, 109.

lile aga rohkem kui kodanliku Eesti armee vanematele ohvitseridele. Igale soome alampolkovnikule tuli maksta ligi kaks korda rohkem palka kui kodanliku Eesti armee diviisiülemale. Kodanliku armee alampolkovniku kohtadel teenivad isikud said aga neli korda vähem palka kui soome alampolkovnikud.⁴⁰⁰ Soome palgasõdurite armee juhataja Wetzer sai 4000 Soome marka kuus, sel ajal kui Laidoner sai «ainult» 3000 Eesti marka. Peale selle tuleb arvesse võtta, et soome palgasõduritele maksti tasu Soome markades, kodanliku Eesti armee palgasõduritele aga kursis langeva Eesti margaga.

Samal ajal kui isegi kodanlikud allikad ei suuda mitte täiesti varjata oma palgasõdurite poolt teostatud röövimisi ja vägivalla tarvitamist, märgib aruandja kodanliku Eesti Ajutise Valitsuse koosolekul 2. jaanuaril 1919, et Nõukogude «vägi on korralik maa-rahva vastu, maksavad puhtas rahas head hinda» toiduainete eest.⁴⁰¹ Jaanuari lõpust peale Nõukogude armee üksusi Eesti territooriumil, välja arvatud osa Võrumaad, enam ei asunud. Kogu klassisõja perioodi kohta oli isegi kodanliku Eesti soomusrongide divisjoni ülem sunnitud märkima, et punaarmeelased veretõid ei teostanud ja et üksikuid tapmisi esines kriminaalse minevikuga isikute poolt, keda nõukogude võim karmilt karistas.⁴⁰²

Kodanlik Eesti valitsus ei võtnud soome palgasõdureid vastutusele. Valitsuse esindaja teatas nende kohta oma peaministrile Eestisse: «Tegelikult olla raske neid meil kohtu alla anda.»⁴⁰³

1919. aasta märtsis-aprillis lahkusid palgasõdurid Eestist, kuna neile seal enam küllalt raha ei suudetud maksta⁴⁰⁴ ja röövimisegi võimalused jäid kitsamaks. 12. aprillil tegi nn. peakomitee kodanliku Eesti valitsusele tagantjärele ettepaneku: «... et tõeliku võitluse sõjaväge praegu enam Eestis ei ole, laialisaata siamaalsed vabatahtlikud väed.»⁴⁰⁵

Kui kõrgelt eesti kodanlus hindas soome palgasõdurite teeneid eesti töörahva veristamisel, selgub kas või sellest faktist, et neile anti tervelt neljandik klassisõja ordenitest, olgugi et soome palgasõdurid olid rindel ainult klassisõja algul.⁴⁰⁶

Teisiti suhtus Ekströmi ja Kalmu palgasõduritesse eesti ja soome töörahvas. Tallinnas ja mujal leidsid tihti aset purjus soome palgasõdurite kallaletungid eesti sõduritele ja valgekaartlastele, «väga sageli» tekkis kaklusi.⁴⁰⁷ Soome maaproletariaat vihkas politseiülem Havast ja kulak Kosolat, kes olid 1918—1919 Eestisse

⁴⁰⁰ «Riigi Teataja» 1918, nr. 7.

⁴⁰¹ Ajutise Valitsuse 2. I 1919 koosoleku protokoll — ORKA, 31, 1, 13, 1.

⁴⁰² K. P a r t s, Kas võit või surm, I kd., lk. 163.

⁴⁰³ ORKA, 495, SM, 127, 71.

⁴⁰⁴ «New Europe» vol. XII, No 152, 11. IX 1919, lk. 203; ORKA, 495, SM, 127, 78.

⁴⁰⁵ Vabadusmonument, II kd., lk. 204.

⁴⁰⁶ R. M a t h i s, Les Nouveaux Etats Européens et leurs Décorations, Nancy 1929, lk. 260.

⁴⁰⁷ «Postimees» nr. 110, 30. V 1919; «Vabadussõja Tähistel» 1937, lk. 261—262.

saadetavate palgasõdurite büroo juhatajad, viimane Lapual, kus ta organiseeris hiljem soome fašistlikku nn. lapua-liikumist. Soome töörahvas suhtus põlgusega Vilho Helanenisse kui klassisõja sündmuste võltsijas ja eesti vapside-fašistide mässukatse organiseerijasse. Isegi see palgasõdurite ninamees ei saanud eitada fakti, et Soome tagasipöördunud palgasõdureid «ümbritses halvaks panu», et palgasõduritest invaliidide edasine saatus lõppes vaestemajades ja kerjamisega. «Sageli nad ei palu palju. Mõni sooviks vanu jalanõusid, mis kaitseks varbaid lume eest.»⁴⁰⁸

Kui tugev oli Soome klassiteadlike tööliste viha kodanlusele truuks jäävate palgasõdurite vastu, kes pärast Soome tagasisaatumist olid sunnitud tööd otsima, tõendab Helaneni ütlus ühe palgasõduri kohta, kes vist ainukesena jäi lõplikult truuks reaktioonääriledele: «Ta rändas aastaid punaste töökaaslaste keskel, tembeldatud töölisürituse äraandjaks ja mõrtsukaks. Paar nädalat, kõige enam kuu, sai ta olla tööl, siis maksid tööandjad punaste tööliste surve all lõpparve tervesse pihku ja ta võis minna otsima uut töökohta. Need olid koledad kannatusaastad. Sellest viletsusest on aidanud vaid üks pääsetee: paluda avalikult ajalehes töölistelt-seltsimeestelt andeks seda «kuritegu.» Soome palgasõduritel olevat tulnud Soomes «kannatada aastast-aastasse häbistust, viha, vaenu, vaesust ja viletsust, unustatuna ja hüljatuna» ka nende poolt, kes neid Eestisse meelitasid.⁴⁰⁹ Ülaltoodu esitajal ei ole ühtegi näidet tuua selle kohta, et kas või mõni üksik tööline oleks pooldanud palgasõdureid.

Soome palgasõdurite saatus on õpetlik kõigile neile, kes astuvad imperialistide teenistusse, et töörahvast hõbeseeklite eest ära anda, teda füüsiliselt hävitada. Imperialistid jätavad nad pärast saatuse hoolde, töörahvas suhtub nendesse aga viha ja põlgusega.

Soome palgasõdurid ei teostanud valget terrorit mitte ainult eesti töörahvast hävitades. Enne Eestisse tulekut olid nad Soomes koos von der Goltzi okupatsioonivägedega tapnud, surnuks piinanud ning näljutanud tuhandeid, isegi kümneid tuhandeid soome töölisi. Paljud soome tööliselised, kes oma kodanluse poolt teostatud valge terrori eest olid Petrogradi pääsenud, läksid novembri lõpul 1918 appi eesti vennasrahva tööväele.⁴¹⁰ 200 soomlast võttis osa Narva vabastamisest meredessandi koosseisus, mis maandus Narva-Jõesuus.⁴¹¹ Soome punase kütipolgu üksused võitlesid eesti valgete vastu Jõgeva ja Koeru all 1918. aasta lõpul.⁴¹²

Ka Eestis tapeti vangilangenud soome punaarmee lasi. Ühte iseloomustatakse järgmiselt: «Soomlane, soldati riietes, hästi

⁴⁰⁸ Vabadusmonument, II kd., lk. 60.

⁴⁰⁹ Sealsamas, lk. 61.

⁴¹⁰ Vt. G. Lukin, Eesti ja Soome töörahva ajaloolised sõbrussidemed. «Eesti Kommunist» 1958, nr. 9, lk. 24–31 või «Коммунист Эстонии» 1958, nr. 9, lk. 26–34.

⁴¹¹ «Proletaarne revolutsioon Eestis» 1927, nr. 3, lk. 34–37; «Päevaleht» nr. 75, 2. IV 1919.

⁴¹² «Vaba Maa» nr. 292, 11. XII 1932.

varustatud. Ta oli ära eksinud, teistest maha jäänud. Maantee silla alt välja pugedes, kus soomlase öömajakoht oli, jooksis ta meie meestele otse sülle. Iseteadev kommunist Helsingi lähedalt, kes juba 11 kuud punakaardiväes teeninud ja Soomes, Murmani rannal kui ka siin võideldes nii mõnegi «burshui» juba teise ilma, saatnud. Ta vihkab praegust ilmakorda, kõneleb julgelt, teades, et eluküünal kui mitte täna, siis homme tingimata kustub.»⁴¹³ Mil-lal see soome kommunist, kes eesti töörahva vabadusvõitlusest osa võttis, tapeti, sellest kodanlik ajaleht ei teatanud. Narva vallutamisel tapeti vangilangenud meditsiiniõde — soomlanna. Soome palgasõdurid tapsid eranditult kõik soomlased, kes vangi lange-sid.⁴¹⁴

Soome kolm tuhat palgasõdurit, kes Eestisse tulid, ei esindanud ei soome rahvast ega isegi mitte Soome armeed. Rohkem mehi Eestisse saatmiseks soome kodanlus ei suutnud kokku korjata. Soome armee üksusi selleks otstarbeks kasutada ei saanud. Ameerika Ühendriikide presidendi volinik W. Bullitt, kes märtsis 1919 Moskvast käis, avaldas arvamust, et kolmandik, aga võib-olla pool Soome armee koosseisust on punane.⁴¹⁵ Inglise kindral H. Gough, kelle asukohaks 1919. aastal oli Helsingi ja kes seetõttu pidi olu-korda Soome armees paremini teadma, kirjutas 1. juunil 1919 välisminister G. N. Curzonile, et Soome armee koosseisus on pool-d punased, mõne arvates on neid koguni 75 protsenti, rahvast olevat pooled punased, kes on Nõukogude-vastase sõjalise inter-ventsiooni ägedad vastased.⁴¹⁶

Murmanskis Inglise võimude poolt mobiliseeritavad soomla-sed keeldusid Mustajoki jaamas kategooriliselt Nõukogude-vasta-sest sõjast osa võtmast, mille eest hulk soomlasi maha lasti.⁴¹⁷

Palju paremad, võrreldes soome palgasõduritega, ei olnud ka Taanist 4. aprillil 1919 Eestisse sõitnud intervendid-palgasõdurid. Taani palgasõdurite Eesti saatmiseks «asutati Kopenhaagenis seltskondlik komitee, mille etteotsa asusid Port-Kunda tsemendi-vabriku peaaktionär Aleksander Foss ja miljonär ins. Aage Westenholz. ... üksi ins. A. Westenholz annetas esialgu 50 000 krooni vabatahtlikkude värbamiseks, siis tekkis kavatsus saata Eestisse 2—3000 mehe suurune abivägi. 2000 vabatahtlikku registreeriski end värbamisbüroos, kuid siis astus vahele Taanis parajasti võimul olev sotsialistlik valitsus. Saadi luba ainult ühe 200-mehelise kompanii Eestisse saatmiseks.»⁴¹⁸ Komitee hankis salgale 24 kuulipildujat. Kompanii Eesti saatmist korraldas Taani kindral Ibsen. Üksuse ülemaks määrati mõisnik kapten Richard-

⁴¹³ «Vaba Maa» nr. 15, 20. I 1919.

⁴¹⁴ «Kommunist» nr. 3, 21. V 1919.

⁴¹⁵ The Bullitt Mission to Russia, New York 1919, lk. 138.

⁴¹⁶ Documents on British Foreign Policy 1919—1939. First Series, vol. III, 1919, London 1949, lk. 383.

⁴¹⁷ Пролетарская солидарность трудящихся в борьбе за мир (1917—1924), Москва, 1958, lk. 105, 74—75, vt. ka lk. 130—131.

⁴¹⁸ «Uus Eesti» nr. 94, 4. IV 1939.

Gustav Borgelin, kes 1914. aastal oli soovi avaldanud Siiami (Tailandi) sandarmina teenima minna, ja kes Esimese maailmasõja ajal teenis vangilaagris valveohvitserina, sundides vene ja eesti sõjavange taani suurmaaomanike põldudel orjama. Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni, kui Kopenhaagenis arenes hoogne revolutsiooniline liikumine, saadeti Borgelin oma väeosaga Kopenhaagenisse relvajõu ähvardusega taani töölisi maha suruma. Ta ise kirjutas selle kohta: «Meid võttis vastu vaenulik rahvahulk.»⁴¹⁹ Kui omal ajal Taani valitsus müüs oma Lääne-India saared Ameerika Ühendriikidele kartuses, et ta ei tule toime päriselanike taltsutamise, siis ütles Borgelin: «... müüdagu parem neegrid maha, kuid saared jäägu Taanile.»⁴²⁰ Nii-suguse suhtumisega mees leiti olevat kohane Eestisse saata. Pärast sõjalise interventsiooni lõppu jäi Borgelin Eestisse valitsuselt saadud mõisasüdant pidama. Borgelini asetäitja oli oma kogemused töörahva mahasurumise alal saanud Siiami sõjaväes, kuna leitnant Arildskovist sai hiljem üks taani fašistide juhte, samuti nagu ühes Judenitši armees teeninud Borgelini kaaslasest kaptenist sai Kopenhaageni fašistliku ajalehe toimetaja. Borgelini jõugu allohvitserid suundusid hiljem Taani politsei teenistusse.⁴²¹

Taani palgasõdurid lugesid ennast Baltimaadel välismaiseks väeüksuseks. Vallutatud Jekabpilsis laskis Borgelin koguni Taani lipu heisata, mille eest ta Taani konsulilt noomida sai.⁴²²

Milline ilme oli taani kompaniil, seda märkis mõnevõrra Borgelin ise oma kõnes, mille ta pidas Eestisse jõudes, võttes sõna kodanliku Eesti valitsusega sõlmitud lepingu kohta: «Ma olen näinud 400 a. eest kuningas Christian IV ajal tehtud lepingut, ja ka meie praegune leping sarnaneb liiga palju tollaegse palgasõduri lepingule. Meie lepingu viimane punkt kõneleb, et saame võrdse osa sõjasaagist. ... frondi taga, siin Tallinnas, võime olla suureks moraalseks abiks.»⁴²³ Järelikult välismaa sõdurid pidid need olema, kes sõjasaagi ja palga eest suruksid maha eesti töörahva võitluse rahu eest.

Mis puutub väikesearvulisse rootsi palgasõdurite üksusesse, siis lasti selle 2 ohvitseri sõjakohtu otsusel maha, üks neist oli leitnant Franch. Sõjakohtu esimees ja «korpuse» ülema andmetel «suurem osa Rootsimaa alamatest, kes Rootsi korpuse teenistuses on, Rootsimaal kohtulikult karistatud on»⁴²⁴.

Taani ja rootsi töörahvas suhtus vaenulikult oma rahva reeturitesse, kes läksid sotsialismimaa vabadust kägistama, nad aval-

⁴¹⁹ «Uus Eesti» nr. 94, 4. IV 1939; R. G. Borgelin, Danebrogi lipu all, I kd., Tallinn 1934, lk. 135, 134, 13, 34, 136.

⁴²⁰ Sealsamas, lk. 35.

⁴²¹ Sealsamas, II kd., Tallinn 1934, lk. 64, 38, 65, 66.

⁴²² «Uus Eesti» nr. 94, 4. IV 1939.

⁴²³ R. G. Borgelin, Danebrogi lipu all, I kd. lk. 53. Vt. ka «Vaba Maa» nr. 110, 30. V 1919.

⁴²⁴ ORKA, 1622. 1, 156, 22 (Piibu teade 17. IV 1919, mis põhjeneb «Morning Posti» andmetel); «Postimees» nr. 209, 27. IX 1919; ORKA, 495, 10, 54, 106.

dasid oma poolehoidu nõukogude võimule. Ka Eestis elavad rootsi rahvusest kalurid viisid Naissaare vangilaagris vaevlevatele nõukogude inimestele salaja toiduaineid, päästes sellega neid näljasurmast.⁴²⁵

Skandinaavia rahvad suhtusid põlgusega Nõukogude-vastasse sõjasse ja Eestis valitsevasse valgesse terrorisse. Sellest olid teadlikud ka eesti kodanluse agendid — sotsiaaldemokraadid. Nii kaebasid nad 10. septembril oma Asutava Kogu rühma koosolekul: «Rootsis on üks Soome seltsimees Martnale ette heitnud, nagu valitseks Eestis valge terror. Martna on kartnud põhjamaade boikotti meie vastu. Mainitud valge terrori jutu on vististe Suits lahti lasknud.» Samal koosolekul «põhjendab» Martna von der Goltzi sõjavägede varustamise vajadust sellega, «et sõjaväed mitte röövima ei hakkaks».⁴²⁶ Sel juhul ei saaks nad küllalt aktiivselt Nõukogude-vastast sõda pidada. Koosoleku lõpul leidsid kooslõjad, et aktiivsed kommunistid tuleb vangistada.⁴²⁷

⁴²⁵ «Kodumaa» nr. 19, 10. V 1961. Vt. ka näiteks taani tööliste tervitust 26. I 1918 — Пролетарская солидарность трудящихся в борьбе за мир (1917—1924), lk. 44; rootsi pahempoolse sotsialistliku partei tervitus 7. IX 1918. lk. 63—64, vt. ka lk. 132—133.

⁴²⁶ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Arhiiv, 135, 1. 9, 92—93 (rühma koosolekute protokolliraamat).

⁴²⁷ Sealsamas, leht 95.

IV. TÖÖRAHVA MAHASURUMINE LÄTIS, ERITI RIIAS, 1919. AASTA MAIS JA JUUNIS

Lätis teostasid 1918. aasta lõpuni valget terrorit saksa okuatsioonivõimud kohalike parunite ja läti kodanlike tegelaste abil. Alates 11. novembrist 1918 allusid Saksa väed juba antandi üldisele juhtimisele. Kuni 1918. aasta lõpuni oli ainuüksi vangistatud 13 tuhat läti proletaarlast. Parempoolne sotsiaaldemokraat Winnig, kes pärast Saksamaal toimunud revolutsiooni oli Saksa riigi esindaja Lätis, andis vangide nimekirja läti menševikele kontrollimiseks. Viimased soovitasid Winnigile nimekirjas märgitud isikuid vangis edasi hoida.⁴²⁸ Winnig ise vabastas ühe menševiku, kes kogemata bolševiku pähe oli arreteeritud.⁴²⁹

1919. aasta alguseks vabastasid Läti punaarmee üksused valdava osa oma maa territooriumist, sealhulgas Riia linna. Vaatamata sellele et saksa okupandid ja nende käsilased olid mõrvanud sadu läti töölisi, vaatamata sellele et 1905. aasta revolutsiooni järel olid mõisnikud samuti tapnud sadu läti töölisi ja talupoegi, käitusid läti proletaarlased väga pehmelt oma verivaenlastega.

Läti Nõukogude vabariigi kohta 1918/1919. aastal seletas Ameerika Ühendriikide esindaja Pariisi rahukonverentsi nn. Balti komisjonis S. Morison, et punase terrori all olevat Lätis surma saanud 33 inimest⁴³⁰, kuid ta abilised, kes ise Lätis olid, seletasid, et neid olnud vaid 8 kuni 10, ja needki olevat kuulunud balti-saksa parunite ja pastorite hulka⁴³¹, kes 1905. aastal olid tapnud sadu läti proletaarlasi. Oma väiteid punase terrori kohta ei tõesta Ameerika imperialistid millegagi, nad ei ütle isegi seda, kas paruneid karistati kohtuotsustega töörahva poegade ja tütarde tapmise eest või said nad kannatada relvastatud vastuhakkamiste puhul. Isegi kodanliku Eesti ja Läti ajalehed, kes püüdsid rahvale valetateid levitada «viletsustest» Nõukogude Lätis, olid sunnitud tunnistama, et nõukogude korra purustamise ja Niedra Läti valitsuse sisse-

⁴²⁸ A. Winnig, Am Ausgang der deutschen Ostpolitik, lk. 38.

⁴²⁹ A. Winnig, Heimkehr, lk. 90.

⁴³⁰ S. Morison, The Eastern Baltic, (III) Latvia. «New Europe», vol. XII, nr. 150, 28. VIII 1919, lk. 156.

⁴³¹ K. v. Braatz, Fürst Anatol Pawlowitsch Lieven im Kampfe gegen den baltischen Separatismus, russischen Bolschewismus und die Awaloff-Bermondts Affäre, Stuttgart 1926, lk. 97–99; FR US 1919 Russia, Washington 1937, lk. 678.

tuleku järel Riiga mai lõpul 1919. aastal need viletsused mitmekordselt suurenesid.⁴³²

See valge terror, mis järgnes Lätis pärast nõukogude korra kukutamist 1919. aasta suvel, ületas mitmekordselt 1918. aasta Saksa okupatsiooni aegse valge terrori.

Saatnud Baltimaadele suurel arvul sõjavarustust ning oma sõjalaevastiku, formeerinud von der Goltzi ja landesveeri väed, allutanud endale Eesti ja Läti kodanlikud armeed ja valgekaartliku sõjaväe, asusid ameerika ja inglise intervedid 1919. aasta mais organiseerima pealetungi Nõukogude Lätile.

Pealetung Riiale ja Riia vallutamine toimus ameerika ja inglise imperialistide otsesel käsul ja nende juhtimisel. Juba 23. detsembril 1918 sai Saksa valitsuse volinik Winnig Inglise sõjalaeva komandöriilt ja Inglise konsulilt Riias korralduse, et «kõik kohad, mis Saksa väed peaksid edaspidi praegusel rindel kaotama, tuleb nende poolt tagasi vallutada», kusjuures inglise ohvitseridel on õigus kontrollida, kas Saksa väed oma kohustusi täidavad, samuti tuleb neile teatada Saksa vägede asupaigad.⁴³³ Saksa väed peksti Läti Punaarmee üksuste ja Riia tööliste poolt linnast välja — järelikult pidid Saksa väed Riia uuesti vallutama. Von der Goltzile alluva «rauddiviisi» komandör J. Bischoff kirjutab, et 1919. aasta «aprillis nõudis Ameerika sõjaline missioon minult, et rauddiviisi peab Riia vallutama»⁴³⁴. Ka teine Ameerika imperialistide palgasõdurite komandör kirjutab oma mälestustes, et Ameerika Ühendriikide sõjalise missiooni ülem Greene ja selle asetäitja Dawley nõudsid Riia vallutamist. Von der Goltz oma mälestustes jutustab samuti Riia vallutamise plaani kohta, et «ameeriklased olid asjaga päri»⁴³⁵, et 11. aprillil 1919 olevat tema juurde ilmunud inglise kontradmiral ja pakkunud oma abi Riia vallutamiseks, kusjuures pärast Riia vallutamist lõpetavad inglased Baltimaade sadamate blokaadi.⁴³⁶

Landesveerlasi ja von der Goltzi palgasõdureid abistasid Läti-

⁴³² «Tallinna Teataja» nr. 121, 16. VI 1919. Saksa terrori kohta Lätis vt. ka «Revue Baltique» 1919, nr. 10, lk. 242—245.

⁴³³ Baltische Lande, 4. Bd., Weltkriegs- und Nachkriegszeit, 1. Lieferung: Der Bolschewismus und die baltische Front, lk. 42.

⁴³⁴ J. Bischoff, Die letzte Front, Berlin 1935, lk. 214 (kirjas 5. X 1919); Ihno Meyer, Das Jägerbataillon der Eisernen Division im Kampfe gegen den Bolschewismus, Leipzig 1920, lk. 38.

⁴³⁵ R. Goltz, Meine Sendung in Finnland und im Baltikum, Leipzig 1920, lk. 190 (230—231). Sulgudes on antud eestikeelse tõlke — Krahv Rüdiger von der Goltz, Minu missioon Soomes ja Baltikumis, Tartu 1937 — leheküljed. Vt. ka Documents on British Foreign Policy 1919—1939. First Series, vol. III, 1919, lk. 171.

⁴³⁶ R. Goltz, Meine Sendung in Finnland und im Baltikum, lk. 161 (193); Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps. Im Auftrage des Reichskriegsministeriums bearbeitet und herausgegeben von der Forschungsanstalt für Kriegs- und Heeresgeschichte, II Band, Der Feldzug im Baltikum bis zur zweiten Einnahme von Riga. Januar bis Mai 1919, Berlin 1937, lk. 113.

maa okupeerimises ka eesti kodanlased. 1918. aasta novembri algul tegid Saksa okupatsioonivõimud Võrus eesti kodanlastele ettepaneku ühiste landesveeri üksuste loomiseks. Tegelikult vormistati eesti ja saksa reaksionääride sõjaline liit sel perioodil hiljem selliselt, et mõisnike üksused liideti Balti pataljonina kodanliku Eesti armee koosseisu, kuna Saksa okupatsiooniväed jäid iseisva üksusena eesti kodanluse vägede liitlastena Nõukogudevastast sõda pidama. Eesti kodanluse poolt jaanuaris 1919 ette võetud pealetung lõunasse oli suureks abiks Kuramaal viibivatele landesveeri vägedele. Isegi kodanliku Eesti sõjaajaloolane kolonel-leitnant M. Kattai võttis omaks, et «mõjuvaks toetuseks Kuramaal võitlevatele vägedele oli eesti rahvaväe edukas pealetung 1919. a. jaanuaris». Kuramalt olevat seetõttu paisatud osa Punaarmee üksusi kodanliku Eesti armee vastu Põhja-Lätimaale. Selle abi tõttu vallutas von der Goltz 18. märtsil Jelgava (Miitavi) linna. M. Kattai märgib: «Sellega oli vabastatud Kuramaa. See andis rohkem kindlust balti-Saksa kavatsuste läbiviimiseks.»⁴³⁷ 16. aprillil kõrvaldasid landesveeri ja Saksa okupatsiooniväed Ulmani valitsuse ja andsid võimu üle parunite valitsusele, kelle eesotsas oli pastor Niedra. Kodanliku Eesti armee jätkas koos landesveerlastega võitlust Nõukogude Läti vastu. M. Kattai märgib olukorra kohta pärast kodanliku Eesti armee poolt Jekabpils (Jakobstadt) vallutamist: «Nüüd võis jätkuda Eesti-Läti-Saksa ühine võitlus enamlaste vastu idas.»⁴³⁸ Koostööst eesti kodanluse ja landesveeri vahel räägivad ka teised kodanliku Eesti juhtivate sõjameeste artiklid ja dokumendid. «10. aprillil tegi kindral von der Goltz — nagu kodanliku Eesti selleaegse ülemjuhatuses volinik N. Reek kirjutas — meie ülemjuhatuses ettepaneku ühiselt enamlaste vastu tegutseda.»⁴³⁹ 16. aprilli parunite riigipöörde järel andis selle organiseerija parun Manteuffel kodanliku Eesti sõjalisele esindajale Lätimaal alamkapten Jürgensonile, nagu see ise teatas, «lubakirja Liibavis igalpool vabalt liikuda»⁴⁴⁰. Sellele esindajale tegi von der Goltz juba märtsis ettepaneku, et kodanliku Eesti armee marsiks koos Saksa vägedega Riia peale.⁴⁴¹ Vastavalt neile ettepanekutele asus kodanliku Eesti armee juba 30. aprillil uuele pealetungile, mis aga Läti Punaarmee poolt tagasi tõrjuti. 16. mail andis kodanliku Eesti ülemjuhataja III diviisile käsu alustada pealetungi Valmiera (Volmari) suunas, mille täitmisele asuti samal päeval.⁴⁴² 30. mail tegi landesveeri ülem Helsingis asuva Saksa saadiku kaudu kodanliku Eesti armee kindralstaabile ettepaneku ühiselt bolševike vastu võitlusse minna.⁴⁴³

⁴³⁷ «Areng» 1934, nr. 4/5, lk. 70; Võru osas vt. lk. 68.

⁴³⁸ Sealsamas, lk. 71.

⁴³⁹ «Sõdur» 1928, nr. 6—8, lk. 142; «Päevaleht» nr. 266, 22. XI 1920.

⁴⁴⁰ Vabadusmonument, I kd., Tallinn 1933, lk. 99.

⁴⁴¹ R. Goltz, Als politischer General im Osten (Finland und Baltikum) 1918 und 1919, Leipzig 1936, lk. 126.

⁴⁴² «Sõdur» 1929, nr. 14—15, lk. 315, 316; «Saarte Kaja» nr. 49, 31. V 1919.

⁴⁴³ «Päevaleht» nr. 266, 22. XI 1920 (Sootsi artikkel).

Riia vallutamise küsimust arutati ja otsustati antandi välisministrite koosolekul Pariisis 9. mail 1919. Inglise välisminister Balfour ütles, et selle operatsiooni teostamisest võtab osa küll Inglise sõjalaevastik, kuid Briti admiraliteedi arvates sellest jõust üksi ei jätku. «On vaja arutada, milline teine jõud on käepärast linnas korra hoidmiseks.» Nagu märgib koosoleku protokoll, ütles Ameerika Ühendriikide esindaja Hoover, et «humaanne poliitika lubab teha sakslastel seda tööd maal kooskõlas merel tegutseva Briti sõjalaevastikuga».⁴⁴⁴ H. Hoover võttis teataval määral ise omaks oma osavõtu Riia vallutamise ettevalmistamisest, kirjutades: «Ma saatsin telegrammi kindral von der Goltzile (kelle kohustuseks oli vaheahu järel selles rajoonis korda pidada), tehes talle ettepaneku Riia okupeerida. Saades kätte tema nõusoleku, ma andsin oma inimestele instruksiooni ette valmistada toiduainete saatmist linnale ... Admiral Benson saatis miiniristleja selle kaitseks.»⁴⁴⁵ Hoover tegi antandi riigipeade koosolekul 7. mail ettepaneku Riiga antandi sõjalaevu saata. Samasuguse ettepaneku tegi Hoover ka president Wilsonile 9. mail. 21. mail vastas Wilson, et ta tutvustas ettepanekut teistele antandi riigipeadele.⁴⁴⁶ Ka Ameerika Ühendriikide riigisekretär Lansing rõhutas 9. mail välisministrite koosolekul vajadust vallutada Saksa vägede abil Riia. Riigisekretär märkis, et kui Briti admiraliteet keelduks koostööst sakslastega, siis kannaks ta täielikku vastutust selle hukatuslike tagajärgede eest. Koosoleku protokollis on märgitud Lansingu sõnavõtt järgmiselt: «Ameerika võimud on järele uurinud süüdistusi sakslaste vastu ja leidnud, et sakslased on käitunud palju paremini, kui nende kohta teatati. Kindral von der Goltz on ennast märkimisväärselt hästi ülal pidanud, piirdudes üksnes sõjaliste küsimustega ... Tema (s. o. Lansingu — P. V.) arvates ei ole olemas hädaohtu sakslaste halvast käitumisest.»⁴⁴⁷

Sakslaste «hea käitumine» seisis tegelikult Baltimaade töörahva julmas veristamises. Seda näitasid sündmused, mis olid eelnenud Lansingu sõnavõtule, eriti aga hilisem Riia vallutamine.

1919. aasta alguses jäi kontrrevolutsiooniliste vägede kätte Lätimaal ainult Liepaja linn ja selle ümbrus. Sealse olukorra kohta märgib Saksa sõjaministeriumi väljaanne, et «kogu töökond Liepajas oli bolševismist nakatunud ja ootas vaid kohast silmapilku, et sakslastele peale tungida»⁴⁴⁸. Bolševike mahasuru-

⁴⁴⁴ Pariisi rahukonverentsi välisministrite 9. V 1919 koosoleku protokoll — FR US PPC 1919 IV, lk. 691, 690; The Memoirs of Herbert Hoover. Years of Adventure 1874—1920, New York 1952, lk. 374.

⁴⁴⁵ The Memoirs of Herbert Hoover. Years of Adventure 1874—1920, lk. 374.

⁴⁴⁶ Sealsamas, lk. 373—374.

⁴⁴⁷ FR US PPC 1919 IV, lk. 692.

⁴⁴⁸ Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps. Im Auftrage des Reichskriegsministeriums bearbeitet und herausgegeben von der Forschungsanstalt für Kriegs- und Heeresgeschichte, II Band, Der Feldzug im Baltikum bis zur zweiten Einnahme von Riga. Januar bis Mai 1919. lk. 9.

miseks «tuli vastavate läbirääkimiste teel Liepajas asuvate Inglise sõjalaevadega kokku leppida»⁴⁴⁹. Ka Ulmani valitsus õiendas veriselt arveid läti revolutsioonäridega. Liepajas olnud 1200 sõdurist, kes olevat olnud bolševike mõju all, saadeti sajad sõdurid Riia ja Valmiera koonduslaagritesse, kus 80 neist maha lasti.⁴⁵⁰ Isegi Lätis asuvate kontrrevolutsiooniliste vägede üldjuht von der Goltz oli sunnitud oma mälestustes märkima, et ta sõjamehed tegelesid röövimise ja kohaliku rahva halastamatu mahasurumisega. «Eriti kannatas rauddiviisi hea nimi, kelle kontosse osaliselt ebaõiglaselt kanti rüüstamised ja kohalike elanike väärsti kohtlemine.»⁴⁵¹ Aprilli lõpu kohta märgib ta: «Mitmed kolonnid kapten vabahärra v. Lynckeri juhatusel tungisid lõunast ja idast Durbeni ja Rudbareni ümbrusse, vangistasid hulga kurjategijaid ja kõrvaldasid kõlbmatuks muutunud Läti väeosad. Mäss lämmatati idus.»⁴⁵² Edasi jätkab Goltz: «Suuri raskusi oli juba Liibavis ja hiljem Miitavis vanglatega, mis ei suutnud vastu võtta eeluurimise all olevate vangide üliküllust ... Muidugi ehitati neid kogu aeg.»⁴⁵³ On ilmselt selge, et need, keda Goltz nimetab kurjategijateks, eeluurimise all olijateks, olid valdavas enamikus okupantide poliitilised vastased, ausad läti patrioodid, kes olid võidelnud oma maa vabaduse eest.

Enne Riia vallutamist teostatud valge terrori kohta märgib Prantsuse sõjalise missiooni ülem järgmist: «Jelgavas (Miitavis) oli tapetuid umbes 500, linna ümbruses tapsid sakslased nende perekonnaliikmed, keda kahtlustati selles, et nad bolševikele olid abi osutanud.»⁴⁵⁴ «Üle 200 inimese hukati Ventspilsi (Vindavi) rajoonis. Tukumis lasksid landesveeri üksused peaaegu kahe nädala jooksul iga päev kirikuplatsil 10—12 lätlast maha — mehi, naisi ja lapsi, enne neid piinates. Ühe balti-sakslase ütluse järgi see, et need perekonnad polnud evakueerunud enne bolševike pealungi (jaanuaris 1919 — P. V.), oli küllaldaseks põhjuseks nende hukkamiseks.»⁴⁵⁵ Sel ajal kui Du Parquet esitas Ventspilsi valge terrori ohvritena 200 inimest, kirjutas landesveeri komandör Fletcher ise, et 24. veebruaril 1919 sai Ventspilsis 400 bolševikuga «sõjaseaduse kphaselt arveid õiendatud»⁴⁵⁶.

⁴⁴⁹ Sealsamas, lk. 3.

⁴⁵⁰ Du Parquet, *L'Aventure Allemande en Lettonie*, Paris 1926, lk. 227.

⁴⁵¹ R. Goltz, *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*, lk. 214 (261).

⁴⁵² Sealsamas, lk. 183 (221).

⁴⁵³ Sealsamas, lk. 216 (263).

⁴⁵⁴ Du Parquet, *L'Aventure Allemande en Lettonie*, lk. 42; «*Contemporary Review*», nr. 644, August 1919, lk. 169.

⁴⁵⁵ Du Parquet, *L'Aventure Allemande en Lettonie*, lk. 43.

⁴⁵⁶ A. Fletcher, *Das Wesen der baltischen Kämpfe vom Frühjahr 1919*. Teoses: *Baltische Lande*, 4. Bd., *Weltkriegs- und Nachkriegszeit*, 1. Lieferung. *Der Bolschewismus und die baltische Front*, lk. 47. Benoist-Méchin, *Histoire de l'Armée Allemande (1919—1936)*, Paris 1938, lk. 28 väidab, et Jelgavas tapeti 500, Tukumis 200, Daugavgrivas (Dünamünde) 125 inimest selle eest, et nad suhtusid heatahtlikult nõukogude võimusse.

Et Riia vallutamine toimus antandi korraldusel, seda tõendab ka Piibu jutuaajamine 17. mail Howardiga: «Riia baasiks teha, sel otstarbel olevat ka kord Holstile ette pandud Soome vabatahtlikke Riiga hakata saatma, millega viimane nõus polnud.»⁴⁵⁷ 12. mail teatas Piip, et antandi välisministrite koosolekul on «Riia enamlaste käest vabastamise komisjon loodud»⁴⁵⁸. 19. mail otsustas Pariisi rahukonverentsi Balti komisjon von der Goltzi ühes oma vägedega Baltimaale jätta.⁴⁵⁹

Saanud Ameerika imperialistidelt käsu, alustasid Riiale pealetungi lõunast balti parunite landesveeri väeosad koos von der Goltzi palgasõdurite üksustega ja valgekaartlastega, põhjast aga kodanliku Eesti väeosad. Merel toetasid operatsiooni Inglise sõjalaevad. 20. mail jõudsid Liepaja sadamasse interventide jõudude tugevdamiseks ja Riia operatsiooni läbiviimise kindlustamiseks 3 Ameerika ja 3 Inglise destroierit ja 4 Prantsuse teatelaeva.⁴⁶⁰ Nõukogude Läti tõmmati poolrõngasse. Samal ajal tungis Judenitši armee Petrogradi lähistele. Kõigil rinnetel raskeid võitlusi pidav Punaarmee ei saanud saata uusi vägesid raskesti kaitstavasse mereäärseesse Läti rindeossa, kuhu imperialistidel oli hoopis kergem saata oma sõjavägesid, eriti sõjalaevastikku, ja neid varustada. Punased väeosad olid seepärast sunnitud strateegilistel põhjustel Riia maha jätma. 22. mail 1919 kell 15 tungisid Riiga Ameerika ja Inglise interventide käsilased — mõisnike landesveeri üksused parun Manteuffeli juhtimisel ja landesveeri läti üksused polkovnik Balodiga eesotsas.⁴⁶¹ Riia veretöödest võttis osa ka saksa fašistide poolt suure käraga reklameeritud Albert Leo Schlage-ter.⁴⁶²

Ameerika sõjalise missiooni ülem Greene võttis juhtivalt osa Riia vallutamise operatsioonist ja seega olid tal kõik andmed selle operatsiooni läbiviimise kohta. Juba Riia vallutamise päeval teatas ta oma ülemusele, et nii, nagu tema oma varemas telegrammis ette oli näinud, teostub praegu üldine pealetung Riiale, kus toimuvad juba tänavavõitlused. Greene teatas, et juba päev enne Riia vallutamist on sõitnud välja rong, mis on viinud Riiga temale alluva Ameerika Ühendriikide missiooni Balti provintssides ja nn. Ameerika abistamisorganisatsiooni ohvitserid ühes varustusega.⁴⁶³

⁴⁵⁷ ORKA, 31, 1, 152, 21; 1622, 1, 156, 30; 957, 11, 62, 17—18.

⁴⁵⁸ ORKA, 957, 11, 61, 10.

⁴⁵⁹ ORKA, 1622, 1, 179, 10.

⁴⁶⁰ Du Parquet, L'Aventure Allemande en Lettonie, lk. 39.

⁴⁶¹ «Päevaleht» nr. 106, 26. V, nr. 113, 4. VI 1919; S. Morrison, The Eastern Baltic, (III) Latvia, «New Europe» vol. XII, nr. 150, 28. VIII 1919, lk. 156; ORKA, Ü, 74, 29 (kodanliku Eesti kindralstaabi esindaja Lätis al.-kapten Jürgensoni ettekanne).

⁴⁶² E. Engelhardt, Der Ritt nach Riga, Berlin 1938, lk-le 80 järgnev foto. Vt. ka F. W. v. Oertzen, Die deutschen Freikorps 1918—1923, München 1936, lk. 84.

⁴⁶³ Asjadeajaja Taanis (Grant-Smith) rahuläbirääkimiste komisjonile Kopenhaagenist 23. mail 1919 (esitab Greene'i 22. V 1919 teate ära kirja) — FR US 1919 Russia, lk. 677. Sama teos märgib sealjuures, et Greene'i poolt märgitud

Alates 24. maist hakkas Ameerika ARA organisatsioon parunite valitsust ja väge toiduainetega varustama.⁴⁶⁴

Eespool nägime, et Saaremaa ja Tartu veretööde tegeliku teostamise juures ei viibinud Ameerika Ühendriikide ametlikke esindajaid. Nad õhutasid ainult nende kordasaatmist, kiitsid need heaks ja ähvardasid koguni, et edaspidi ei näidataks kodanlike natsionalistide poolt üles «hädaohtlikku lõtvust» revolutsiooniliste tendentside mahasurumisel. Riias aga, kus Ameerika intervendid ise olid kohal, ületasid töörahva tapmise metsikused kõik eelnenu.

Kodanliku Eesti Riias asuva sõjalise esindaja ja ühe kodanliku ajalehe teate järgi «niipea, kui eeslinnad võetud olid, hakkas laialdane elanikkude mahalaskmine peale, nõnda et surnutega täidetud uulitsate ja kraavide arvu raske oli lugeda»⁴⁶⁵.

Järgmisel päeval, s. o. 23. mail, julges Riiga sisse sõita ka parunite ja nende läti käsilaste peremees ja käsutaja — Ameerika Ühendriikide valitsuse ametlik esindus, sõjaline missioon Balti provintsidest eesotsas Greene'iga ja varustusosakond eesotsas major Folkeriga. Samal päeval jõudis kohale ka esimene Ameerika laev, mis tõi parunitest ja läti kodanlikest natsionalistidest timukaile ja nende peremeestele Ameerika Ühendriikide sõjalisest missioonist varustust.⁴⁶⁶ Inglise missiooni kohta on andmeid, et see viibis vähemalt 27. maist alates Riias. Liepajasse 20. mail saabunud Prantsuse sõjalise missiooni juhataja Du Parquet jõudis Riiga 6. juunil.⁴⁶⁷ Niedra valitsus jõudis Riiga alles 3. juunil.⁴⁶⁸

Juba samal päeval, kui Riiga jõudsid Ameerika intervendid — parunite ja läti kodanlike natsionalistide ülemused — algas Riia rahuliku töötava elanikkonna massiline tapmine. Ajalehed märgivad: «Et Riia linna enamlastest puhastada, on ta kolme ossa jagatud. Üks neist on oberst Ballodi (Balod oli hiljem kodanliku Läti armee ülemjuhataja — P. V.), teine Balti maakaitseväe (landesveeri — P. V.) ja kolmas raudse diviisi käes... Maakaitseväe juhataja on seintele valjud kuulutused lüüa lasknud, kus järjest surmanuhtlusega karistada ähvardatakse.»⁴⁶⁹

Edasi teatavad ajalehed: «23. mai hommikul kell 4 jõudis automobiilidel 21 juba enne selleks määratud mitmesugusest rahvusest

Dawley aruannet ei publitseerita samuti nagu Greene'i varasemat telegrammi, kus ta teatab pealetungi organiseerimisest Riiale. Ameerika Ühendriikide riigisekretäril oli nähtavasti põhjust varjata neid ja muidki dokumente, mis võiksid täiendada valgust heita massimõrva organiseerimisele Riias. Sama ka FR US PPC 1919, XII, lk. 224.

⁴⁶⁴ The Memoirs of Herbert Hoover, lk. 374.

⁴⁶⁵ «Päevaleht» nr. 113, 4. VI 1919; ORKA, Ü, 74—76.

⁴⁶⁶ «Päevaleht» nr. 112, 3. VI 1919; A waloff, Im Kampf gegen den Bolschewismus, lk. 260; ORKA, Ü, 74, 29; Архив русской революции, т. I, Берлин [1922], lk. 160; Памятка Ливенца 1919 г. — 1929 г., Рига [1929], lk. 30.

⁴⁶⁷ «Päevaleht» nr. 106, 25. V, nr. 112, 3. VI 1919; Du Parquet, L'Aventure Allemande en Lettonie, lk. 75.

⁴⁶⁸ Du Parquet, L'Aventure Allemande en Lettonie, lk. 53.

⁴⁶⁹ «Tallinna Teataja» nr. 110, 31. V 1919. «Päevaleht» nr. 110, 31. V 1919; Du Parquet, L'Aventure Allemande en Lettonie, lk. 71.

sala politseiniku pärale, kõige rohkem paruneid, kes kor-
net Truherti juhatusel otsekohe õige laialisel määral oma tegevust
alustasid ja ... igal pool mahalaskmisi toimetasid. Terve päev oli
ainult paukusid kuulda ja surnuid oli kõik kohad
täis.»⁴⁷⁰ Üks valge terrori teostaja kirjutas, et saksa palga-
sõdurid olid eriti vihased 16—20-aastaste naiste peale, keda nad
massiliselt löid, maha lasksid ja surnuks torkasid.⁴⁷¹

23. mai verisest terrorist jutustab üks teine ajaleht, et sel päe-
val «tuletasid linna uulitsad võitlusevälja meelde: kõigil peauulit-
satel lamasid tapetute kehad, 2—3 keha kõrvuti. Kuigi uulitsa-
võitlusi enamlaste lahkumisel peaaegu ette ei tulnudki, siiski võis
surnukehasid igal pool näha. Surnukehadelt olid saapad jalast
võetud ja nende riiete taskud pahurpidi pööratud. Mahalastute
keskel oli ka noorte tütarlaste surnukehasid. (Esplanadi platsil
lamasid kaks hästi riides noore naisterahva surnukeha. Eeslinna
osades võidi surnukehasid kümnete kaupa üheskoos näha, nagu
oleks siin olnud lahinguväljad peale lõppenud taplust) ... Nii
lamas Suvorovi ja Getrudi uulitsate nurgal kellegi 70-aastase
vanamehe surnukeha soldati sinelis ... Mahalastute surnukehad
lamasid 4—5 päeva linna uulitsatel, alles siis viidi nad Madise
kiriku surnuaia välisele platsile, kuhu nad lamama jäid. Mõne aja
pärast, kui ajalehed ilmuma hakkasid ja ära näitasid et matmata
surnukehad linnas halba õhku laiali laotavad, maeti surnukehad
kõik ühte auku maha.»⁴⁷²

Samal päeval (23. mail) teatas Ameerika Ühendriikide esin-
daja H. Hoover antandi välisministrite koosolekul suure hea-
meelega, et Riia on vallutatud. Samal koosolekul oli üheks peami-
seks küsimuseks Riia okupeerimise puhul tarvitusele võetavad abi-
nõud. Ainus küsimus, mis ameerika ja inglise imperialiste siin
huvitas, oli see, kas nende teenrid — von der Goltzi palgasõdurid
— Riiga jäävad ja kas neid ka korralikult varustatakse. Hoover
ütles, et sakslasi (saksa palgasõdureid — P. V.) ei saa Baltimaad-
delt eemaldada⁴⁷³ ja et 25 000 saksa sõdurit, kes viibivad Lätimaal
vaherahu tingimuste põhjal, tuleb antandi poolt varustada toidu-
ainetega.⁴⁷⁴ Rahuldunud nende seisukohtadega, mis kindlustasid
Riias valge terrori jätkamise, sõnavõtjad muid Riia või Lätimaad
puudutavaid küsimusi enam üles ei tõstnud.

24. mai kohta tuuakse ajalehtedes andmeid, et Riias «läbi otsiti
kõik majad ja ühe päeva jooksul tuubiti kõik Riia vangimajad täis.
Kinnivõetud asetati selle järele eramajadesse. Sakslased (paru-
nid — P. V.) asutasid siis nõndanimetatud «Standrecht» ehk

⁴⁷⁰ «Päevaleht» nr. 113, 4. VI 1919; ORKA, Ü, 74, 29.

⁴⁷¹ E. B a l l a, Landsknechte wurden wir ... Abenteuer aus dem Baltikum, Berlin 1932, lk. 180—181.

⁴⁷² «Tallinna Teataja» nr. 130, 27. VI 1919.

⁴⁷³ Antandi välisministrite 23. mai koosoleku protokoll — FR US PPC 1919 IV, lk. 752—753 või FR US Russia 1919, lk. 667.

⁴⁷⁴ FR US PPC 1919 IV, lk. 756.

«kaelakohtu», mille asukoht Suvorovi uul. nr. 13 oli. Kaks päeva järgimööda (3. ja 4. päeval peale sakslaste (parunite — P. V.) sissetungimist) lasti nimetatud maja hoovis inimesi täitsa ilma kohtuta maha. Uulitsalkäijad kuulasid hirmuga järjest kestvaid püssipaukusid ja meeleheitlikke karjumisi selle maja hoovist. Järjest viidi inimesi selle maja hoovi ja kõik teadsid, et sealt enam elavalt tagasi ei tule.»⁴⁷⁵

Et ameerika ja inglise interventide käsilased — balti parunid — maal samasugust terrorit läbi viisid, seda tunnistab ajaleheteade: «Iseäranis maal läks Saksa (parunite — P. V.) terror määratu suureks, kus sagedasti ilma armuta ja lähema uurimiseta igat ühte maha lasti, kes kas või sunnitud enamlastega ühenduses oli seisnud. Üldiselt jääb niisugune mulje, et plaanikindlalt kohalikke lätlasi hävitada püütakse. On juhtumisi olnud, kus täiesti süüta inimesi maha lasti ja nende varandus ära võeti.»⁴⁷⁶

Uhe teise ajalehe teatel «Tukumi ja teistes maakondades vangistatakse parunite vastaseid inimesi ja lastakse maha. Kinnivõtmine sünnib kokkuseatud nimekirjade alusel»⁴⁷⁷. Päeva kohta enne Riia vallutamist kirjutati: «Landeswehr rekvireerib kõik maal ära, et jätta isegi külvi jaoks midagi. «Punane aasta» (1905. aastale järgnev valge terror — P. V.) tuleb jälle tagasi. Tukumis lastakse iga päev 10—12 inimest maha ... Igal pool kaevatakse vangivõtmiste ja peksu üle, mis iga päevaga rohkem maad võtab. Niisugustel kordadel on Landeswehr päevakangelane.» Enne seda olid landesveeri võimud maalt relvad ära korjanud, sest «Inglise saatkond oli varemalt lätlastele teatanud, et kui krahv Goltz käsib sakslastele sõjariistu üle anda, siis seda teha tuleb, mida nüüd ka täideti»⁴⁷⁸.

Ameerika intervendid, kellele Riias tegutsenud kontrrevolutsioonilised jõugud allusid ja kes ise viibisid ülemustena kohal ning organiseerisid tapmisi, püüdsid hiljem ennast maailma rahvaste ees süüst puhtaks pesta. Ameerika Ühendriikide valitsuse esindaja Pariisi rahukonverentsi Balti komisjonis S. Morison tunnistab küll nimelt Riia veretööde kohta, et «Nõukogude asutustes ametis olemist või Nõukogude armees sõjariistade kandmist karistati surmanuhtlusega. Läti rassi kuuluvus oli küllaldaseks süüks Balti sõjakohtute jaoks,» kuid valetab, et siis, «kui mõni päev pärast vallutamist kohalejõudnud Ameerika missioon oli protestinud, muudeti kohtumõistmist mõnevõrra.»⁴⁷⁹

Kõigepealt püüab Morison siin mööda minna faktist, millal Ameerika Ühendriikide sõjaline missioon kui parunite ja saksa palgasõdurite kohapealne kõrgem ülemjuhatus siis kohale jõudis.

⁴⁷⁵ «Tallinna Teataja» nr. 130, 27. VI 1919.

⁴⁷⁶ «Päevaleht» nr. 113, 4. VI 1919; ORKA, Ü, 74, 46.

⁴⁷⁷ «Vaba Maa» nr. 109, 28. V 1919.

⁴⁷⁸ «Päevaleht» nr. 112, 3. VI 1919.

⁴⁷⁹ S. Morison, The Eastern Baltic, (III) Latvia. «New Europe», vol. XII, nr. 150, 28. VIII 1919, lk. 156 jj.

Selle asemel et öelda: Ameerika missioon oli kohal järgmisel päeval, s. o. võib-olla vähem kui pool päeva pärast eelsalkade Riiga jõudmist, kasutab Morison ebamäära ütlust «mõni päev pärast vallutamist kohalejõudnud Ameerika missioon». Härra Morisonil kui Ameerika Ühendriikide ametlikul esindajal Pariisi rahukonverentsi Balti komisjonis oleks küllalt võimalust olnud täpselt kindlaks teha, millal Ameerika Ühendriikide presidendi poolt Baltimaadele Nõukogude-vastase sõja juhtimiseks saadetud sõjaline missioon Riiga jõudis. Esimese päeva õhtupoolikul, kui langesveeri eelsalgad Riiga saabusid, polnud neil võimalust ega jõudu väga palju rahulikke eraisikuid tappa. Morison ise ei seleta, mis osas kohtumõistmist pärast Ameerika missiooni kohalejõudmist siis muudeti. Ta ise ütleb, et «aja jooksul terror ise kustus, kuid mitte enne, kui tuhanded mehed, naised ja lapsed olid hukatud mitte halvema ülesastumise eest kui see, et nad olid jäänud Riiga ja olid sunnitud jääma bolševike valitsuse alla. . . . Riia valge terror . . . tuleb kindlasti esile Petrogradis ja Moskvast, kui need bolševikevastaste armeede poolt vallutatakse»⁴⁸⁰. On selge, et 22. mai õhtupoolikul tapeti eeskätt inimesi, kellest võidi arvata, et nad olid Punaarmee sõdurid ja kommunistid, kes organiseerivad relvastatud vastupanu. 23. maist, mil Ameerika missioon kohale jõudis, algas tuhandete «väiksemate süüdlaste» ja naiste-laste tapmine.

Morison ei vasta küsimusele, kas tema kui selleaegne Pariisi rahukonverentsi Balti komisjoni liige nõudis kunagi ameeriklasest Riia sõjakuberneri või Ameerika ja Inglise ülemjuhatusel alluvate von der Goltzi ja Läti valgete karistamist nende veretööde eest, kas ta protestis selle vastu, et tema valitsus saatis von der Goltzile kogu aeg toiduaineid ning sõjariistu valge terrori teostamiseks. Morison sellest ei kirjuta, sest mingit protesti tapmiste vastu ta kunagi ei esitanud.

Ameerika Ühendriikide sõjalise missiooni «protestist» teavad tagantjärele ainult Morison ja sõjalise missiooni ülem Greene, kes oma ülemustele alles üle kahe kuu hiljem, 29. juulil 1919 teatab, et tema olevat tapmiste vastu protestinud ja et selle tagajärjel olevat tapmisi hiljem vähem olnud ja ka «hukkamised ise viidi palju humansemalt täide». Samuti olevat vanglaolud paranenud.⁴⁸¹ Greene kirjutas oma ülemustele pärast Riia vallutamist mitu kirja, kuid oma valetate, et tema on tapmiste vastu protesti avaldanud, saatis ta alles rohkem kui kahe kuu möödumisel pärast Riia veretööde teostamist, kui teated sellest kohutavast massimõrvast olid jõudnud Lääne-Euroopasse. Saksa rahvuskogu 1919. aasta 4. juuli koosolekul näiteks toodi ette, et «ühe teate kohaselt on Riias 3000, teise teate järgi 6000 kuni 7000 isikut maha lastud». Samal koosolekul õigustas A. Winnig aga saksa palgasõdurite vii-

⁴⁸⁰ S. Morison, *The Eastern Baltic*, (III) Latvia. «New Europe», vol. XII, No 150, 28. VIII 1919, lk. 156 jj.

⁴⁸¹ Balti provintside missiooni ülem rahuläbirääkimiste komisjoni peasekretäri (Grew'le) 29. VII 1919 — FR US PPC 1919 XII, lk. 224.

bimist ja tegevust Baltimaadel väites, et läti sotsiaaldemokraadid olevat palunud Saksa vägesid sinna jääda.⁴⁸²

Kui Greene tõesti Riia veretööde vastu oleks protestinud, siis oleks ta kindlasti näidanud, missugusele oma alluvale saksa palgasõdurite armee komandörile ta protesti esitas ja millal, ta oleks esitanud oma protestikirjast ära kirja. Protestimise mõtles tapatalgu tegelik õhutaja Greene kaks kuud pärast tapatalgut ise välja samuti nagu ta kaaslane S. Morison.

Ameerika Ühendriikide valitsuse esindajal Baltimaadel ei olnud protestimiseks käsutada mitte ainult paber ja sulepea, vaid temale allus, nagu hiljem näeme, peale saksa palgasõdurite ka tugevaim sõjaline jõud Riias — Ameerika ristleja. See ei juhtinud oma kahureid aga mitte parunite ja von der Goltzi vastu. Ameerika ristleja toodi selleks Riiga, et töörahva mahasurumisest osa võtta, et paruneid läti töörahva eest kaitsta, kui see vajalikuks osutub. 1918. aasta detsembris, kui kodanlik võim ähvardas kokku variseda, oli ju Inglise sõjalaev oma tulega ülestõusnute mahasurumisest osa võtnud.

Kui Ameerika Ühendriikide valitsuse esindajad oleksid tõesti tahtnud Riia tapatalguid lõpetada, siis oleks piisanud juba ähvardusest, et ristleja kahuritulega kutsutakse parunid korrale. Selle asemel aga varustasid Ameerika laevad paruneid ja saksa palgasõdureid sõjavarustuse ning toiduga.

Kui Ameerika Ühendriikide sõjalise missiooni ülem Balti provintsidest oleks Riia veretööde kohta isegi silmakirjaks protesti avaldanud, siis oleksid kodanliku Eesti ajalehed, mis parunite veretöid kirjeldasid võrdlemisi üksikasjaliselt, oma peremeeste — ameerika imperialistide humaanse tegevuse kindlasti ära märkinud.

On ainult teateid, et Riia arstid⁴⁸³ ja isegi kirikuõpetajad olevat palunud ilma kohtuotsuseta tapmised lõpetada, sest «tapmine läks juba nõnda kohutavaks»,⁴⁸⁴ et 26. mail esitas isegi Ulman Ameerika Ühendriikide, Inglise ja Prantsuse missioonile kirja, paludes neid hukkamiste läbiviimist ja otsustamist kontrollida. Oli esinenud juhtumeid, kus langesveeri mehed isegi mõne neile mittemeeldiva kodanliku läti tegelase ära tapsid.⁴⁸⁵

Samuti märgitakse, et Riia elanike komitee olevat juuni keskel antandi esindajate poole pöördunud palvega, mille «lõpus palutakse liitriikisid tapmiste lõpetamiseks rutulisi sammusid astuda ja komisjoni asutada, kes kinnivõetute asja erapooletult läbi vaataks»⁴⁸⁶. Ameerika interventide protestimisest ei teata midagi.

⁴⁸² Verhandlungen der verfassunggebenden Deutschen Nationalversammlung, Band 327, Berlin 1920, lk. 1296, 1298.

⁴⁸³ «Tallinna Teataja» nr. 110, 3. VI 1919.

⁴⁸⁴ Sealsamas, nr. 130, 27. VI 1919.

⁴⁸⁵ Du Parquet, L'Aventure Allemande en Lettonie, lk. 43—45.

⁴⁸⁶ «Tallinna Teataja» nr. 130, 27. VI 1919.

Millise seisukoha võtsid antandi esindajad Riias teostatava tapatalgu suhtes, kuidas nad hindasid langesveerlasi?

Prantsuse sõjalise missiooni juhataja Du Parquet kirjutas, et «... Landesveeri suhtumine meisse oli väga korrektne, selle väeosa sõdurid ei jätnud meid kunagi tervitamata»⁴⁸⁷. Üks noor langesveeri parun ütles 2. juunil Du Parquet'le et ta «oli tapnud üksi hulk naisi, sest nad olid bolševikud»⁴⁸⁸. Du Parquet'1 ei ole isegi seda öelda, et ta oleks kas või soovitanud parunil edaspidi veidi vähem naisi tappa. Eriti kiitis Du Parquet üht langesveeri üksuse ülemat, nimelt vürst Lievenit, «kes paneb kogu oma lootused Koltšakile». «Prints Lieveni suhtumine antandisse oli väga korrektne ja südamlük.» Lievenil oli mõis Daugava jõe ääres 40 km kaugusel Riias.⁴⁸⁹ Et Lieven oli vürst, siis tegi Du Parquet visiidi temale ega lasknud teda enda juurde välja kutsuda.

Kuuendal päeval pärast Riia vallutamist teatas Riia vallutamise peaorganisaator Greene oma valitsusele, et tema on «viimase kolme päeva jooksul Riia ja selle ümbrusega ligemalt tutvunud»⁴⁹⁰. Metsikut valget terrorit, tuhandete inimeste tapmist Riias hindab Greene sõnadega: «Täielik rahu ja kord on nüüd linnas, mida valitsetakse tugeva käega... Major Fletcher on alustanud julgejoonelisi operatsioone, mis lõpetatakse kolme kuni kuue päeva jooksul, mil laevad võivad sisse sõita.»⁴⁹¹ Need «julgejoonelised operatsioonid» — massilised rahuliku elanikkonna tapmised — ei lõppenud aga veel pärast kuuepäevast tähtaega, mille Ameerika ülemus oma parunitest kaaslastele andis, vaid jätkusid ka pärast Ameerika laevade sissesõitmist Riiga. Nähtavasti olid Fletcheri salgad Ameerika interventide arvates liiga vähe inimesi tapnud, mis pärast tapatalgut tuli jätkata.

27. mail pandi Riias avalikult välja Fletcheri käskkiri, milles ta määras tema käskude mittetäitjatele ainukese karistusena surmanuhtluse, isegi neile, kes oma isiklikku telefoniaparaati okupatsioonivõimudele ära ei too, ja neile, kes tänavail kella 18 ja 6 vahel ilma loata liiguvad. Sama saatus ootas neid, kes varjasid põgenikke või nendest ei teata.⁴⁹²

3. juunil teatas Greene, et ta on viibinud juba kuus päeva Riias.⁴⁹³ Fletcheri üksuste poolt läbiviidud tapmiste motiivide

⁴⁸⁷ Du Parquet, *L'Aventure Allemande en Lettonie*, lk. 68.

⁴⁸⁸ Sealsamas, lk. 72.

⁴⁸⁹ Sealsamas, lk. 80, 146, 63—64, 65.

⁴⁹⁰ Asjadeajaja Roots (Wheeler) rahuläbirääkimiste komisjonile Stockholmist 30. V 1919 (esitab Greene'i 27. V 1919 kirja ära kirja) — FR US 1919 Russia, lk. 677.

⁴⁹¹ Sealsamas, lk. 678.

⁴⁹² Du Parquet, *L'Aventure Allemande en Lettonie*, lk. 73; Benoit-Méchin, *Histoire de l'Armée Allemande (1919—1936)*, lk. 28.

⁴⁹³ Asjadeajaja Taanis (Grant-Smith) rahuläbirääkimiste komisjonile Kopenhaagenist 4. VI 1919 (esitab Greene'i 3. VI 1919 teate ära kirja) — FR US 1919 Russia, lk. 679.

kohta esitas Greene oma ülemustele Fletcheri seisukoha, et Riias on vaja «anarhia» ohu pärast valjud abinõud tarvitusele võtta. Valge terrori läbiviimise kohta arvasid nii Greene kui ka Fletcher, et edaspidi tuleb hukkamisi vaid selles osas muuta, et need toimumised pastori ja arsti juuresolekul. Oma ligema käsilase, landesveeri komandöri Fletcheri «raudse käe» kohta jagab ülemus Greene ainult kiitust, öeldes: «Fletcheri kohta peab ütleva, et tema taastas Riias korra.»⁴⁹⁴

Ameerika Ühendriikide esindaja seisukoht Riia tapatalgu õigustamiseks ühtib täiesti 1937. aastal avaldatud hitlerliku sõjaministeeriumi seisukohaga.⁴⁹⁵

Ameerika imperialistid õhutasid oma käsilasi jätkama tapatalgut. Ameerika Ühendriikide valitsuse esindajate aruanne, mis saadeti senatile juuni lõpul, s. o. pärast Riia veretöid, kiidab täielikult heaks oma kohapealsete esindajate ja nende agentide — balti parunite — kogu tegevuse, järelikult ka nende kohutavad veretööd. Kartes, et osa von der Goltzi palgasõduritest võiks tapmisest loobuda ja Saksamaale minna, nagu enamik saksa sõdureid seda tegi, võtsid Ameerika Ühendriikide, Inglise ja Prantsuse valitsus 24. mail vastu järgmise otsuse: «Saksa valitsus peab andma kõigile Saksa vägedele Lätis ja Leedus käsu oma kohale jäämiseks ja peab kindlustama, et see käsk täide viiakse.»⁴⁹⁶ Antandi imperialistid keelasid seega nii 24. mail kui ka 30. mail ja edaspidigi Saksa vägede evakueerimise ja nõudsid neilt töörahva veristamise jätkamist.

Võttes arvesse kohalike kodanlaste nõuandeid ehk, nagu neid nimetati, «proteste», seati sandarmivalitsuse juures parun Truherti eesistumisel sisse «sõjakohus». 25. mail andis landesveeri komandör ja Riia komandant major Fletcher⁴⁹⁷ päevakäsu, «milles öeldud oli, et ilma kohtuta mahalaskmine katkestada tuleb (!) Aga see käsk jäi ainult paberile.»⁴⁹⁸ See käskkiri oli antud «nähtavasti ainult silmakirjaks, sest hävitamine kestab endisel viisil edasi»⁴⁹⁹. Linna servades hoovides lasti ikka veel kümnete kaupa inimesi maha. Arreteeritud töölishulkade kohta märgitakse: «... iseäralise käsu põhjal eraldati nende seast Läti tööliised ära ja lasti maha. Kui Landeswehri ülemjuhatajale Fletcherile ära näidati, et tema käsust hoolimata inimesi ikka veel ilma kohtuta maha lastakse,

⁴⁹⁴ Sealsamas, lk. 680.

⁴⁹⁵ Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps, II Band, Der Feldzug im Baltikum bis zur zweiten Einnahme von Riga. Januar bis Mai 1919, lk. 134.

⁴⁹⁶ 66-th Congress. 1-st Session. Senate Document no 105. The Baltic Provinces. The Report of the American Mission to Finland, Esthonia, Latvia and Lithuania on the Situation in the Baltic Provinces by Robert Hall, Washington 1919, lk. 40.

⁴⁹⁷ «Päevaleht» nr. 113, 4. VI 1919; ORKA, Ü, 74, 46.

⁴⁹⁸ «Tallinna Teataja» nr. 130, 27. VI 1919; ORKA, Ü, 74, 46.

⁴⁹⁹ «Päevaleht» nr. 113, 4. VI 1919; ORKA, Ü, 74, 46.

siis ütles ta: «Näidake mulle seda soldatit, kes seda käsku ei täida, siis lasen ma asja järele uurida». Muidugi ei olnud kellelgi võimalik Saksa soldateid kui tapjaid üles anda.»⁵⁰⁰

«27. mail oli teada, et Riia võtmisest saadik linnas juba umbes 5 000 inimest kinni on võetud, muu seas 25 eestlast.» Järgmise päeva kohta Riias teatatakse, et «28. mail hakkasid kuulujutud kõvasti ringi käima, et sakslased Eestimaad okupeerida tahavad»⁵⁰¹, «et mõisnikkudel tõsine nõu on Eestisse tungida, et seal võimu oma kätte saada»⁵⁰².

Tapmiste suure ulatuse tõttu hakkasid ka vähemteadlikud töötajad Ameerika imperialismi kiskjalikku iseloomu täielikult mõistma. Ameerika Ühendriikide valitsuse esindaja nn. Balti komisjonis Pariisis S. Morison hakkas juba halisema, et «valge terror tegi rohkem bolševismi elustamiseks kui tonnid propagandat»⁵⁰³. Ameerika intervendid ja balti parunid hakkasid kartma töörahva ülestõusu. Seepärast võtsid nad rõõmuhõisetega vastu 1. juunil Riiga jõudnud Ameerika sõjalaeva — ristleja «Vancouver» ja kaubaauriku «Lake Mary» sõjavarustuse koormaga.⁵⁰⁴ Ameerika ristleja suurtükkide kaitse all võidi nüüd julgemalt tapmisi jätkata.

Juuni algul julgesid juba mõned antandi tegelased Riia vanglat «külastada», et näha, mis seal interventide käsul tehakse. 3. ja 4. juuni kohta tuuakse ajalehes teade, et Ameerika Ühendriikide sanitaarkorpuse kolonel Carlson olevat Riias viibinud, et «tervislist seisukorda uurida. Tema leidis vangihooned täis nälgivaid mehi ja naisi, kellele saksa vangihoidjad ainult nii palju süüa andsid, et elu alles hoida. Noori, meeldivaid naisterahvaid peetakse ilma naishoidjateta ohvitseride hoole all. Vangisid piinatakse ja tapetakse iga päev. Oberst Carlson teatas nendest hirmutegudest, kuid major Fletcher ei olnud nõus seisukorda oluliselt muutma, öeldes, et valjuse pehendamise tagajärjel enamlus korduda võib.»⁵⁰⁵

Ameerika kolonel ei osanud Fletcherile selle peale enam midagi öelda. Ta jäi esitatud seletusega järelikult rahule ega läinud Fletcheri ülemuse, Ameerika sõjalise missiooni ülema juurde selgitust pärima. Carlson lisab ainult omalt poolt juurde, et tahetakse hävitada neid, kes enamlase nime kannavad, samuti seda, et balti

⁵⁰⁰ «Tallinna Teataja» nr. 130, 27. VI 1919; «Päevaleht» nr. 113, 4. VI 1919.

⁵⁰¹ «Päevaleht» nr. 113, 4. VI 1919; ORKA, Ü, 74, 46; F. W. v. Oertzen, Die deutschen Freikorps 1918—1923, lk. 87.

⁵⁰² ORKA, Ü, 74, 46.

⁵⁰³ E. Morison, The Eastern Baltic, (III) Latvia, «New Europe», vol. XII, nr. 150, 28. VIII 1919, lk. 158.

⁵⁰⁴ «Vaba Maa» nr. 119, 12. VI 1919; G. Stewart, The White Armies of Russia, New York 1933, lk. 216.

⁵⁰⁵ «Vaba Maa» nr. 138, 5. VII 1919, tsiteerib «Manchester Guardian» 25. VI 1919 numbrit, kus omakorda oli toodud ära New Yorgi Associated Press'i Pariisi osakonna teade.

parunid «tahavad kõiki neid maha tappa, kes maajaotuse poolt on»⁵⁰⁶.

Ta jäi rahule sellega, et Riias tapeti mõne päeva jooksul mitu tuhat inimest, ja nagu ta ise väljendab, 4000—5000 inimest «kõige hirmsamas seisukorras vangis peetakse».

Ameerika teadeteagentuur, kes Carlsoni jutu ära toob, lisab omalt poolt ilma kommentaarideta juurde: «Kuid tapmised kestavad edasi.»⁵⁰⁷

6. või 7. juunil külastas Prantsuse sõjalise missiooni ülem Du Parquet ühe ameerika ja ühe inglise ohvitseri saatel Riia keskvanglat. Seal lasti pärast Riia vallutamist iga päev ilma kohtuta 50—60 inimest maha. Enamik hukkamõistetuid ei palunud ei saksa ega antandi esindajailt armu. Mõned naised «nähes antandi ohvitseride saabumist, viskusid meie jalgade ette, võtsid põlvede kinni... ja anusid halastust, palusid meid vahele segada». Nii Du Parquet kui ka ameerika ega inglise ohvitser ei teinud midagi nende õnnetute päästmiseks.⁵⁰⁸ See selgus juba järgmisel päeval.

Pühapäeval, 8. juunil ehk «esimesel nelipühi päeval käis keskvangihoovis Inglise saatkonna liige (Keenan) kinnipanduid vaatamas. Vangimajas viibides selgus temale, et 99% kinnivõetutest lätlased olid ja et esimese püha hommikul 48 meest ja 16 naist maha oli lastud». Sama ajaleht märgib edasi, et «maha on lastud isegi alaealisi lapsi»⁵⁰⁹. Inglise, Ameerika Ühendriikide ja Prantsuse esindajad olid kõike oma silmaga näinud ja oma teenrite tegudega rahule jäänud. Kodanlik ajaleht toob ära üksikasju Riia sündmustest pärast vangla ülevaatamist «kõrgete külaliste» poolt, öeldes: «Kättemaksmise tuhinas lasti maha, keda selleks heaks arvati. Sel viisil lasti vabastatud Riias ilma üle kuulamata, ilma kohtuta umbes 2000 inimest maha. Viimasel ajal lasti keskvanglahoones iga päev 60—80 inimest maha. Õnnetutele lasti enamasti «dum-dum» kuulidega pähe. Need purustasid nende pead nõnda ära, et mõnda õnnetut ainult riiete järele veel võis ära tunda.»⁵¹⁰ On andmeid, et ainult 5 päeva jooksul lasti Riia keskvanglas maha 1109 inimest⁵¹¹. Täpseid andmeid tapetute üldarvu kohta on võimatu kindlaks teha, esitatud arvud kõiguvad 2000—7000 vahel. Eespool esitatud andmed üldarvu kohta, et see olevat ulatunud kahe tuhande ohvrini, on kindlasti vähendatud. Isegi kodanliku Eesti Asutavas Kogus toodi ette, et mais ja juunis 1919. aastal

⁵⁰⁶ Sealsamas.

⁵⁰⁷ Sealsamas.

⁵⁰⁸ Du Parquet, L'Aventure Allemande en Lettonie, lk. 78.

⁵⁰⁹ «Tallinna Teataja» nr. 130, 27. VI 1919.

⁵¹⁰ Sealsamas; Du Parquet, L'Aventure Allemande en Lettonie, lk. 71—72 väidab, et Riias hukati ainult 500 inimest ilma kohtuta ainsal motiivil, et nad olevat bolševikud. Läti kodanlikud natsionalistid hukkasid 22 inimest.

⁵¹¹ А. Лейт, Агрессия империалистических держав в Латвии (1917—1920 гг.), lk. 46.

«Riia uulitsatel umbes 4000 inimest olevat maha tapetud ilma kohtuta»⁵¹². Nagu eespool nägime, rääkis ka ameeriklane Morison tuhandetest ohvritest.

Nõukogude andmete järgi tapeti ainuüksi Riia vallutamise järel kuni 4500 punaarmeelest, töolist, naist, rauka ja last. 6. juunil lasti maha 140, 8. juunil 160 ja 10. juunil 300 inimest. Nagu sellest nähtub, suurenes mahalastute arv eriti pärast seda, kui Carlson, Du Parquet ja Keenan Riia keskvanglat olid inspekteerinud. Ohvitser Osol kirjeldas Riia sündmusi järgmiselt: «Kui ma läksin vanglasse, avanes hirmus pilt. Inimesed olid kahes reas ahelates... Vangide seas oli palju vanamehi hallide juustega ja 16—17-aastasi alaealisi». Ajakirjanik Lacis, kes sel ajal oli Riias, kirjeldab Riia sündmusi sõnadega: «Selliseid õudusi nagu sel ajal pole ma kunagi näinud. Kõik tänavad olid täis laipu... Kommerts-töhelli juures lasti maha 9 inimest ja visati kanalisse. Surnuajal kaevati kaks kraavi, kuhu visati laibad.⁵¹³... Ma ise nägin, kui kümned head kodanikud (kodanlased) rahulikult käisid veristel tänavatel ja vaatasid pealuid, millest ajud olid välja tulnud, ja noaga lõigatud jalgu, millelt majanduslikud sakslased olid jõudnud juba saapad ära võtta. Niisama külmavereliselt möödusid nad niinmattidega kaetud laipadest, tõstes need üles ja jätkusega sülitades, läksid nad edasi. Laibad, mis hakkasid juba lagunema ja olid kaetud suurte roheliste kärbestega, lamasid tänavatel kolm päeva.» Pastor Niedra — ameerika ja saksa imperialistide marionetliku valitsuse peaminister — ütles hiljem küüniliselt, et mahalastud olevat riietuse järgi olnud «töötajate seisusest».⁵¹⁴

10. juunil teatati Stokholmist, et 31. mail Riiga jõudnud rootsi inseneri Frenkeli teatel Riias rahva «meeleolu on viimase võimaluseni alla langenud. Linnas valitseb kirjeldamatu näljahäda. Tähtsamad kohad linnas on kõik parunite kätte antud»⁵¹⁵.

Nii nägi välja Riia vallutamine, mida Ameerika Ühendriikide hilisema presidendi H. Hooveri ja selleaegse riigisekretäri R. Lansingu ütluse kohaselt oli vaja teha «humaansetel kaalutlustel».

Ajaleht, mis on dateeritud 16. juunist, teatab landesveeri kohta, et see on Võnnus 24 kooliõpilast maha lasknud.⁵¹⁶ Uhe ajalehe teatel: «Zarnikovis on 50 inimest nii metsikul viisil läbi pekstud, et nende i h u n a h k t ü k k i d e k s on läinud ja suurem osa nendest ära peab surema. Süüdistusi ei ole kellelegi ette loetud ega

⁵¹² Asutava Kogu II istungjärg, veerg 1806. C. Hagberg Wright, Lettland — A German Sally-port, «Contemporary Review» no 644, August 1919, lk. 168: «Kuus tuhat isikut mõrvati, kümme tuhat aeti oma kodudest välja ja internee-riti üksikule saarele». Autor märgib sellele lisaks: «Viimased teated Liepajast märgivad, et terror määratakse uuesti. Isikud, kes kunagi pole olnud bolševikud, areteeritakse ainult sellepärast, et nad on lätlased. ... Läti intelligents kannab eriti.»

⁵¹³ М. Ринг, Как живут крестьяне Латвии, Ленинград 1934, lk. 33.

⁵¹⁴ Sealsamas, lk. 34.

⁵¹⁵ «Vaba Maa» nr. 119, 12. VI 1919.

⁵¹⁶ «Tallinna Teataja» nr. 121, 16. VI 1919.

ka näidatud. Sellest on küll olnud, kui kellegil enamlaste poolt väljaantud isikutunnistus ja ta maata inimene on olnud... Lemsalus (Limbažis) on umbes 300 inimest mahalaskmiseks ja peksmiseks nimekirja võetud.»⁵¹⁷ Kogu Põhja-Lätimaal teostasid langesveeri mehed laastamisi, elanike peksmist ja mahalaskmist.⁵¹⁸

Kuivõrd rahul olid Ameerika intervendid langesveeri poolt teostatud veresaunaga Riias, seda tõendab ka see fakt, et just 10. juunil 1919, mil enamik veretöid oli juba teostatud, «Ameerika koloneli Greene'i mõjul, kes krahv Goltzi poliitikat täiel määral pooldas, toetasid liitlased langesveeri nõudmist, et eesti väed Põhja-Latviast lahkuksid» ja selle langesveeri valitsusele loovutaksid.⁵¹⁹ Seega ootas ka Põhja-Lätit Riia saatus.

10. juuni käsud, mis Ameerika Ühendriikide ja teiste antandi riikide esindajad välja andsid, näitavad, et Ameerika Ühendriikide valitsuse poolt Baltimaadele Nõukogude-vastast sõda juhtima saadetud sõjaline missioon luges Läti valitsuseks langesveeri parunite valitsust Niedraga eesotsas, milles Riia tapatalgu peaorganisatsioonidest oli langesveeri parun Taube sõjaministri abiks ja saksa ohvitser Fletcher Läti valitsuse sõjaväe ülemjuhatajaks.

Ameerika imperialistide suurt sõprust balti parunitega tõendab ka Ameerika Ühendriikide valitsuse esindajate aruanne, mis saadeti juuni lõpul, s. o. pärast Riia veretöid, senatile. Selles öeldakse, et balti parunid olevat «Baltimaade kõige intelligentsem, kogenum ja võimelisem klass»⁵²⁰ ja kiidetakse täielikult heaks oma kohapealsete esindajate ja nende agentide — balti parunite — kogu tegevus, järelikult ka nende poolt teostatud kohutavad veretöid.

Kui kõrgelt hindasid antandi imperialistid just balti paruneid kui Baltimaade töörahva kägistajaid, seda tõendab ka see fakt, et 17. juunil 1919, s. o. pärast Riia veresauna, kutsuti Pariisi rahukonverentsi nn. Balti komisjon istungile, kus arutati Baltimaade asumaaks muutmise plaani, Baltimaade rahvaste «esindajana» just balti parun Meyendorff, mitte aga mõni eesti või läti kodanliku valitsuse esindaja.

5. juunil teatab Ameerika missiooni ülem Balti provintssides Greene nagu kokkuvõtteks tema käsualuste parunite poolt Riias teostatud veretööde kohta, et «ilma saksa vägede viibimiseta seal (Lätis — P. V.) oleks täielik anarhia ja bolševism»⁵²¹.

22. juunil teatab Ameerika missiooni ülema kohusetäitja Dawley, et von der Goltzi palgasõdurite armee on olnud Baltimaades

⁵¹⁷ «Tallinna Teataja» nr. 134, 2. VII 1919.

⁵¹⁸ «Sõdur» 1928, nr. 6—8, lk. 145.

⁵¹⁹ Kodanliku Eesti ülemjuhataja staabiülema Sootsi artiklist teoses «Eesti. Maa, rahvas, kultuur», lk. 293.

⁵²⁰ 66-th Congress. 1-st Session. Senate Document No. 105. The Baltic Provinces. The Report of the American Mission to Finland, Esthonia, Latvia and Lithuania on the Situation in the Baltic Provinces by Robert Hall, lk. 27.

⁵²¹ Balti provintside missiooni ülem (Greene) major Royall Tylerile 5. VI 1919, FR US PPC 1919 XII, lk. 199.

antandi poolt Saksamaale ettekirjutatud 11. novembri 1919. aasta vaherahu põhjal, mis šelgesõnaliselt tunnustab fakti, et «Saksa vägede siinviibimine võib olla vajalik korra säilitamiseks maal. Ei saa üldse olla kahtlust, et nende sealviibimine on minevikus olnud vajalik bolševismi ärahoidmiseks. Seda fakti tunnustavad ka lätlased ja leedulased ise»⁵²². Dawley märgib antandi riikide suhtumise kohta Saksa reaktsioonilisse valitsusse, et nad «pidasid teda oma agendiks või teenriks, mida ta tegelikult oligi»⁵²³.

Järelikult tunnustab hilisem Riia ametlik sõjakuberner, et von der Goltzi väed kui Ameerika teenrid olid vajalikud bolševismi ärahoidmiseks, korra säilitamiseks, järelikult ka Riias tapmiste läbiviimiseks.

Ka 28. juunil 1919 Saksa valitsusele pealesunnitud Versailles' rahulepingu artikkel 433 kohustas Saksamaad jätma Baltimaadele oma väed «rahu ja eduka valitsemise» kindlustamiseks. Milles seis see rahu kindlustamine? Selle kohta märgib üks 27. juuni kuupäevaga ajaleht, et Riias «4000 inimest istuvad veel kinni ja ootavad oma saatuse otsustamist»⁵²⁴. Vangide seas oli ka 14–15-aastasi poisse ja tütarlapsi.⁵²⁵

Riia linna komandandiks oli algul landesveeri ülem Fletcher. Tegelikult ja juriidiliseltki käsutas 1918. aasta 11. novembri vaherahu kokkuleppe kohaselt Riias von der Goltzi ja landesveeri üksusi Ameerika Ühendriikide sõjaline missioon. 1919. aasta juuli algul võtsid ameerika intervendid aga juba otseselt valitsusvõimu enda kätte, nimetades 3. juulil Ameerika kolonelleitnant Dawley Riia sõjakuberneriks, kuna inglise kolonelleitnant Tallentsi kätte anti Riia tsiiviilvalitsus.

Ameerika Ühendriikide sõjalise missiooni ülema kohustetäitja Balti provintsidest kolonelleitnant Dawley, olles määratud Riia sõjakuberneriks, ei hakanud muidugi mitte vastutusele võtma landesveeri paruneid, kes tema enda käsul, õhutusel ja heakskiitmisel olid Riias tapnud tuhandeid inimesi. Nüüd hakkas Dawley surmaotsuseid juba oma nimel vormistama.

Riias tegutses sel ajal «korrapidamise» ülesandega landesveeri väeosa — vürst Lieveni polgu üks pataljon. Samal ajal toodi Liepajasse ameeriklasest politseiülemale abiks antandi võimude korraldusel kaks Lieveni pataljoni.⁵²⁶ Kõik need väeosad võtsid osa landesveeri koosseisus Riia vallutamisest ja seal valge terrori teostamisest. Vürst Lieven püüab ainult ennast puhtaks pesta — tema polevat tapmisteks käsku andnud, mehed on ise Riia elanikke tapnud.⁵²⁷

⁵²² Kolonelleitnant E. J. Dawley rahuläbirääkimiste komisjoni peasekretärile (Grew'le) Tallinnast (Reval) 22. 6. 1919 — FR US PPC 1919 XII, lk. 203.

⁵²³ Sealsamas, lk. 205.

⁵²⁴ «Tallinna Teataja» nr. 130, 27. VI 1919; Du Parquet, L'Aventure Allemande en Lettonie, lk. 77 esitab vangide arvuna 3000.

⁵²⁵ Du Parquet, L'Aventure Allemande en Lettonie, lk. 77.

⁵²⁶ Памятка Ливенца 1919 г. — 1929 г., lk. 31.

⁵²⁷ Sealsamas, lk. 29.

Ameerika ja inglise intervendid püüdsid alati siis, kui neil ei õnnestunud oma veretöid täiesti varjata, need vähemalt kohalike natsionalistlike valitsuste kraesse ajada. Ulmani läti kodanlik valitsus jõudis Riiga alles 8. juulil 1919 ja ta ei saanud sellepärast sugugi rohkem Riia veresauna eest vastutada kui linnas kogu aeg olnud Ameerika Ühendriikide missioon, Ameerika ristleja komandör ja antandi sõjalise missiooni poolt ametisse nimetatud Riia sõjaline kuberner — Ameerika Ühendriikide sõjalise missiooni ülema asetäitja.

Ka pärast 8. juulit ei teostanud Riias valitsusvõimu mitte Ulmani valitsus, vaid Riia sõjakuberner, Ameerika Ühendriikide valitsuse esindaja Dawley. Läti kodanlikud natsionalistid, olles Riia veresauna teostajad, olid oma «ülemjuhataja» polkovnik Balodiga eesotsas ameerika imperialistide palgalised timukad.

Kui Pariisi jõudsid teated Riias toimuvatest massilistest mõrvadest, tahtsid ameerika imperialistid oma käed puhtaks pesta ja andsid 15. juulil 1919 instruksiooni, et Ameerika esindaja peab ametlikult Riia sõjakuberneriga ametikoha maha panema, sest «oma kompetentsilt sõjalise kubernerina ta võib igal momendil sunnitud olla tarvitusele võtma abinõusid, mille tagajärjeks on paljude elude kaotus»⁵²⁸.

Ka Ameerika ülemus Pariisis oli arvamusel, et nad on sunnitud tapma, aga parem on, kui nende ülesandel toimepandud tapmisi teostavad kohalikud natsionalistid oma nimel.

Oma vägede edasistest «vägitegudest» esitab Goltz ise järgmise fakti oma käskkirjas: «25. augusti õhtul on umbes 200 meest Saksa väeosadest ja Vene (Bermondi — P. V.) teenistuses olevad saksa sõdurid märatsedes läbinud linna, on rüüstanud Läti kasarmuid ja Inglise missiooni maja ning katset teinud lõhkuda Läti panka. Nende tegevuse ainukeseks ajendiks on rüüstamis-kirg.»⁵²⁹

Ameerika ja inglise interventide ning nende käsilaste metsikused okupeeritud Nõukogudemaa osades olid nii kohutavad, et isegi omal maal ei julgenud inglise intervendid valetada, nagu oleksid valgete väed humaansed. Ameerika-Inglise-Prantsuse sõjalise missiooni ülem Balti provintssides kindralleitnant Hubert Gough ja kindralmajor F. G. Marsh, kes ise juhtisid Petrogradi-vastast rinet, kirjutasid, et «nad ei usu, et mittembolševistlikud valitsused Siberis ja lõunas oleksid näidanud ennast vaenlastega võrreldes humaansuse mõttes kõrgematena, kuna energia, ühtekuuluvuse ja tegutsemisosavuse poolest nad näitasid ennast vaenlastega võrreldes madalamatena»⁵³⁰.

⁵²⁸ Rahuläbirääkimiste komisjoni peasekretär (Grew) Balti provintside missiooni ülemale (Greene'ile) Pariisis 15. 7. 1919 — FR US PPC 1919, XII lk. 217.

⁵²⁹ R. Goltz, *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*, lk. 248 (304).

⁵³⁰ «Times» nr. 42342, 24. II 1920.

Kuigi ameeriklane ega inglane hiljem formaalselt enam Riia kuberneriks ei jäänud, nende koostöö landesveeri parunitega siiski aina süvenes. 1919. aasta juulis määrati isegi landesveeri vägede kõrgemaks juhatajaks inglise kolonelleitnant Alexander, kes koos landesveeri komandör parun Taubega Riia veretöö ühe peamise läbiviijaga, hakkas paruneid juhtima.⁵³¹

Kui Alexander parunite käsi surus, ei mõtelnudki ta neile kurtetusid meelde tuletada, veel vähem neid karistama hakata, vaid vägede paraadil olevat landesveerlased väga rõõmsad olnud, kui Alexander pärast Fletcheri lahkumiskõnet sõna võttis ja tervitas landesveeri, öeldes, et talle teeb «suurt au juhtida balti džentlmenene»⁵³².

Mis aga von der Goltzi vägedesse, tema «rauddiviisi» palgasõduritesse puutub, siis vormistati need Bermond-Avalovi valgekaartlikuks väeks, kes allus samuti Ameerika ja Inglise ülemjuhatusel. Rauddiviisi kiitis inglise ajaleht «Times» sõnadega, et see on selline «lahinguline üksus, mille sarnast ei leidu Saksa maal»⁵³³.

Soe vahekord Baltimaade rahvaste vaenlaste — antandi interventide ja nende palgasõdurite — saksa parunite vahel jäi pärast Riia veretöödki püsima. Von der Goltz ise kirjutab Inglise valitsuse esindajate kohta: «...sain mr. Keenaniga väga hästi läbi, kui ta pikal esinemisvisiidil tutvustas end diplomaatilise esindajana... Asi õnnestus mul täielikult inimestena meeldivate, arusaavate... Ameerika Ühendriikide komisjoni juures, mida juhatas mr. Greene. Ka üha raskemaiks muutuvais oludes püüdis ta saksa huvivid objektiivselt hinnata ja võimalust mööda toetada. Veel mõni kuu pärast nende lahkumist sain neilt südamliku tänu osaliseks.»⁵³⁴

Ameerika Ühendriikide sõjaline missioon avaldas südamlikku tänu von der Goltzile, sellele timukale, kes oli Soomes lasknud tappa mõnikümmend tuhat proletaarlast ja Riias mitu tuhat rahulikku elanikku.

Oma teise ülemuse, antandi sõjalise missiooni ülema kohta kirjutab von der Goltz pärast Riia tapatalgute lõppu 19. juulil: «Kindral Gough, väike liikuv härra, tuli mulle väga sõbralikult vastu ja sirutas juba kaugelt käe nagu mõnele vanale sõbrale. Tervitasin kätt mütsi juurde pannes.»⁵³⁵

Riia massimõrvade eest ei kanna vastutust mitte ainult imperialistlike Ameerika Ühendriikide ja Saksamaa võimud, vaid ka kodanliku Läti ja Eesti võimud, kes saatsid oma väed põhjast

⁵³¹ «Tallinna Teataja» nr. 125, 20. VI 1919.

⁵³² K. v. Braatz, Fürst Anatol Pavlovitsch Lieven im Kampfe gegen den baltischen Separatismus, russischen Bolschewismus und die Awaloff-Bermonds Affäre, lk. 109.

⁵³³ «Times» nr. 42297, 2. I 1920.

⁵³⁴ R. Goltz, Meine Sendung in Finnland und im Baltikum, lk. 150—151 (179—180).

⁵³⁵ Sealsamas, lk. 233 (285).

pealetungile Läti Nõukogude Vabariigile, aidates kaasa Riia valutamisele. Jaanuari lõpul alanud landesveeri pealetungist Kura maal võtsid teiste seas osa ka eesti kodanlikud natsionalistid.⁵³⁶ Ei ole andmeid, kas viimased viibisid landesveeri ridades ka Riias.

Ka antandi imperialistid omalt poolt ei olnud kitsid von der Goltzi reklameerimisega. Üks kodanliku Eesti ajaleht teatab, et «Baltimaa sündmused leiavad viimasel ajal liitriikide ajakirjanduses elavat vastukaja. Von der Goltz on praegu sõna tõsisem mõttes päevakangelane. Prantsuse lehtedes ilmuvad tema näopildid ühes tema vägitegude kirjeldustega. Viimast Bermonditi sõjakäiku Riia vastu peetakse täiesti Goltzi ettevõtteks; Bermondit on ainult näokate, mille taha ennast Saksa monarhistid peidavad».⁵³⁷

Oktoobrist detsembrini teostasid Bermonditi väed, kaasa arvatud saksa palgasõdurid, uusi massilisi lätlaste ja leedulaste tapmisi, kohaliku elanikkonna röövimisi.⁵³⁸

Samal ajal teostas Põhja-Lätimaal valget terrorit Ulmani valitsus. 22. detsembril 1919 mõrvati metsikult Lätimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee liige Ozol-Ziedon ja 10 läti kommunistlikku noort — Valmiera kangelast.⁵³⁹

Ameerika ohvitserid võtsid aktiivselt osa leedu kodanliku armee sõdurite ülestõusu verisest mahasurumisest ühes suurtükipolgus ja tagavarapataljonis Kaunase lähedal Panemunes veebruaris 1920. Leedu kodanliku armee kindralstaabi polkovnik Kleštšinskas teatas, et «ülestõusu mahasurumisel osutasid erilist abi inglise ja ameerika ohvitserid. Nad võtsid vahetult osa lahingutegevusest Šantsevi rajoonis. Peale selle jõudsid soomusautol aerodroomile inglise ja ameerika ohvitserid, kes andsid ka oma osa ülestõusu mahasurumisel»⁵⁴⁰.

Ameerika töölised ja teised progressiivsed inimesed avaldasid protesti oma maa reaktionääride ja nende käsilaste poolt teostatava valge terrori vastu. Nii näiteks avaldasid 23. juulil 1922 Bostoni eestlased protesti kodanlikus Eestis valitseva valge terrori vastu.⁵⁴¹

Eespool toodud faktid moodustavad ainult osa antandi interven-tide ja nende käsilaste poolt aastail 1918—1919 läbiviidud valgest terrorist Baltimaadel. Need faktid tõendavad ilmekalt V. I. Lenini sõnu: «Kui inglise ja ameerika kodanluse esindajad ilmusid Soomese, Eestisse, hakkasid nad kägistama veel suurema ülbusega kui vene imperialistid, suuremaga sellepärast, et vene imperialistid olid vana aja esindajad ega osanud õieti kägistadagi, need inimesed aga oskavad kägistada ning kägistavad lõpuni.»⁵⁴²

⁵³⁶ Eesti Vabadussõda, II kd., lk. 125.

⁵³⁷ «Päevaleht» nr. 232, 24. X 1919.

⁵³⁸ W a g e n e r, Von der Heimat geächtet, Stuttgart 1920, lk. 144.

⁵³⁹ P. Z a r s, See oli Valmieras, «Stalinlik Noorus» 1956, nr. 1, lk. 22—25.

⁵⁴⁰ «Советская Литва» nr. 62, 15. III 1951.

⁵⁴¹ ORKA, 1608, 1, 51, 1.

⁵⁴² V. I. L e n i n, Teosed, 30. kd., lk. 192.

**SAAREMAA ÜLESTÕUSU AJAL KODANLUSE POOLT HUKATUTE
NIMEKIRI**

Isikud, kelle nime ees seisab märk * on sõjakohtu otsusel maha lastud. Nimestik on koostatud järgmiste allikate alusel: «Proletaarne revolutsioon Eestis» 1929, nr. 7, lk. 1; Kommunistliku Partei lendleht «Ristilöödud töörahva nimekiri nr. 11 Eesti Asutava Kogu valimistel» (säilitatakse: ORKA, kommunistlikud lendlehed); Aleksander Looringu artikkel «Saaremaa töörahva ülestõus 1919. a. veebruaris», «Viisnurk» 1941, nr. 4, lk. 372—373. Andmed sõjakohtu otsusel mahalastute kohta on võetud Maaliidu Saaremaa häälekandjast «Saarte Kaja» nr. 18 ja 19, 12. ja 15. III 1919. Samad andmed on avaldatud ka tööerakonna ajalehes «Vaba Saaremaa» nr. 14 ja 16, 8. ja 15. III 1919.

- | | |
|---|---|
| 1. Aavik, Aleksander Aleksei p. | 31. Kesküla, Madis |
| 2. Alt, Mihkel | * 32. Kiin (Kiik), August Kusta p. |
| 3. Andreson, Orest Aleksei p. | * 33. Kints, Germogen Simeoni p. |
| * 4. Annus, Jaan Toomase p. | * 34. Kirr (Kirt), Vassili Ivani p. |
| 5. Antson, Juhan Mihkli p. | * 35. Kirsch, Ivan Andrei p. |
| 6. Arro, Juhan | 36. Koilk (Kolk), Juhan Mihkli p. |
| 7. Ellam, Maria | 37. Koit, Aleksander Jüri p. |
| 8. Ennemuist, Mihhail | 38. Kokk, Vassili Mihaili p. |
| 9. Enno, Ivan | 39. Koov, Ado |
| 10. Grünthal, Aleksei Vassili p. | 40. Korv, Aleksei |
| 11. Haasel, August | 41. Kreis, Aleksander Johannese p. |
| 12. Haasel, Johannes | * 42. Kumm, Martin Ivani p. |
| * 13. Helm, Johannes Kaarli p. | * 43. Kuuder, Aleksander Kirilli p. |
| * 14. Hiiuväin, Priidu Ado p. | * 44. Kuuse, Aleksei (Aleksander) Matvei p. |
| 15. Höövel, Mihkel (vt. ka allpool Öövel) | 45. Kuusk, Mihhail Priido p. |
| 16. Justini, Andrei | 46. Kärm, Anton Andrei p. |
| 17. Jõggi, Mikka Jaani p. | * 47. Kõöts, Aleksander Mihhaili p. (ajalehes Vassili p.) |
| * 18. Jõggi, Villem Joosepi p. | * 48. Kübar, Anton Juhani p. |
| * 19. Jõgi, Gustav Joosepi p. | 49. Laanet, Aleksander |
| * 20. Jõgi, Juhan (Johannes) Anni p. | 50. Laene, Julius |
| 21. Järsk, August Tooma p. | 51. Laisk, Vassili |
| 22. Kaho, Georg Georgi p. | 52. Laur, Jaan Kaarli p. |
| 23. Kaim, Anton | 53. Lember, Aleksander Aleksei p. |
| 24. Kalamees, Sander Mardi p. | 54. Lootus, Jüri Jüri p. |
| 25. Kampf, Artur Aleksandri p. | 55. Lukas, Vassili Aleksei p. |
| 26. Kannik, August Juhani p. | * 56. Madal, Aleksander Maria p. |
| 27. Kao, Vassili Maria p. | 57. Martin, Vassili Andrei p. |
| * 28. Kapp, Vassili Vassili p. | 58. Meelas (Melas), Sander (Aleksander) Jüri p. |
| 29. Kaup, Aleksander Jakobi p. | |
| * 30. Kesküla, Eduard Otto p. | |

59. Mets, Vassili Konstantini p.
60. Muna, Priidu Juhani p.
* 61. Mäekuusk, Aleksander Aleksei p.
62. Nelis, Mihkel Tehve p.
* 63. Nuut, Aleksander Helena p.
64. Nõmm, Jaan Taavi p.
* 65. Ofman, Aleksei Joh. (Juhani) p.
* 66. Ofman, Johan Joh. (Juhani) p.
67. Ofman, Sergei Ivani p.
* 68. Ohakas, Aleksander Juhani p.
69. Ora, Riido Juhani p. (Orro Priidu)
70. Paist, Aleksander Andrei p.
71. Pallasmaa, Isak
* 72. Pern (Peru), Aleksander Aleksei p.
73. Pihelpuu, Johann Vassili p.
74. Pihl, Vassili Aleksei p.
75. Piipu, Vassili Mihhaeli p.
76. Pruul, Aleksander
77. Pöld, Arseni
78. Pöld, Oskar Mihkli p.
79. Pöld, Vassili
80. Päästel, Georg Mihhaeli p.
81. Päästel, Konstantin Mihhaeli p.
82. Raamat, Jüri Mihkli p.
83. Rahu, Georg
* 84. Rehi, Mihhail (Mihkel) Aleksei p.
85. Reiert, Victor
86. Reimann, Vassili
* 87. Reindam (Reintamm), Juhan Ivani p.
* 88. Rits, Orest Martini p.
* 89. Rut(t)imägi, Aleksander Mihkli (Mihhaili) p.
90. Räim(h)auk, Vassili Ivani p.
* 91. Saar, Julius Priidu p.
92. Saar, Kusti Mihkli p.
93. Saat, Aadu
94. Saat, Aleksei Thoma p.
95. Saat, Mihhail Thoma p.
96. Salm, Aleksander Juhani p.
97. Sarapuu, Arkadi Irodioni p.
* 98. Saulin, Jüri Mihkli p.
* 99. Sepp, Aleksander Aleksandri p.
100. Sepp, Aleksei
* 101. Sepp, Ivan (Joann) Mihhaili p.
* 102. Sepp, Konstantin Kirilli p.
* 103. Siim, Ivan Aleksei p.
104. Siim, Timofei Mihhaili p.
105. Sild, Eduard Juhani p.
* 106. Stolz, Jakob Peetri p.
107. Suurkivi, Vassili Georgi p.
108. Sõrm, Mihkel
109. Tammik, Aleksander
110. Teis, Aleksei Feodori p.
111. Teis, Nikolai Maria p.
112. Tihu, Aleksander Timofei p.
113. Tiik, Aleksei Juhani p.
* 114. Tilk, Aleksei Johannese p.
* 115. Tornberg, Eduard Aleksandri p.
116. Tornberg, Theodor Sanderi (Aleksandri) p.
117. Truu, Aleksander Kusti p.
118. Truu, Johannes Sanno p.
119. Truu, Juhan Jakobi p.
* 120. Truumann, Aleksander Jaani (Juhani) p.
121. Tulk, Juhan Ivani p.
122. Tutk, Gustav
* 123. Tuulik, Jaan Madise p. (ORKA, 1911, 3, 43, 73)
124. Uljas, Otto Jakobi p.
125. Umber, Vassili Ivani p.
126. Unger, Oskar
127. Vaga, Ivan Vassili p.
128. Vagane, Konstantin Johannese p.
129. Vahe, Anton Vassili p.
130. Vahter, Juhan Theodori p.
131. Varik, Villem
132. Varvas, Johannes
133. Venskovsky, Aadam Martini p.
134. Viidas, Karl Frido p.
135. Villman, August-Evald Juhani p.
136. Völler, Kirill Mihhaili p.
137. Väli, Viktor
138. Öun, Anton Mihkli p.
139. Öövel, Vassili Georgi p. (vt. ka eespool Höövel)

БЕЛЫЙ ТЕРРОР В ЭСТОНИИ В 1918—1919 гг.

Резюме

1. Подавление трудящихся в Эстонии в конце 1918 г.

В конце ноября и в первой половине декабря 1918 г. немецкие оккупационные власти передали государственную власть Эстонской буржуазии, которая стала укреплять свою пошатнувшуюся позицию при помощи белого террора. В работе дается обзор новых законодательных актов буржуазной Эстонии, которыми дополнялось уголовное законодательство оккупантов, предательской роли правых социал-демократов в осуществлении белого террора. Ввиду своего крайне неустойчивого положения буржуазия в начале не осмеливалась применять открытый террор и использовала преимущественно метод обещаний и уступок. В этой части приводятся также конкретные факты о жертвах белого террора.

2. Подавление трудящихся со стороны Эстонской буржуазии до июля 1919 г.

В данной части приводится в основном конкретный материал относительно передачи английскими властями эстонской буржуазии советских матросов и об их убийстве в феврале на острове Найссаар, о положении в концентрационных лагерях и об актах белого террора, осуществляемого со стороны офицеров буржуазной Эстонии в I половине 1919 г., о подавлении Сааремаского восстания в феврале 1919 г., о подавлении выступления солдат Тартуского запасного батальона в июле 1919 г.

3. Подавление трудящихся в Эстонии и в Северо-Западной части России со стороны белогвардейских и иностранных наемных войск

В данной части рассматривается в начале белый террор, осуществляемый русскими белогвардейцами и затем финскими наемниками, и показывается, как эстонская буржуазия эти акты всячески поддерживала.

4. Подавление трудящихся в Латвии, особенно в Риге, в мае и июне 1919 г.

В данной части рассматривается белый террор, осуществляемый немецкими наемниками в Латвии и особенно в Риге в мае и июне 1919 г., и содействие эстонской буржуазии и Антанты в осуществлении этого белого террора. Особо подчеркивается тот факт, что те, кто фактически осуществляли белый террор — подчинялись, в соответствии с актом о капитуляции от 11 ноября, правительствам Антанты. Далее указывается, что захват Советской Латвии происходил по приказу Антанты и при помощи армии буржуазной Эстонии и флота Антанты. В июле 1919 г. местные представители Антанты захватили даже власть непосредственно в свои руки в Риге.

ISIKUNIMEDE JA VALGE TERRORI OHVRITE REGISTER

Isikud, kelle nime ees on märk *, on kodanluse poolt tapetud kodanliku rinde tagalas. Need, kelle nime ees on sama märk kahekordselt, on tapetud kodanliku sõjakohtu otsusel. Vastavad märgid puuduvad nende isikute nimede ees, kes hukati Saaremaa ülestõusust osavõtmise eest või kes hukati Izborskis või väljaspool Eestit. Izborskis tapetute nimekiri leidub teoses P. Vihalem, Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917—1920), lk. 573—574. Käesolev register sisaldab ka nende hukatute nimesid, keda teose tekstis ei ole mainitud. Daatumid märgivad sõjakohtu surmaotsuse tegemise aega, sulgudes selle täideviimise aega. Lühend RTN näitab, et vastava isiku nimi leidub Kommunistliku Partei lendlehes «Ristilöödud töörahva nimekiri nr. 11 Eesti Asutava Kogu valimistel» (säilitatakse ORKA-s), kusjuures järgnev number osutab järjekorranumbrile selles lendlehes. Viimased mõttekriipsudele järgnevad numbrid osutavad käesoleva teose lehekülgi, kus vastav nimi esineb.

- ** Abel, Anette Mardi t.; 18. II 1919; ORKA, 518, 1, 248
- ** Abramson, Mihkel Tooma p.; 26. III 1919; ORKA, 518, 1, 249
- ** Ains, Ernst Jaani p.; 16. I 1919; ORKA, 541, 1, 307, 58
- ** Ains, Jaan; 16. I 1919; ORKA, 541, 1, 307, 58
- ** Ains, Karl; 16. I 1919; ORKA, 541, 1, 307, 58
- * Aksel, August; RTN 82
Alexander, Hon. Harold Rupert Leofric George, Earl (krahv) of Caledoni poeg, Inglise kolonelleitnant, Landesveeri ülemkomandör 12. VII 1919—1920 (varem Tallentsi missioonis) — 90
Alexander-Sinclair — vt. Sinclair
- ** Allik, Johan (Juhan) Abrami p.; ORKA 927, 1919, 28; 1911, 2, 68, 16; RTN 109 — 42
- * Alt; RTN 77
- ** Angerjas, Mart Adami p.; 12. III 1919; ORKA, 927, 1919, 54
- ** Anter, Joh. — 51
- ** Anton, Oskar Kristjani p.; (2. II 1919); ORKA, 518, 1, 217, 30
- * Antsepp; RTN 86
Anvelt, Jaan, Eestimaa Ajutise Revolutsioonikomitee esimees alates 15. XI 1918, Eesti Töörahva Kommuuni Nõukogu esimees ja sõjaväe valitsuse esimees 29. XI 1918 — 19. VII 1919 — 23
- * Arbon, Eduard; RTN 7 — 27
Arildskov — 69
Arsenjev — 59
- ** Asi, Johannes Hendriku p.; ORKA, 518, 1, 256
- Ast, Karl, 27. XI 1918 Maanõukogu sekretär, vanem töökaitse komissar 5. XII 1918; töö- ja hoolekandeministri kt. alates 23. XII 1918 — 16
Balahhovitš — vt. Bulak-Balahhovitš
- Balfour, Arthur James, Inglise välisasjade riigisekretär (välisminister) 1916—1919 — 74
- Balod (is), Janis, polkovnik, Landesveeri läti üksuste komandör 1918. a. lõpust kuni juulini 1919, kodanliku Läti armee ülemjuhataja alates 16. X 1919 — 76—77, 89
- Beckendorff-Jendel, Hans von — 30

- ** Bedov, Stepan; 5. II 1919; ORKA, 541, 1, 307
- ** Bedov, Vassili; 5. II 1919; ORKA, 541, 1, 307
- Benson, A. C., USA admiral — 74
- ** Berg, Karl Hansu p.; 24. III 1919; ORKA, 518, 1, 257, 6
- Bermond-Avalov, vürst Pavel Mihhailovitš — 89—91
- Bibikov — 59
- * Birkenbaum, Eduard — 41
- * Birkenbaum, Johannes — 41
- Bischoff, Josef, major, Saksa rauddiviisi komandör 1919. a. Lätis — 72
- * Bogomassov, Vassili — 41
- Borgelin, Richard-Gustav, alampolkovnik — 68—69
- Bosanquet, Vivian H. C., Inglise konsul — 59
- ** Bosch, Eduard Sandri p.; 23. I 1919; ORKA, 518, 1, 262; RTN 57
- ** Botsch, Milda Ado t.; 1. (27.) III 1919; ORKA, 518, 1, 264
- ** Breedis, Alfred Davidi p.; 26. III 1919; ORKA, 518, 1, 265
- Bulak-Balakhovitš, Stanislav N. — 57—61
- Bullitt, William Christian, USA presidendi esindaja Venemaal 1919 — 7, 68
- * Bursch; RTN 110
- Carlson, USA kolonel — 84—86
- Christian (Kristian ehk Kristiern) IV, Taani kuningas 1588—1648 — 69
- Churchill, Winston, Inglise sõjaminister — 6
- Clemenceau, Georges, Prantsuse peaminister 1917—1920 — 61
- Curzon, George Nathaniel ehk markii Curzon of Kedleston, Inglise välis-
asjade riigisekretär (välisminister) 1919—1924 — 68
- Dawley, E. J., USA kolonelleitnant, USA sõjalise missiooni ülema kohuste-
täitja Balti provintsid — 50, 72, 76, 88—89
- * Deetlov, August; RTN 32
- Denikin, Anton I., valgekaartlik kindral — 9, 62
- Dick, rittmeister — 61
- Diderov — 60
- ** Diidrik, Jaan Antsu p.; 17. (21.) II 1919; ORKA, 518, 1, 268
- Džaparidze, Prokofi Aprassionovitš, Bakuu siseasjade rahvakomissar alates
25. IV 1918 — 8
- Du Parquet, Emanuel, kolonelleitnant, Prantsuse sõjalise missiooni ülem
Baltimaadel — 75, 77, 82, 85—86
- ** Edro, Ferdinand Gustavi p.; 23. (26.) II 1919; ORKA, 518, 1, 269
- ** Eek, Jakob — 41
- Einsild, Udo — 58
- Ekström, Martin, Rootsi kodanik, Eesti saadetud Soome ühe palgasõdurite
üksuse (600 meest) komandör (jaanuarist märtsini 1919), major, hiljem
polkovnik — 63, 65—66
- Ellam, Anton — 46
- Ellam, Maria (hukatud Saaremaa ülestõusu ajal) — 46
- Emmot, lord — 60
- Enckell, Carl Johan Alexis, Soome välisminister 1918—1919 — 63
- Engelhardt, polkovnik — 58
- ** Erm, Oskar — 51
- Fioletov, Ivan Timofejevitš, Bakuu Rahvamajanduse Nõukogu esimees alates
25. IV 1918 — 8
- Fitinghof-Scheel (Vietinghoff), von — 61
- Fletcher, Alfred, major, Landesveeri komandör veebruarist 12. juulini 1919 —
75, 82—84, 87—88, 90
- Folker, USA kolonel — 77
- Foss, Aleksander — 68
- ** Franch, Rootsi leitnant — 69
- Frenkel, Rootsi insener — 86
- ** Frey, Jaan Kaarli p.; 31 III 1919; ORKA, 518, 1, 279
- Galliffet, Gaston Alexandre Auguste, markii, Prantsuse kindral (1830—
1909) — 11
- Glasenapp, kindral — 61

- Goltz, Rüdiger krahv von der, kindral — 6, 20, 63, 67, 70, 72—76, 78—81, 83, 87—91
- Gordon — vt. Pirie-Gordon
- Gorn, Vassili, Vene Loodekubermangude «valitsuse» riigikontrolör 1919 — 61
- Gough, Hubert ehk H. de la Poer Gough, Inglise kindralleitnant, Antandi sõjalise missiooni ülem Baltimaadel 1919 — 59, 68, 89—90
- Grau, K. — 32
- Graves, William, S., USA kindralmajor — 7
- Greene, Warwick, kolonelleitnant, USA sõjalise missiooni ülem Balti provintside alates 12. III 1919 — 49, 72, 76—77, 80—83, 87, 90
- Grünthal, Timotheus — 47—48
- ** Haavapuu; 13. III 1919; ORKA, 518, 1, 286
- * Hansmeier (Hansmer), Friedrich; RTN 117 — 36
- Hartmann, Soome major — 65
- Havas, politseiülem Soomes — 66
- Helanen, Vilho, Soome palgasõdurite Eesti saatmise organiseerijaid — 67
- Hellat, Aleksander, Tallinna miilitsaülem 1918 lõpul, nov. 1918 — maini 1919 Tallinna linnapea, Eesti Vabariigi prokurör 3. VI — 29. VII 1919 ja siseminister 29. VII 1919 — 28. VII 1920 — 15—18, 23, 27, 55
- ** Herman, Karl Peedu p.; 11. III 1919, ORKA, 927, 1919, 31, 83
- Hitler, Adolf — 63
- * Holm, August; RTN 66
- Holsti, Eino Rudolf Woldemar, Soome välisminister 1919—1923 — 76
- ** Hommik, Richard Iisaku p. (Vana Antslast); 13. III 1919
- Hoover, Herbert Clark, USA Euroopa abistamise organisatsiooni juhataja, Pariisi rahukonverentsi Balti sõjalise komisjoni liige alates 9. V 1919 — 7, 74, 78, 86
- ** Horn (Vana-Kuustest); 9. II 1919; ORKA, 518, 1, 288
- Howard, Sir Esme, Pariisi rahukonverentsi Balti komisjoni esimees alates 16. IV 1919 — 76
- ** Hunt (Unt), Aleksander Tõnise p.; 18. (21.) I 1919; ORKA, 518, 1, 217, 173, ja 181; 518, 1, 445, 1; RTN 38
- Ibsen, Taani kindral — 68
- ** Ingel, August — 51
- Irv, Anton, kapten, soomusrongi ülem alates 29. XI 1918, jaanuari lõpust 1919 soomusrongide divisjoni ajut. ülem — 39—40
- ** Ivan (i), August Juhani p.; 22. (27.) I 1919; ORKA, 518, 1, 292 ja 518, 1, 218, 4; RTN 50
- * Ivanov (Tartu vaksali komissar); RTN 28
- Ivanov, N. N. — 58
- ** Jaakson, Jaan Joosepi p.; 25. III 1919; ORKA, 932, 1, 5
- Jaakson, Jüri, Eestimaa kubermangukomissari abi maist oktoobrini 1917, kohutuminister 27. XI 1918—1920 — 11
- ** Jaama, Eduard Jaagopi p.; 31. I (2. II) 1919; ORKA, 518, 1, 217, 30 ja 518, 1, 293
- Jans, Johan, Tartu maakonna valitsuse esimees 1917 suvest oktoobrini ja nov.—dets. 1918; 1919 jaanuaris «Sotsialdemokraadi» peatoimetaja, Asutava Kogu liige — 22, 35
- ** Jaska, Aleksander; 10. III 1919; ORKA, 518, 1, 218, 24
- Javorsky, lipnik — 38
- ** Jensen, Anna Tobiase t.; 5. III 1919; ORKA, 518, 1, 297
- ** Jerkovič, Paul Jüri p.; 27. III 1919, ORKA, 518, 1, 299
- ** Johanson, Karl Mihkli p.; ORKA, 927, 1920, 134; RTN 114
- * Jost, Maria; RTN 65
- Judenitš, Nikolai Nikolajevitš, kindral, valgekaartliku Loodearmee komandör — 57—61, 69, 76
- ** Järm, J. — 51
- * Järv; RTN 78
- ** Jürgens, Eduard — 41

- Jürgenson, Julius, alamkapten, kodanliku Eesti sõjaväeline esindaja Lätis 1919 — 73
- Jürgenstein, Anton Tõnis, ajalehe «Postimees» toimetaja — 11
- ** Kaasik, August — 42
- * Kadakas (Haljalast); RTN 47
- ** Kadak, Reinhold Hansu p.; 7. I 1919; ORKA, 518, 1, 304
- ** Kadak, Richard; RTN 103 — 41
- * Kaerev, Konstantin; RTN 68
- * Kahu; RTN 102
- * Kalla, August Karli p.; (3. II 1919); ORKA, 518, 1, 217, 30
- Kalm, Hans alampolkovnik, Soome palgasõdurite nn. Põhja Poegade rügemendi ülem Eestis jaan.—juuli 1919 — 63—64, 66
- ** Kangur, August Ado p.; 18. (21.) I 1919; ORKA, 518, 1, 217, 173 ja 181
- * Kantsmeier (?), Paul — 36
- * Kargaja, Hans — 42
- * Kargaja, Leena — 42
- ** Karov, D. — 51
- Kartau, Juhan, Töö- ja Hoolekandeministeeriumi hoolekande osakonna juhataja alates 11. XII 1919 — 16
- ** Karu, Gustav — 41
- ** Kask, Jaan Hansu p.; 15. IV 1919; ORKA, 1911, 2, 184
- Kattai, M., kolonelleitnant (1934) — 73
- ** Kaur, B. — 51
- Keenan, Inglise major — 85—86, 90
- ** Kello, Marie; 23. I 1920; ORKA, 939, 1, 1
- Kerenski, Aleksander Feodorovitš, Vene Ajutise Valitsuse peaminister — 9
- ** Kevai, H. — 51
- * Kiikar; RTN 76
- ** Kik(k)as, Martin Jaani p.; 6. I 1919; ORKA, 510, 1, 320 — 41
- ** Kilter, Eduard Mihkli p.; (2. II 1919); ORKA, 518, 1, 217, 30
- Kingissepp, Viktor, Eduardi p.; Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee liige, Eesti Tööraha Kommuuni Siseasjade Valitsuse juhataja 29. XI 1918 — 23
- * Kippar, Adolf; RTN 4 — 26
- * Kippar, Aleksander; RTN 3 — 26
- ** Kivisik, Oskar — 51
- Klaar, Jaan, alamleitnant (mitšman), sõjalaeva «Lembitu» komandör detsembri lõpust 1918, Saaremaa karistussalga komandör veebr. 1919 — 47
- ** Klemm, Karl(a); 3. I 1919; ORKA, 927, 1919, 53; RTN 16
- ** Klemm, Villem; 3. I 1919; ORKA, 927, 1919, 53; RTN 15
- Kleštšinskas, leedu polkovnik — 91
- ** Koger, G. — 51
- * Kogort; RTN 75
- * Koit, Aleksander — 46
- ** Kolbanov, M. — 51
- ** Kolmapäev, J. — 51
- ** Kolt, Jaan — 51
- Koltšak, Aleksander V., admiral, «Venemaa kõrgem valitseja» 1919 — 7
- ** Koni, Karl — 51
- * Koosa, Kristjan; RTN 90
- ** Koppel, K. — 51
- Kornilov, Lavr G., valgekaartlik kindral, Vene vägede ülemjuhataja augustist 1917, nn. Doni vabatahtliku armee juhataja — 11
- Kosola, Vihtori — 66
- Krasnov, Pjotr Nikolajevitš, valgekaartlik kindral — 9
- ** Kreismann, Karl Abrami p.; 17. II 1919; ORKA, 544, 2, 34, 263
- ** Kuiv, Juhan; ORKA 533, 1, 403, 183; RTN 30 — 42
- * Kuiva, Karl; RTN 58
- Kuperjanov (varem Kuprianov), Julius — 10, 23, 41, 51, 54, 58
- ** Kuppar, Johannes; RTN 6 — 41

- * Kurvits, Oskar; RTN 72
- * Kuster; RTN 111
- Kuzmin-Karavajev, V. D. — 57
- Kuuder, Aleksander (Saaremaa ülestõusust osavõtja); RTN 9
- Kuulberg — 40
- ** Kuusik, August Mihkli p.; 9. I 1919; ORKA, 518, 1, 217, 192 — 41
- * Kõks, Annus; RTN 29 — 42
- ** Kõnnik, J. — 51
- Kärner, Jaan, kirjanik — 35
- Käspert, Johannes, Eesti Tööraha Kommuuni Nõukogu asjadevalitseja, Siseasjade Valitsuse ajutine juhataja 29. XI 1918 — 19. VII 1919 — 23
- * Käusaar, Paul; 12. (13.) III 1919; ORKA 544, 1, 15, 286—287
- Köstner, Nikolai, kaubandus-tööstusminister 27. XI 1918 — 28. II 1919 — 16—17
- Kübarepp, Eduard, Vene Ajutise Valitsuse Tallinna ja Harjumaa komissar 1917, siseministri abi 1918—1929 — 46
- Laaredei vt. Laredei
- Lacis, läti ajakirjanik — 86
- Laidoner, Johan, polkovnik, alates 20. I 1919 kindralmajor, kodanliku Eesti Sõjaministeeriumi operatiivstaabi ülem 14. XII — 23. XII 1918, armee ülemjuhataja 23. XII 1918 — märts 1920 — 22, 32, (34—35, 37), 47, 53—55, 58—60, 62, 66
- ** Lammerson, Johan Jaani p.; 11. III 1919; ORKA, 927, 1919, 31, 75
- Lansing, Robert, USA riigisekretär (välisminister) 1915—13. II 1920 — 74, 86
- * Laos, Villem Jüri p.; ORKA, 927, 1919, 188
- ** Laredei, Anton Antoni p.; 19.(21.) I 1919; ORKA, 518, 1, 217, 173 ning 181 ja 927, 1919, 255; RTN 113 — 42
- * Larionov; RTN 79
- Larka — 43
- ** Laur, Jaan; RTN 51
- ** Laur, Paul Peetri p.; (27. I 1919); ORKA, 5, 18, 1, 217
- Lehmann, Johannes, Ajutise Valitsuse Lõuna-Eesti peavoliniku asetäitja 3. I 1919 — 16
- * Lellep; RTN 101
- Lenin, Vladimir Iljitš — 5, 7, 9—10, 23, 91
- * Lensment, Aleksander — 36
- ** Liebes, Karl; (1. või 2.) II 1919; ORKA, 544, 2, 40, 9
- Lieven, Anatol Pavlovitš, vürst, Landesveeri vene valgekaartlaste üksuse komandör 1919. a. juulini — 60, 82, 88
- ** Lifka, Oskar Johani p.; 2. I 1920; ORKA, 932, 1, 5
- * Liivak, Karl; RTN 96
- ** Liivamägi, August Hindreku p.; (17. II 1919); ORKA, 518, 1, 216, 91
- * Limberg, Mihkel; RTN 119
- * Lind, Klara; RTN 33
- * Lindeman, Karl; RTN 74
- * Linder, Jaan Niguli p.; ORKA, 1911, 2, 38
- ** Linder, Leopold, Virumaa TSN Täitevkomitee liige 1917—1918; RTN 2 — 27
- * Lippo, Josep; RTN 73
- * Lodi, Teodor; RTN 23
- ** Luha, Karl Jaani p.; (24. III 1919); ORKA, 518, 1, 361
- * Luik, Juhan; ORKA, 518, 1, 581; RTN 26
- * Lunter, Johann; RTN 44
- Luts, Karl Friedrich — 10, 16
- * Lutsik, August; RTN 43
- * Lõhmus, Voldemar Jüri p.; (29. I 1919); ORKA, 518, 1, 217, 30
- ** Lätt, Vold. — 51
- Lyncker, vabahärra von, kapten — 75

- Maasik, Villem Jaani p. (tapeti Izborskis) — 23
- Malõgin, Ivan Vassiljevitš, Bakuu nõukogu väljapaistev tegelane — 8
- Mannerheim, Karl Gustav, vabahärra, Soome riigihoidja 1918—1919 — 7, 9
- Manteuffel, H., leitnant, parun, Landesveeri löögirühma komandör — 74, 76
- Marder, Villem, polkovnik, alates 10. I 1919 II diviisi (Tartu) tagavara-pataljoni ülem, detsembrist 1919 Sakala partisanide pataljoni ülem — 52—53
- Marka, Voldemar Anna p.; (31. I 1919); ORKA, 518, 1, 216, 1
- Marsh, F. G., Inglise kindralmajor — 58, 89
- * Martinson — 41
- Martna, Mihkel, Eesti välissaatkonna liige jaanuarist 1918—1919 lõpuni — 18, 20—23, 70
- ** Mekk, Karl Jaani p.; (24. III 1919); ORKA, 518, 1, 374
- * Meokas, Jüri; RTN 19
- Meyendorff, Alexander, parun — 87
- * Michlai; RTN 81
- Mihhalkov, I. — 36
- ** Mihkel(es), Rudolf Mihkli p.; 9. I 1919; ORKA, 518, 1, 217, 192 — 41
- ** Miitel, Alfred Mihkli p.; ORKA, 927, 1919, 233
- * Miller, Rudolf (23. IV 1919) — 42
- * Millert, August; RTN 85
- Moor, B. — 51
- Morison, Samuel Eliot, Pariisi rahukonverentsi Balti komisjoni liige USA esindajana alates 16. IV 1919; varem Harvardi ülikooli ajaloo lektor — 6, 63, 71, 79—81, 84, 86
- ** Muuga, Johannes; RTN 99 — 41
- ** Mõisa, Alfred Kadri p.; 18. I 1919; ORKA, 541, 1, 307, 61
- ** Mõttus, J. — 51—52
- ** Mõttus, Paul Peetri p.; 22.(27.) I 1919; ORKA, 518, 1, 218, 4 ja 518, 1, 292; RTN 52
- * Mäeots (Järva-Jaanist); RTN 42
- * Mägi, Oskar; RTN 27
- * Mäll, August; ORKA, 518, 1, 581; RTN 25
- ** Mäts (?), Paul Jaani p.; (17. II 1919); ORKA, 518, 1, 216, 91
- * Mölder, Ed.; RTN 8 — 27
- ** Müllerson, Eduard Jaani p.; (17. II 1919); ORKA, 518, 1, 216, 91 ja 518, 1, 252
- Neidhart, end. Vene senaator — 17—18
- Niedra, Andrievs — 73, 77, 86—87
- ** Niika, August Juhani p.; ORKA, 927, 1, 52
- * Nikitin, Nikolai; RTN 80
- * Nikolajev — 37
- * Nikolajev, A. P., kindral — 59
- * Nooba, Mihkel; RTN 118
- ** Noormets, Henrik Kaarli p.; RTN 98 — 41
- ** Normann, Karl Mihkli p. — 41
- Novogrebelski = kindralmajor Vladimirov — 60—61
- * Nugisuu, Pauline; RTN 115
- Oinas, Aleksander, kodanliku Eesti riigikontrolör 6. 1—9. V 1919; sise-minister 9. V—29. VII 1919 — 16—17
- ** Oja, Hans Jaani p.; ORKA, 518, 1, 218, 4; RTN 53
- * Oro, Mihkel; RTN 67
- Osol — 86
- ** Osolapp, Otilie Kristjani t.; 22. III 1919; ORKA, 518, 1, 272
- Ostrat, Mihkel — 17
- Ozol, polkovnik — 58
- Ozol-Ziedon — 91
- * Ott, Jakob; RTN 36 — 56
- Pallock, John — 59

- Palvadre, Anton, kodanliku Eesti töö- ja hoolekandeminister 9. V 1919—28. VII 1920 — 16—17, 21
- ** Pa(e?)ndelson, Johannes; 24.(24.) III 1919; ORKA 927, 1919, 34, 37; VII polgu päevakäsk 25. III 1919 (ORKA)
Du Parquet — vt. D all.
- ** Parna, Johannes Jaagupi p.; 9. I 1919; ORKA, 518, 1, 217, 192
- ** Partots, J. — 51
- Parts, Karl (hiljem Kaarel), Maapäeva esimees 3. II—23. IV 1919, Riigikohtu esimees 31. X 1919—1940 — 33
- Parts, Karl, soomusrongide divisjoni ülem — (66)
- * Paschin, Vassili Georgi p.; (29. I 1919); ORKA, 518, 1, 217, 30
- * Pedak, Hans; RTN 37
- * Peedo; RTN 87
- * Peedo, Johann (Juhan) — 36
- ** Peendra, Oskar; 24.(24.) III 1919; ORKA, 927, 1919, 34, 32
- ** Peep, Jaan — 51
- Peet, August, kodanliku Eesti siseminister 27. XI 1918 — 9. V 1919 — 26
- ** Pensa, Julius Jaani p.; (2. II 1919); ORKA, 518, 1, 217, 30
- ** Peterkop, Mihkel — 42
- * Persidsky; RTN 92 — 64
- * Persidsky; RTN 93 — 64
- * Persidsky; RTN 94 — 64
- ** Pihla, Karl Juhani p.; 29. I 1919; ORKA, 518, 1, 458
- * Pihlak, Aleksander; RTN 34
- * Pihlak, August; RTN 35
- ** Piilberg, August Mardi p.; ORKA, 518, 1, 587, 441
- Piip, Hans (Aants), Eesti Maapäeva liige, Eesti kodanluse välisesindaja alates 20. XI 1917 (peamiselt Londonis), septembrist 1919 välisministri abi, 9. X—18. XI 1919 välisministri kt., Tartu Rahudelegatsiooni liige — 76
- * Piitrov (Järva-Jaanist); RTN 41
- * Pill, August; RTN 45
- Pirie-Gordon, Charles Harry C., kolonelleitnant, Inglise komissari asetäitja Balti provintsid 1919 — 59
- Pitka, Johan, kodanliku Eesti sõjalaevastiku juhataja 21. XII 1918—1919, Omakaitse (Bürgerwehri) ja Kaitseliidu juhatuse esimees märtsist 1918—1919 — 26, 36, 64
- ** Pleksner, Ernst; 24.(24.) III 1919; 7. polgu päevakäsk 25. III 1919 (ORKA)
- * Plooman, Johannes — 36
- ** Pokka, Karl — 41
- ** Polits, Johannes — 42
- ** Poolakese, Joosep Karli p.; 7.(8.) I 1920; ORKA, 518, 1, 262
- * Porosna, Paul; ORKA, 927, 1920, 73
- * Porst — 17
- ** Prakson, August Karli p.; (9. IV 1919); ORKA, 518, 1, 217; 519, 1, 400
- * Protus, Mihhail Gavriili p.; (29. I 1919); ORKA, 518, 1, 217, 30
- Puchk (Puhk) Joachim, tootlusministri abi 5. XII 1918, Eesti välisdelegatsiooni liige — 49
- ** Puhm, Jaan Anna p.; 29.(31.) I 1919; ORKA, 518, 1, 404 ja 518, 1, 216, 1
- ** Puhrit, Fritz Jaani p.; 21. III 1919; ORKA, 518, 1, 405
- * Puitinen, Johannes; RTN 61
- ** Pulles, Johannes; RTN 105 — 41
- ** Punger, Heinrich — 41
- * Punikson, Jaan; RTN 95
- Puskar, Viktor; alampolkovnik, II diviisi ajut. ülem — 35—36, 58
- * Puss (Haljalast); RTN 48
- * Puss (Haljalast); RTN 49
- Pusta, Karl (hiljem Kaarel) Robert, Eesti välisdelegatsiooni liige, esindaja Pariisis — 40
- * Puumann (Narva tööline); RTN 31
- ** Puusep, Gustav Jakobi p.; 7. I 1920; ORKA, 518, 1, 262

- Pödder, Ernst, kindralmajor, sisekaitse ülem detsembrist 1918, aprillist 1919
III diviisi ülem — **14, 22, 27—29, 31—33, 56**
- ** Pöder, August, Mihkli p.; ORKA, 518, 1, 407
- ** Pöder, G. — **51**
- Pöld, Peeter Siegfried Nikolaus, haridusminister novembris 1918 — **7**
- ** Pärn, Elmar Roberti p.; 6. I 1919; ORKA, 518, 1, 410; RTN 104 — **41**
- * Pärn, Jaan Jüri p.; (29. I 1919); ORKA, 518, 1, 217, 30
- ** Pärn(a), Johannes (Johan) Juhani p.; 18. I 1919; ORKA, 541, 1, 307; 62; RTN
39 — **36, 41**
- ** Pärn, Kristjan Märdi p.; 8. III 1919; ORKA, 518, 1, 411
- ** Pärs, Jaan Jüri p.; 29. I 1920; ORKA, 518, 1, 412
- Päts, Konstantin, pea- ja sõjaminister 20. XI 1918—9. V 1919 — **10, 15, 23,
25—26, 28—29, 33—34, 54, 62, 64**
- Pöögelmann, Hans, Eestimaa Ajutise Revolutsioonikomitee liige alates 15. XI
1918, Eesti Tööraha Kommuuni Nõukogu liige ja Rahvamajanduse Val-
itsuse juhataja 29. XI 1918—19. VII 1919 — **23**
- ** Pöörand, Joosep Danieli p.; (29. I 1919); ORKA, 518, 1, 409 ja 518, 1, 217, 30
- Raamot, Jaan, põllutöö- ja toitlusminister 12.—27. XI 1918, toitlusminister
27. XI 1918—6.(?) II 1919 — **11**
- ** Raat, Aleksander Henriku p.; 8. III 1919; ORKA, 518, 1, 415
- ** Raat, Jaan Juhani p. (Vana-Antslast); 13. III 1919; ORKA, 518, 1, 416
- * Raudsepp, Ferdinand; ORKA 927, 1920, 73
- ** Raudsepp, Märt Jaani p.; 22.(27.) I 1919; ORKA, 518, 1, 292 ja 518, 1, 218,
4; RTN 56 — **33**
- Reek, Nikolai, alampolkovnik, 1918 lõpul 5. rügemendi ülem, aprillist 1919
polkovnikuna III diviisi staabi ülem — **73**
- Rei, August, kodanliku Eesti peaministri asetäitja 27. XI 1918 kuni 25.(?)
I 1919, Töö- ja Hoolekandeministeriuri juriskonsult 25. I 1919, Asu-
tava Kogu esimees 23. IV 1919—1920 — **15—16, 53**
- ** Reili, Nikolai Anetti p.; (29. I 1919); ORKA, 518, 1, 418 ja 518, 1, 217, 30
- ** Reiman, Arnold Mihkli p.; 12. III 1919; ORKA, 518, 1, 419
- ** Reiman, Osvald (Kudina vallast, 16 a. vana); 17. XII 1918; ORKA, 541, 1,
307, 53
- ** Reismann, Karl — **51**
- Reissar, Henry C., USA kapten, Vastemõisa pidaja, Scouts-rügemendi ülem
17. XII 1918—19. VII 1919 — **3, 54**
- ** Retpapp, Aleksander Juhani p.; 28. I (3. II) 1919; ORKA, 518, 1, 421 ja
518, 1, 217, 30
- Riigov, Karl, Viljandi komandant 1919 algul, hiljem Pihkva komandant —
34
- * Rikkas, Martin; RTN 106
- Rodzjanko, Aleksander Pavlovitš, kindralmajor, valgekaartliku Põhjakorpuse
komandör aprillist novembrini 1919 — **57—59, 61**
- ** Rooberg, Gustav Tõnu p.; 30. XII 1918; ORKA, 544, 1, 15, 333
- ** Rooma, August Kristjani p.; 28. I (3. II) 1919; ORKA, 518, 1, 422 ja 518,
1, 217, 30
- ** Rosberg, Gustav Tõnu p.; 30. XII 1918; ORKA, 544, 2, 34, 13
- ** Ruttas, Karl; 26. III 1919; ORKA, 927, 1919, 51
- * Ruubert A.; RTN 63
- * Ruubert, Roman; RTN 62
- Saar, Pääsküla komandant — **43**
- ** Saarna, Jakob Gustavi p. (Vana-Antslast); 13. III 1919; ORKA, 518, 1, 287
- * Sagar, Karla; RTN 120
- ** Saks, Arnold Hansu p.; 13. III 1919; ORKA, 518, 1, 428
- ** Samba, Juhan — **42**
- ** Samkov, Theodor Jakobi p.; ORKA, 544, 2, 34, 308
- ** Sarri, Hendrik Hansu p.; 22. I 1919; ORKA, 518, 1, 431; RTN 55
- ** Sarv, August Gustavi p.; ORKA, 518, 1, 218, 5; RTN 54
- * Sats (Haljalast); RTN 46
- Schlageter, Albert Leo — **76**

- ** Schmidt, Maks Augusti p.; 1. III 1919; ORKA, 518, 1, 435
- * Schmidt, Osvald; RTN 97
- ** Schüts, Julius; RTN 5 — 41
Seckendorff, kindralleitnant, vabahärra Adolf von, oktoobrist 1917 Saaremaa kuberner ja veebruarist 1918 Saksa okupatsioonivägede 68-nda kindralkomando juhataja (Pohja-Eesti korpusringkond) — 28
- Seiman, Aleksander, 4. polgu ülem, polkovnik — (26)
- * Sepp, Aleksander; RTN 10
- * Sereiko, Vladislav; ORKA, 518, 1, 437
- ** Sibi, Jaan Karli p.; 21.(21.) III 1919; ORKA, 518, 1, 438, 13
- Siim, Ivan (Saaremaa ülestõusust osavõtja); RTN 11
- ** Simka, Albert Anna p.; 14.(17.) II 1919; ORKA, 518, 1, 216, 91 ja 927, 1920, 55
Sinclair (hiljem Alexander-Sinclair) Edwyn, Sir, kontradmiral, Inglise sõjalaevastiku komandör Balti meres 27. XI 1918—6. I 1919 — 25, 31
- ** Sisask, Johan (Juhan) Hugo p.; (2. II 1919); ORKA, 518, 1, 217, 30 ja 518, 1, 443, 1
- * Smidt, Osvald — 56
- ** Sohva, Ernst Mooritsa p.; 19.(21.) I 1919; ORKA, 518, 1, 445, ja 518, 1, 217, 173 ning 181
- ** Sock, Eduard; 24.(24.) III 1919; ORKA, 927, 1919, 34, 37 ja 7. polgu päevakäsk 25. III 1919 (ORKA)
- Soodla, Johannes, alamleitnant, 30. 1—15. XI 1919 kompaniülem — 54
- Soonin, Tuhalaane vallavanem — 42
- Soots, Jaan, polkovnik, detsembrist 1918 kodanliku Eesti armee operatiivstaabi ja veebruarist 1919 ülemjuhataja staabiülem, Tartu rahakonverentsi Eesti delegatsiooni liige — 28, 45, 58
- ** Sprogis, Liisa Mardi t.; 22. III 1919; ORKA, 518, 1, 447
Stalin, J. V. — 9
- Sternbeck, Otto, 1918 detsembrist kaitsepataljoni ülem, maist 1919 VIII polgu ülem — 17
- Stojakin, polkovnik — 58
- * Stolz, saksa soldat; RTN 13 — 46
- Stolõpin, Pjotr, Vene peaminister 1906 — 11
- ** Strandberg, Aleksander Fritsu p.; 26. I 1919; ORKA, 927, 1919, 74
- Strandman, Otto, kodanliku Eesti välisminister alates 12. XI 1918, alates 27. XI 1918 põllutööminister ja välisministri kohustetäitja, 9. V—18. XI 1919 pea- ja sõjaminister — 15—16, 24, 44, 52
- ** Strikmann, Eugen; RTN 116 — 41
Suits, Gustav, luuletaja — 23, 49, 70
- * Sunduk, Tamsalu mõisa nõukogu esimees — 40
Svinhufvud, Pehr Evind, Soome riigihoidja 1918. a. — 63
- Saumjan, Stepan Georgijevitš, Bakuu rahvakomissaride nõukogu esimees alates 25. IV 1918 — 8
- Tallents, Stephen (hiljem Sir), kolonelleitnant — 88
- ** Tamman, Mihkel Tõnise p.; 22. III 1919; ORKA, 518, 1, 218, 26 ja 518, 1, 453
- ** Tammur, Karl Jaani p.; 7. III 1919; ORKA, 518, 1, 455
- * Tannbaum, Hans; 12.(13.) III 1919; ORKA, 544, 1, 15, 286—287
- * Tasane, Kristjan Toomase p.; ORKA, 927, 1919, 108
- Taube, Georg, parun, I järgu mereväekapten, Läti parunite (Niedra) valitsuse sõjaministri abi, Landesveeri asutaja ja komandör alates 12. VII 1919 — 87, 90
- ** Teder, Aleksander Peetri p.; 12. III 1919; ORKA, 518, 1, 457
- * Tepan; RTN 88
- * Teppan, Johannes; RTN 24
Thomas, Albert, septembrini 1917 Prantsuse sõjavarusminister — 20
- Tighe-Johns, Reginald, Inglise kapten — 8
- ** Tihla, Karl Johani (Juhani) p.; (29. I 1919); ORKA, 518, 1, 216, 91, ja 518, 1, 216, 1; 518, 1, 458, 7

- Tihu, Aleksander (Saaremaa ülestõusu ajal tapetud) — 46, 47
- ** Tiitsen, Karl; (11. XII 1919); ORKA, 518, 1, 459, 1—23 — 42
- * Tikk, Hans; RTN 112
- * Timoejeva, Anna; RTN 64
- * Tingu, Eduard; RTN 84
- * Tohver, Andres; RTN 20
- * Tohver, Marie; RTN 21
- ** Tomasson, Hugo Jakobi p.; 18.(24.) III 1919; ORKA, 518, 1, 361
- ** Tomasson, Jaan Jakobi p.; (24. III 1919); ORKA, 5, 18, 1, 361
- ** Toomusk, Jaan Tõnise p.; 19.(21.) I 1919; ORKA, 518, 1, 461, 24; 518, 1, 217, 173 ja 181
- Truhert, saksa kornet, parun — 78, 83
- Tulp, Aleksander, töö- ja hoolekandeministri kohustetäitja 16.—27. XI 1918 — 15, 24
- ** Tund, Karl Pauli p.; ORKA, 927, 1919, 49, 34—36
- ** Tunn, Karl; RTN 108 — 41
- ** Töldsepp, Ludvig; RTN 17 — 41—42
- Tõnisson, Aleksander, kindralmajor, Viru rinde juhataja 2. XII 1918; I diviisi ülem 21. XI 1918—1920 — 15
- Tõnisson, Jaan, portfelliita minister 12.—30. XI 1918, Eesti välisdelegatsiooni juhataja, 18. XI 1919—1920 peaminister — 10—11, 13, 17—18, 22
- Ulman(is), Karl(is), kodanliku Läti peaminister 1918. a. novembrist 1919. a. aprillini ja juulist 1919—1920 — 30, 73, 75, 81, 89, 91
- Unt — vt. Hunt
- Unt, Johan, 1918. a. 2. polgu ülem, 1919. a. jaanuarist I diviisi brigaadi ülem, aprillist I diviisi ülema abi, oktoobrist Kaitseliidu ülem — (29), 54
- ** Unt, Voldemar Johani (Juhani) p.; (4.(17.) II 1919), ORKA, 518, 1, 216, 91, ja 927, 1920, 55
- ** Utt, Karl Augusti p.; (17. II 1919); ORKA, 518, 1, 216, 91
- ** Vaha, Paul Mihkli p.; 28. I (3. II) 1919; ORKA, 518, 1, 218, 4 ja 518, 1, 217, 30
- Vahe, Anton (Saaremaa ülestõusu ajal tapetud) — 46, 47
- ** Vaher, Jaan Hansu p.; 4. II 1919; ORKA, 518, 1, 427
- * Vahesaar, Jakob; RTN 60
- * Vahtmeister, Eduard; RTN 22
- Vahtramäe, Hen(d)rik, alampolkovnik, hiljem polkovnik, alates 7. XII 1918 sõjaväe ringkonnakohtu eesistuja, liige 1919—1920, 4. polgu ülema abi, 7. polgu ülem — 52
- * Valguta, Johannes; RTN 40
- Vallner, Artur, juunist oktoobrini 1917 Eesti Maanõukogu esimees, Eesti Tööraha Kommuuni Nõukogu liige ja Rahvahariduse Valitsuse liige 29. XI 1918 — 19. VII 1919 — 23
- * Vart, August; RTN 69
- * Vart, Johannes; RTN 70
- Vares, Viljandi komandant — 34
- Veem, Helmut, kapten, ülemjuhataja staabi teadete kogumise valitsuse ametnik, Izborski mõrva organiseerijaid — 25
- ** Veidenbaum, Eduard; ORKA, 533, 1, 403, 183; RTN 100 — 42
- Veiler, Aleksander, 1918. a. lõpul Järvamaa kaitsepataljoni organiseerijaid, «Vaba Maa» väljaandjaid — 29
- Vietinghoff — vt. Fitinghof
- ** Viira, August Jaani p.; 14. III 1919; ORKA, 927, 1919, 75
- ** Villemson, August Peebu p.; 21. III 1919; ORKA, 518, 1, 477
- * Visnapuu, August; RTN 59
- Vladimirov, kindralmajor — vt. Novogrebilski
- * Välk, Hans; RTN 89
- Wahl, von — 61
- Westenholz, Aage — 68
- Wetzer, Paul Martin, Soome kindralmajor, kodanliku Eesti lõunarinde ülemjuhataja 25. I—12. III 1919 — 66

- Wilson, Thomas Woodrow, USA president 1913—1921 — 5, 74
Winnig, August, 14. XI 1918 alates Saksa valitsuse peavolinik Baltimaadel,
juulist 1919 Ida-Preisimaa ülempresident — 30, 71—72, 80
Wrangell, Wilhelm, parun, Balti pataljoni juhtivaid tegelasi — 10, 29
* Ounapuu, Kristjan; RTN 18
** Uidik, Konstantin; 12. XI 1919; ORKA, 927, 1919, 196, 26

SISUKORD

I. Tööraha revolutsioonilise võitluse mahasurumine Eestis 1918. aasta lõpul	4
II. Tööraha revolutsioonilise võitluse mahasurumine Eesti kodanluse poolt 1919. aasta juulini Eestis	34
III. Tööraha revolutsioonilise võitluse mahasurumine Eestis ja Loode-Venemaal valgekaartlaste ja välismaiste palgasõdurite poolt	56
IV. Tööraha mahasurumine Lätis, eriti Riias, 1919. aasta mais ja juunis	71
Saaremaa ülestõusu ajal kodanluse poolt hukatute nimekiri	92
Белый террор в Эстонии в 1918—1919 гг. <i>Резюме</i>	94
Isikunimede ja valge terrori ohvrite register	96

Пауль Вихалем
БЕЛЫЙ ТЕРРОР В ЭСТОНИИ
в 1918—1919 гг.

На эстонском и русском языках
Тартуский государственный университет
Тарту, ул. Юликооли, 18

Toimetaja J. Jegorov
Tehniline toimetaja E. Võhandu
Korrektorid E. Uuspõld, L. Grafmann
Ladumisele antud 29. VI 1961. Trükkimisele antud
3. XI. 1961. Paber 60 × 90, 1/16. Trükipoognaid 6,75.
Trükiarv 500. MB-08028. Tellimuse nr. 6151. Hans
Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II

Hind 40 kop.

40 kop.